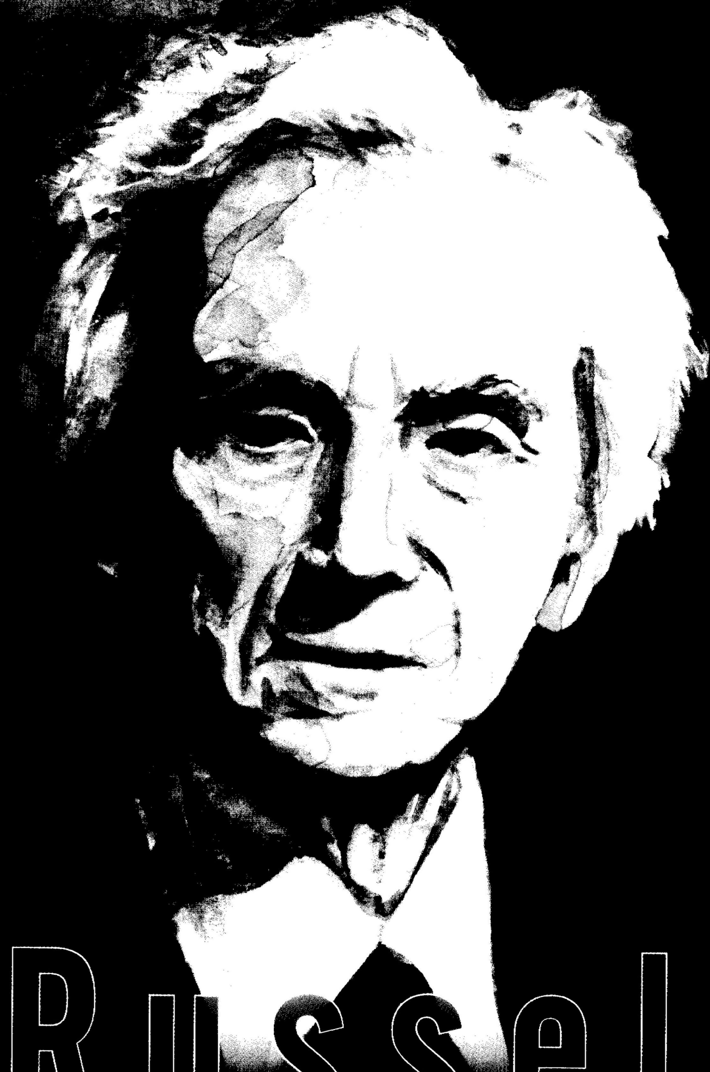

Russell

A. C. Grayling

RUSSELL: A VERY SHORT INTRODUCTION
A. C. Grayling

RUSSELL
A. C. Grayling

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
GRAYLING, A. C.
Russell / A. C. Grayling; trad.: Teodor-Daniel Gugiu. –
Bucureşti: Editura ALL, 2009
Bibliogr.
Index
ISBN 978-973-571-893-0

I. Gugiu, Teodor (trad.)

14(420) Russell, B.

Editura ALL: Bd. Constructorilor nr. 20A
sector 6, cod 060512 – Bucureşti
Tel.: 021 402 26 00
Fax: 021 402 26 10

Departamentul distribuţie: Tel.: 021 402 26 30
021 402 26 33

Comenzi la: comenzi@all.ro
www.all.ro

Redactor: Raluca Ana Alecu
Design copertă: Alexandru Novac

O SCURTĂ INTRODUCERE

Russell

A. C. Grayling

Traducere de Teodor Gugiu

ALL

Prefață

Russell a trăit mult şi a făcut multe. El este unul dintr-un număr relativ mic de filosofi ale căror nume sunt cunoscute de marele public şi care, prin viața şi prin opera lor, au ajuns să pară emblematici pentru marea tradiție de gândire pe care o reprezintă. Reputația de care s-a bucurat Russell printre contemporanii săi s-a întemeiat pe numeroasele contribuții pe care le-a adus – adesea foarte controversate – la dezbaterile sociale, morale, politice şi educaționale. Dar pretenția sa la o faimă de-a lungul veacurilor se întemeiază pe remarcabilele sale contribuții tehnice din domeniul logicii şi filosofiei. În cele ce urmează voi trece în revistă opera vieții sale în ambele domenii. Scopul a fost în fiecare moment acela de a oferi o prezentare a lor atât de limpede pe cât ne permit limitele de spațiu. Întrucât aici nu este locul pentru evaluarea detaliată a argumentelor filosofice şi cu atât mai puțin pentru elaborările tehnice din logica matematică, am acordat cel mai mult spațiu expunerii; am îndrăznit însă să întreprind şi scurte discuții, ale căror teme pot fi urmărite consultând literatura citată în secțiunea *Bibliografie suplimentară*, care arată calea oricui ar putea dori să înoate după ce s-a bălăcit în apa puțin adâncă. Cititorii care nu sunt însă prea interesați de rezultatele mai tehnice din logică şi filosofie pot renunța la capitolele 2 şi 3 şi se pot concentra în schimb asupra relatării vieții lui Russell şi a contribuțiilor sale la dezbaterile publice, cuprinse în capitolele 1 şi 4.

Îi sunt recunoscător lui Keith Thomas şi cititorului foarte atent din partea editurii pentru comentarii, lui Ken Blackwell pentru ajutorul prompt şi pentru documentele din Arhiva Russell şi lui Alex Orenstein şi lui Ray Monk pentru discuțiile relevante pe teme înrudite. Îi mulțumesc şi Leenei Mukhey pentru munca depusă la index.

Această carte îi este dedicată lui Sue – „dulces dominae Musa Licymniae cantus, me voluit dicere"[1].

A.C.G.

Londra 1996

[1] „Muza mea mă-ndeamnă însă de Licymnia-ndrăgită / să cânt a iubitei tale voce dulce măiestrită" în Horatius, *Opera omnia*, traducere de D. C. Olănescu, Editura Univers, 1980, vol. 1, pag. 160-161 (n.r.).

Abrevieri

Russell a scris mult şi lucrările lui au fost frecvent retipărite, într-o varietate de ediţii, fără a beneficia întotdeauna de aceeaşi paginaţie. Iată principalele lucrări citate în text, în ediţiile pe care le-am consultat, cu abrevierile folosite pentru cele care apar cel mai frecvent.

A *The Autobiography of Bertrand Russell*, ediţie într-un singur volum (Unwin Paperbacks 1975)[2]
AMd *The Analysis of Mind* (Allen & Unwin, 1921)
AMt *The Analysis of Matter* (Routledge, 1992)
HK *Human Knowledge: Its Scope and Limits* (Allen & Unwin, 1948)
HSEP *Human Society in Ethics and Politics* (Allen & Unwin, 1954)
PLA „The Philosophy of Logical Atomism", în *Logic and Knowledge*, ed. R. C. Marsh.
MM *Marriage and Morals* (Routledge, 1991)
MPD *My Philosophical Development* (Routledge, 1993)
OKEW *Our Knowledge of the External World*, ediţia a doua (Allen & Unwin, 1926)
PM *Principia Mathematica*, ediţia a doua (Cambridge University Press, 1925)
PoM *Principles of Mathematics* (Allen & Unwin, 1937, prima ediţie – 1903)
PP *The Problems of Philosophy* (Oxford University Press, 1912)[3]
An Inquiry into Meaning and Truth (Allen & Unwin, 1940)
The Conquest of Happiness (Allen & Unwin, 1930)
Education and the Social Order (Allen & Unwin, 1931)
Essays in Analysis, ed. Douglas Lackey (Allen & Unwin, 1973)
Introduction to Mathematical Philosophy (Allen & Unwin, 1919)

---

[2] În limba română s-a publicat doar un volum (din trei preconizate) corespunzând perioadei 1872-1914 la Editura Politică, 1969, în traducerea Adinei Arsenescu (n.tr.).

[3] *Problemele filosofiei*, traducere de Mihai Ganea, Editura ALL, 1995 (n.tr.).

Logic and Knowledge, ed. R. C. Marsh (Allen & Unwin, 1956)
Misticism and Logic (Allen & Unwin, 1963)
Power (Allen & Unwin, 1938)[4]
Principles of Social Reconstruction (Allen & Unwin, 1916)
Religion and Science (Oxford University Press, 1935)
Why I am Not A Christian (Allen & Unwin, 1957)[5]
Political Ideals (Routledge, 1994; prima ediție – 1917)[6]
Roads to Freedom (Allen & Unwin, 1918)
Portraits form Memory (Allen & Unwin, 1958)

[4] *Idealurile politice. Puterea*, traducere de Sergiu Bălan, Editura Antaios, 2002 (n.tr.).
[5] *De ce nu sunt creștin*, traducere de Mihaela Iacob, Editura Minerva, 1980 (n.tr.).
[6] Vezi nota 4 (n.tr).

Capitolul 1
Viața și opera

Russell este unul dintre cei mai bine-cunoscuți filosofi ai secolului al XX-lea. Faima sa – și, uneori, notorietatea sa – s-a datorat mai ales angajării sale în controverse sociale și politice. A fost o persoană cunoscută marelui public timp de aproape 60 de ani, apărând în mass-media uneori ca un subiect de scandal și alteori, în perioadele sale respectabile, ca un cărturar, în acest ultim rol susținând și conferințe la radio. A avut multe de spus despre război și pace, despre moralitate, sexualitate, educație și fericirea umană. A publicat multe cărți și articole populare, iar punctele sale de vedere i-au atras o paletă vastă de replici, de la condamnări la închisoare la Premiul Nobel.

Însă contribuțiile sale cele mai importante și adevăratul fundament al reputației sale sunt de găsit în domeniile tehnice ale logicii și filosofiei. Influența sa este atât de răspândită, atât în privința temelor, cât și a stilului filosofiei de limbă engleză din secolul al XX-lea, încât el este practic emblema acesteia. Filosofii folosesc tehnici și idei dezvoltate din lucrările sale fără să simtă – uneori fără să recunoască - nevoia de a-i menționa numele; ori aceasta înseamnă o mare influență. Din acest punct de vedere, contribuția sa la filosofie este mult mai semnificativă decât cea a discipolului său, Ludwig Wittgenstein. Filosofia a învățat câteva lecții valoroase de la Wittgenstein, însă de la Russell ea a dobândit un întreg cadru, constituind ceea ce azi se numește „filosofie analitică".

Acest termen, „analiză", desemnează o examinare riguroasă a conceptelor importante din punct de vedere filosofic și a limbajului care le încorporează cu ajutorul unor metode și idei provenite din logica formală. Firește, Russell nu a creat singur filosofia analitică. El a fost influențat de logicienii Giuseppe Peano și Gottlob Frege și de către colegii săi de la Cambridge, G. E. Moore și A. N. Whitehead. Alte influențe au venit din partea unor gânditori din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, René Descartes, Gottfried Leibniz, George Berkeley și David Hume. De fapt,

prima sa lucrare de filosofie a fost un studiu în care îşi manifestă simpatia pentru al doilea dintre aceştia. El a unificat însă aceste influențe de aşa manieră încât acestea să ofere o nouă abordare a problemelor filosofice, clarificându-le cu ajutorul unei noi şi precise surse de lumină, logica. În acest fel, el a jucat un rol principal în revoluționarea filosofiei secolului al XX-lea în tradiția anglofonă.

Russell a fost, prin urmare, un filosof atât în sensul popular al cuvântului, adică un înțelept şi un învățător al umanității, cât şi în sensul academic, profesional. În capitolele care urmează voi descrie contribuțiile sale în ambele ipostaze ale filosofului. În acest capitol voi schița lunga, bogata şi uneori tumultuoasa sa viață, care, prin totalitatea şi varietatea întreprinderilor constituie una dintre cele mai eroice biografii ale timpurilor moderne.

Bertrand Arthur William Russell s-a născut la 18 mai 1872 într-o familie faimoasă, o ramură secundară a Ducilor de Bedford. Bunicul său din partea tatălui a fost celebrul Lord John Russell care a introdus Reforma din 1832, constituind primul pas către democratizarea Parlamentului. Lordul John a fost de două ori prim-ministru – din 1846 până în 1852 şi din 1865 până în 1866 – şi a fost înnobilat de Regina Victoria cu titlul de conte. Bunicul matern al lui Russell, Lordul Stanley of Alderley, a fost un aliat politic al Lordului John.

Părinții lui Russell au fost un cuplu nonconformist şi controversat, angajat în sprijinirea cauzelor progresiste, precum planificarea familială şi dreptul la vot pentru femei. Tatăl său, Vicontele Amberley, l-a ales pe John Stuart Mill ca naş, într-un sens nereligios. Mill a murit chiar înaintea primei aniversări a naşterii lui Russell, astfel că influența sa, deşi considerabilă, a fost indirectă.

Amberley a fost pentru scurtă vreme membru al Parlamentului, însă cariera sa politică a fost distrusă atunci când a devenit public faptul că acesta era un susținător al ideii contracepției. Un exemplu al opiniilor progresiste ale lui Amberley este oferit de cazul lui D. A. Spalding, un tânar şi inteligent om de ştiință, angajat ca preceptor al fratelui mai vârstnic al lui Russell. Spalding era grav afectat de tuberculoză şi,

prin urmare, nu era indicat să se căsătorească și să aibă o familie. Soții Amberley au decis că acesta nu era un motiv ca el să-și ducă viața ca un pustnic, fără dragostea unei femei, astfel încât mama lui Russell „i-a permis", după cum spune Russell în ***Autobiografia*** sa, „să trăiască cu ea" – după care Russell adaugă: „cu toate că nu am nicio mărturie că ar fi găsit în aceasta vreo plăcere" (*A* 12).[7]

Mama și sora lui Russell au murit de difterie în 1874, atunci când Russell avea doi ani, iar moartea tatălui a urmat la doar 18 luni. Amberley a angajat doi agnostici ca tutori ai fiilor săi – unul dintre aceștia fiind Spalding – însă bunicii lor, Contele Russell și soția acestuia, s-au opus cu stăruință. Ei s-au adresat justiției pentru a anula testamentul lui Amberley și și-au luat nepoții să trăiască împreună cu ei la Pembroke Lodge, o reședință regală cedată familiei, în Richmond Park. Frank, mai vârstnic cu șapte ani decât Russell, nu a putut suporta viața de acolo și s-a răzvrătit. El a fost îndepărtat din casă și a urmat o școală cu internat. Bertie, mai blând și cu o fire mai maleabilă, a rămas acasă. Bunicul său a murit la doar trei ani mai târziu, iar el a rămas cu totul sub influența bunicii sale, o scoțiană presbiteriană de o moralitate foarte severă, fiica celui de-al doilea Conte de Minto. Caracterul lui Russell a fost adesea explicat, chiar scuzat – atunci când circumstanțele păreau să ceară acest lucru – pornind de la originile sale aristocratice; el a fost însă modelat în primii ani mai ales de puritanismul bunicii sale, caracteristic mai degrabă burgheziei decât societății înalte din epoca victoriană. Pe pagina albă de la începutul Bibliei pe care i-a dăruit-o când a împlinit doisprezece ani, bunica lui Russell a scris unul dintre pasajele ei favorite: „Să nu urmezi mulțimea pentru a face rău". Acesta a rămas un principiu pentru Russell de-a lungul întregii sale vieți.

Russell avut o copilărie singuratică, dar nu nefericită. A avut guvernante din Germania și Elveția și a vorbit de timpuriu germana la fel de fluent ca și engleza. S-a îndrăgostit de întinsul parc al reședinței Pembroke, cu priveliștile sale minunate asupra ținutului înconjurător. „Cunoșteam fiecare colț al parcului", scria el, „și an de an știam unde să caut primulele albe, unde își făceau cuiburile pieptănușii sau unde

[7] Ed. rom., p. 21 (n.tr.).

apăreau florile salcâmilor din frunzişul de iederă" (*A* 26).[8] Însă pe măsură ce adolescenţa îşi intra în drepturi, izolarea sa, intelectuală, dar şi afectivă, devenea din ce în ce mai dureroasă. Se simţea singur într-o familie de oameni bătrâni, care-i erau străini în toate privinţele. O serie de preceptori a fost singura sa legătură, fragilă, cu lumea de afară. A fost totuşi salvat de o nefericire prea mare de dragostea pentru natură, cărţi şi, mai târziu, de matematică. Unul dintre unchii săi avea unele preocupări ştiinţifice, pe care i le-a transmis lui Russell, contribuind astfel la trezirea interesului său. Însă adevărata trezire s-a petrecut atunci când Russell avea 11 ani, iar fratele său mai mare a început să-i predea geometrie. Russell a povestit mai târziu că această experienţă a fost „la fel de minunată ca prima dragoste" (A 30).[9] După ce a ajuns să stăpânească şi propoziţia a cincea la fel de uşor ca şi pe cele dinaintea ei, Frank i-a spus că în general oamenii o găseau dificilă – este vorba de faimosul ***pons asinorum*** care blochează multe cariere promiţătoare în geometrie. „Atunci, pentru prima dată", scria Russell, „am bănuit că sunt cât de cât inteligent."[10] Dar nu au mers toate ca unse: Euclid începe cu axiome, iar când Russell a cerut demonstraţiile lor, Frank i-a răspuns că ele trebuie să fie acceptate pur şi simplu, altfel geometria nu poate înainta. Russell a acceptat cu rezervă acest lucru, dar îndoiala stârnită în el la acea dată i-a rămas, determinând cursul lucrărilor sale viitoare cu privire la fundamentele matematicii.

În 1888 Russell a ajuns intern la un meditator din armată în vederea pregătirii pentru examenele necesare pentru a obţine o bursă de la Universitatea Cambridge. Vremea petrecută acolo i s-a părut neplăcută din cauza comportamentului altor tineri, pe care îl considera grosolan. A obţinut totuşi o bursă la Trinity College şi din octombrie 1890 a început să studieze acolo matematica.

Se simţea ca şi cum ar fi păşit în paradis. Alfred North Whitehead, împreună cu care a scris mai târziu *Principia Mathematica*, i-a examinat dosarul pentru bursă şi le-a spus unora dintre studenţii începători şi

[8] Ed. rom., pp. 44-45 (n.tr.).
[9] Ed. rom., p. 54 (n.tr.).
[10] *Ibid.* (n.tr).

preparatorii cei mai înzestrați să aibă grijă de el. Russell nu s-a mai simțit așadar izolat intelectual, ci într-o companie foarte cordială și prietenească, a unor oameni cu interese și o inteligență asemănătoare.

În primii trei ani, Russell a studiat matematica. Pe cel de-al patrulea l-a consacrat filosofiei, studiind cu Sidgwick, James Ward și G. F. Stout. Filosoful de orientare hegeliană, J. M. E. McTaggart, era influent la vremea aceea printre studenții și preparatorii mai tineri de la Cambridge. El l-a convins pe Russell să considere empirismul britanic – reprezentat de Locke, Berkeley, Hume și John Stuart Mill – drept „grosolan", insuflându-i în schimb gustul pentru Kant și, mai ales, pentru Hegel. Sub influența lui Stout, Russell a devenit un admirator al filosofului neo-hegelian de la Oxford, F. H. Bradley, căruia i-a studiat conștiincios lucrările, în care este susținută o versiune a concepției filosofice cunoscută sub numele de „idealism".

A existat însă un contemporan mai tânăr care l-a influențat pe Russell în modul cel mai hotărâtor. Este vorba de G. E. Moore, care, asemenea lui Russell, a debutat ca hegelian, însă a respins de timpuriu această filosofie, convingându-l pe Russell să-l urmeze. Bradley argumentase că toate convingerile gândirii comune, precum cele potrivit cărora există pluralitate și schimbare în lumea lucrurilor, sunt doar o aparență, și că realitatea este de fapt un Absolut unic, de natură mentală. Cu un sentiment entuziast de eliberare, Moore și Russell au respins această concepție. Deși ei și-au ales ulterior direcții diferite și deși, mai ales Russell, s-a străduit să găsească alternative satisfăcătoare, munca filosofică a amândurora a avut în mod clar la bază realismul și pluralismul.

Dar rebeliunea condusă de Moore a venit mai târziu. Russell a primit prima distincție în matematică la examenele de licență din 1893, urmată, la un an, de prima distincție la examenele de licență în Științe Morale (termenul „științe morale" se folosea la Cambridge pentru subiecte precum filosofia și economia). Ulterior, el a început să scrie o dizertație pentru admiterea ca preparator despre fundamentele geometriei, un exercițiu kantian reprezentativ pentru punctul său de vedere din acea vreme. În timpul acestor întreprinderi entuziaste Russell a ajuns la vârsta majoratului și a fost astfel liber să facă ceea ce plănuia cu

toată împotrivirea fermă a familiei, şi anume să se căsătorească cu Alys Pearsall Smith, o americancă mai mare cu cinci ani decât el, adeptă a sectei quackerilor. Russell o întâlnise în 1889 şi se îndrăgostise imediat, deşi ea nu i-a împărtăşit sentimentele decât patru ani mai târziu. Familia lui Russell o considera foarte nepotrivită, astfel că i-a recomandat să nu aibă copii, deoarece existau cazuri de nebunie în familia lui – fiind citați drept dovadă atât unchiul său William, care se afla într-un azil pentru bolnavi mintali, cât şi mătuşa sa Agatha, care suferise nişte dezamăgiri şi care cu vârsta devenea din ce în ce mai excentrică.

Într-o încercare de a-l despărți de Alys, familia lui Russell i-a procurat un post de ataşat onorific la Ambasada Marii Britanii din Paris, sperând, fără îndoială, că tentațiile nebunaticei capitale a sfârşitului de secol XIX i-ar putea astâmpăra impulsurile cu privire la căsătorie. Dar educația puritană impusă de bunica sa s-a dovedit prea eficientă, dezamorsând planurile familiei, după cum se vede din scrisorile sale către cei de acasă, în care se plânge de viața pariziană, misive ce pot fi considerate o paradigmă a puritanismului. „La Paris toată lumea e coruptă", scria el, „şi oriunde te uiți vezi o blasfemie la adresa dragostei. Mă fac să mă cutremur de dezgust." Îndată ce a devenit stăpân pe averea sa (avea un venit de 600 de lire pe an, iar logodnica sa avea, la rândul său, avere) Russell s-a căsătorit cu Alys şi la început au fost fericiți.

Dizertația lui Russell i-a adus o bursă pe perioadă determinată la Trinity, fără îndatoriri asociate, ceea ce însemna că nu trebuia nici să predea, nici să locuiască la Cambridge. În consecință, el şi Alys au plecat la Berlin, unde Russell a studiat social-democrația germană şi a scris o carte pe această temă. Aceasta a fost prima lui carte dintr-un total impresionant de 71 de cărți şi broşuri (lăsând deoparte nenumăratele articole), publicate în timpul vieții sale. În timpul şederii sale la Berlin, Russell a conceput un vast proiect de cercetare cu două direcții, una privind ştiințele naturii, cealaltă – chestiuni sociale şi politice, care trebuiau să conveargă pentru a forma în cele din urmă „o mare operă enciclopedică". Russell era încă la acea vreme influențat de hegelianism, pentru care un astfel de proiect era tipic; planul a supraviețuit însă schimbării radicale a perspectivei sale filosofice, deşi nu a luat o formă atât de sistematică, în-

încât printre numeroasele lui lucrări Russell s-a aplecat cu atenție atât asupra chestiunilor teoretice, cât și asupra unor chestiuni practice.

German Social-Democracy (Social-democrația germană[11]*)* a fost urmată, un an mai târziu, de forma publicată a dizertației sale, *An Essay on the Foundations of Geometry (Eseu asupra fundamentelor geometriei)*. Ulterior, în 1900, Russell a publicat *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz (O expunere critică a filosofiei lui Leibniz)*. A fost un accident că a ajuns să scrie această carte, însă un accident important. Un coleg de la Cambridge care obișnuia să țină prelegeri despre Leibniz l-a rugat pe Russell să-l asiste timp de un an, iar Russell, care nu avusese ocazia să-l studieze pe Leibniz în amănunt, a primit cu bucurie provocarea. Cartea s-a închegat din prelegerile acestuia. Deși Russell era în dezacord cu principalele susțineri ale filosofiei lui Leibniz, unele aspecte ale acesteia și-au păstrat influența asupra sa.

Pe vremea când își ținea prelegerile despre Leibniz, Russell a fost convins de Moore să abandoneze idealismul. După scurt timp, interesul său în filosofia matematicii – mai ales în chestiunea dacă matematica poate fi întemeiată pe logică pentru a fi astfel considerată certă – a fost puternic impulsionat de întâlnirea sa cu logicianul italian Giuseppe Peano la Congresul Internațional de la Paris din iulie 1900. Lui Peano i se datorau anumite dezvoltări tehnice în logică, care i-au sugerat lui Russell moduri de a duce la capăt reducerea dorită a matematicii la logică. El a citit cu pasiune lucrările lui Peano și a început apoi să perfecționeze, să extindă și să aplice metodele conținute în acestea. Într-un prim acces de entuziasm, de doar câteva luni, Russell a scris o versiune completă a ceea ce avea să se dovedească primul său tratat important, *The Principles of Mathematics (Principiile Matematicii)*. Timp de încă un an a făcut revizuiri și îmbunătățiri acestei lucrări, iar cartea a fost publicată în 1903. Scriind o prefață la o nouă ediție din 1937, Russell spunea că a rămas convins de adevărul tezei fundamentale a cărții, potrivit căreia „matematica și logica sunt identice".

---

[11] Traducerea titlurilor lucrărilor lui Russell, care vor figura de acum încolo în paranteză alături de originalul englez, aparține traducătorului (n.r).

Fervoarea intelectuală care l-a animat pe Russell în 1900 nu a revenit niciodată. În primul rând, evenimentele din viața sa privată din următorii ani au adus nori negri. A descoperit că și-a pierdut dragostea pentru soția sa și i-a mărturisit acest lucru. „Pe vremea aceea credeam (ceea ce experiența m-a învățat să consider că este posibil să fie îndoielnic) că în relațiile intime trebuie să spui adevărul", scria el mai târziu (*A* 151). Ceea ce a urmat a fost o mare nefericire pentru amândoi în următorii nouă ani în care au continuat să aibă aceeași adresă. Aproape în aceeași perioadă, în viața lui emoțională a avut loc o revoluție produsă de faptul că era martor la suferința și boala Evelynei Whitehead, soția lui Alfred North Whitehead, care îi fusese mai înainte profesor. Văzând-o în izolarea intensă pe care o îndură cineva aflat în agonie, perspectiva lui Russell asupra lumii s-a schimbat dintr-o dată; mai târziu avea să dateze mereu în acele momente începuturile pacifismului său, dorința de a avea copii, începuturile unei sensibilități estetice acute și convingerea profundă că fiecare dintre noi este în mod absolut și iremediabil singur. Experiența este descrisă mișcător în *Autobiografia* sa.

În opera sa matematică, care i-ar fi putut altminteri aduce consolare, a apărut o răsturnare la fel de gravă. Ea a constat în descoperirea unei contradicții în chiar miezul proiectului pe care Russell încerca să îl realizeze. Contradicția și importanța ei sunt descrise la locul cuvenit, în Capitolul 2. Efectul ei a făcut să paralizeze munca lui Russell pentru mai bine de doi ani, timp în care a privit îndelung o coală albă de hârtie întrebându-se cum să înainteze. La vremea aceea el lucra la ***Principia Mathematica***, inițial concepută ca un volum al doilea al lucrării ***Principles of Mathematics***. Acest pretins volum al doilea trebuia să conțină elaborarea tehnică a ideilor schițate în ***Principles***, împreună cu o tratare mai cuprinzătoare a unui număr de dificultăți a căror soluționare fusese amânată. A devenit însă repede evident că era nevoie de mult mai mult pentru a atinge scopul proiectului, acela de „a arăta că întreaga matematică pură decurge din premise pur logice și folosește doar concepte care pot fi definite în termeni logici" (*MPD* 57). Russell l-a invitat prin urmare pe Whitehead să colaboreze și de atunci până în 1910 cea mai mare parte a energiei sale mentale a fost consacrată producerii acestei lucrări monumentale. Aspectele sale filosofice și scrierea efectivă a materialului tehnic îi revenea lui Russell; Whitehead, printre

altele, a avut contribuții semnificative în privința notației și a elaborat multe demonstrații.

Russell relatează că a lucrat la *Principia Mathematica* opt luni pe an, între zece și douăsprezece ore pe zi. Atunci când manuscrisul a fost în sfârșit predat Editurii Cambridge era atât de mare încât a trebuit să fie transportat acolo într-un vehicul cu patru roți. Reprezentanții editurii au calculat că lucrarea le va aduce o pierdere de 600 de lire, așa că au spus că sunt dispuși să suporte doar jumătate din sumă. Russell și Whitehead au convins Societatea Regală să le vină în ajutor cu o sponsorizare de 200 de lire, însă restul trebuia să-l aducă din buzunarul lor. Prin urmare, recompensa financiară pentru anii de muncă la acest vast proiect a fost pentru fiecare o pierdere de 50 de lire.

Dar adevăratele recompense au fost mari. În cursul elaborării și în strânsă legătură cu aceasta, Russell a publicat câteva articole filosofice foarte importante. A fost ales Membru al Societății Regale la neobișnuita vârstă de 35 de ani. Locul său în istoria logicii și filosofiei era asigurat. Multe dintre lucrurile întreprinse și realizate ulterior de Russell în numeroase domenii de activitate au fost posibile datorită staturii olimpiene pe care i-o conferea titlul de autor al lucrării *Principia Mathematica*.

Russell nu a fost leneș nici din alte puncte de vedere în timpul acestor ani de muncă intelectuală. Preocuparea lui pentru politică a rămas vie. A dus o campanie pentru comerțul liber și a candidat pentru parlament cu o campanie în care a susținut votul pentru femei din partea districtului Wimbledon la alegerile anticipate din 1907. Votul pentru femei era o cauză foarte nepopulară, iar apărătorii acestei cauze sufereau în mod regulat abuzuri și chiar violențe. Russell ar fi putut chiar să intre în Parlament, dacă agnosticismul său nu i-ar fi stat în cale și era pe cale să devină candidat din partea districtului Bedford la alegerile din 1911 atunci când organizatorii locali ai campaniei sale au aflat că el nu își va ascunde de alegători agnosticismul și nu va merge la biserică. Ei au ales prin urmare un alt candidat.

Dar atunci i s-a oferit ceva și mai atrăgător: Trinity l-a angajat ca lector pe cinci ani și astfel Russell a început o viață de universitar,

îndreptându-şi atenţia spre elaborarea unei cărţulii ce avea să devină celebră – *Problemele filosofiei* – care rămâne până astăzi una dintre cele mai bune introduceri scurte în acest domeniu.

Un rezultat neaşteptat al activităţilor politice ale lui Russell a fost dragostea. În 1910, pe când locuia aproape de Oxford, a sprijinit campania candidatului local Philip Morrell, pe a cărui soţie, Lady Ottoline Morrell, o cunoscuse din copilărie. Reîntâlnirea lor a înflorit în anul următor într-o poveste de dragoste. Russell şi-a dorit să o ia în căsătorie, ceea ce ar fi însemnat ca el să divorţeze de Alys şi Ottoline de Philip. Însă Ottoline nu a dorit să-l părăsească pe Philip, iar povestea a rămas adulteră, fiind tolerată de Philip, dar nu şi de Alys şi familia ei, care au manifestat o opoziţie amară. Russell şi Alys s-au despărţit şi nu s-au mai întâlnit timp de 40 de ani, deşi între timp au divorţat, la începutul anilor '20. Ottoline i se potrivea, neîndoielnic, lui Russell. „Ea râdea de mine", scria Russell, „când mă comportam ca un universitar sau ca un pudic şi când eram dictatorial în conversaţie. Ea m-a vindecat treptat de convingerea că în mine fierbea o corupţie dezgustătoare, care putea fi ţinută în frâu doar printr-un autocontrol sever. Ea m-a făcut mai puţin egoist şi mai puţin intolerant." (*A* 214). Totodată, prin prezenţa sa şi prin frumuseţea voluptuoasă a împrejurimilor, Ottoline i-a satisfăcut impulsurile estetice. Russell avea atunci 40 de ani; era o trezire târzie, dar profundă.

În 1914, Russell a vizitat Statele Unite şi a ţinut prelegeri în mai multe locuri, printre care Universitatea Harvard. Prelegerile sale au fost publicate ulterior sub titlul *Our Knowledge of the External World (Cunoaşterea noastră despre lumea exterioară)*. Unul dintre studenţii săi de la Harvard era T. S. Eliot, care a scris despre Russell un poem, „Domnul Apollinax", unde acesta apare ca o creatură mitică, stranie şi chiar înspăimântătoare, al cărui cap încoronat cu alge ar putea să se rostogolească dintr-o dată sub un scaun sau să apară zâmbind deasupra unui dulap; o creatură care râde, spune Eliot, „ca un foetus iresponsabil", dar a cărui „conversaţie uscată şi pasionată" îţi mănâncă toată după-amiaza, ceea ce îi aminteşte lui Eliot de bătăile copitelor unui centaur pe un teren dur. A fost o întâlnire care a lăsat o impresie puternică asupra lui Eliot; despre celelalte persoane prezente îşi aminteşte doar că mâncau sandvişuri cu castraveţi.

În timpul vizitei la Chicago, Russell s-a îndrăgostit de fiica gazdei sale – care nu este numită în autobiografia sa – studentă pe vremea aceea la Bryn Mawr. Cei doi și-au făcut planuri ca ea să vină în Anglia și să se poată căsători când el va divorța de Alys. Ea a venit, într-adevăr, însă la acel moment începuse deja Primul Război Mondial, iar șocul emoțional asupra lui Russell ca și angajarea lui pasionată în activitățile pacifiste au atenuat sentimentele sale. Dezastrul vizitei ei s-a soldat mai târziu cu nebunia. În autobiografia sa, Russell relatează această întâmplare tristă pe un ton de regret sfâșietor.

Răspunsul lui Russell la izbucnirea războiului a fost nuanțat. El era prea vârstnic pentru a fi combatant, așa că nu a avut niciodată statutul de opozant din motive de conștiință. (Mai multe cunoștințe aflate în aceeași situație, cum ar fi Lytton Strachey, își îndeplineau sarcinile agricole obligatorii îndeletnicindu-se cu olăritul pe domeniul Ottolinei din Garsington). Ca mulți intelectuali edwardieni, Russell avea o afecțiune pentru Germania și pentru cultura germană. Vorbea fluent germana, citea cărți în această limbă, trăise în Germania și scrisese despre politica din această țară. Cu toate acestea, Russell era și un patriot înflăcărat, scriind la un moment dat că „dragostea pentru Anglia este aproape cea mai intensă afecțiune pe care o simt". El nu era însă și un pacifist necondiționat, după cum se vede din faptul că, un sfert de secol mai târziu, el a susținut cu fermitate războiul împotriva nazismului. Părerea lui era că izbucnirea ostilităților în 1914 nu servea niciun principiu și nu promitea niciun beneficiu, ci era produsă doar de prostia politicienilor și amenința să ruineze civilizația într-un iureș uriaș de vieți tinere irosite. „Toată această nebunie", scria el într-o scrisoare pentru cotidianul *Nation* imediat după începutul luptelor, „toată această furie, toată această moarte devastatoare a civilizației și speranțelor noastre a fost produsă din cauza faptului că un număr de domni cu poziții oficiale, ducând niște vieți de lux, cei mai mulți dintre ei fără minte și lipsiți, toți, de imaginație și de inimă, au ales că trebuie să se întâmple acest lucru mai degrabă decât ca vreunul dintre ei să sufere o cât de mică umilire a mândriei sale naționale."

Atunci, ca și în cazul Războiului din Vietnam, cu o jumătate de secol mai târziu, Russell a avut un spirit de observație extraordinar. Oribilul măcel din tranșee nu începuse încă și Russell vedea deja că

este inevitabil şi că va avea consecinţe dezastruoase pe termen lung. Foarte puţini ar fi putut atunci să prevadă că începuse un proces care avea să rostogolească întreaga lume într-un război real sau latent pentru aproape tot restul veacului, cu milioane de morţi şi abaterea unor resurse masive spre dezvoltarea tehnologiei militare, fiecare nou progres în sofisticarea acesteia fiind mai periculos şi mai distructiv decât ultimul. Russell nu putea, fireşte, să prevadă în 1914 bolşevismul, nazismul şi Holocaustul, armele nucleare şi Războiul Rece, naţionalismul exacerbat de comerţul internaţional de armament şi fundamentalismul alimentat de invidiile produse de clivajul dintre naţiunile bogate şi cele sărace. El simţea însă cu acuitate că izbucnirea războiului însemna o poartă deschisă larg dezastrului de o formă sau alta: multe decenii de dezastru aveau să urmeze.

Russell era în egală măsură dezgustat de sprijinul popular de care se bucura războiul în ţările combatante şi de forma pe care o lua acesta, de „barbarism primitiv" şi de eliberare a „instinctelor urii şi a setei de sânge", care – aşa cum arăta el – sunt chiar lucrurile împotriva cărora luptă civilizaţia. Mai dăunătoare era apariţia acestor sentimente la majoritatea prietenilor şi cunoştinţelor lui. El nu putea sta deoparte; în toţi anii războiului a scris articole şi a ţinut discursuri, sprijinind opoziţia organizată la adresa războiului sub forma Uniunii pentru Control Democratic şi a Asociaţiei „Nu Recrutării" [No Conscription Fellowship]. La începutul războiului, Russell i-a ajutat pe germanii care trăiau în Anglia, ajunşi la ananghie după ce fuseseră alungaţi din locuinţe. Această muncă a devenit inutilă în scurt timp, deoarece cetăţenii naţiunilor duşmane au fost curând închişi în tabere de prizonieri.

Liderul Asociaţiei „NuRecrutării" era un tânăr numit Clifford Allen (mai târziu Lordul Allen of Hurtwood), trimis la închisoare de mai multe ori deoarece refuza să renunţe la activităţile antirăzboi. La unul dintre procesele lui Allen, Russell a întâlnit-o pe Lady Constance Malleson, o actriţă cu numele de scenă Colette O'Neil, angajată şi ea în activităţi pacifiste, lucrând seara la teatru şi ziua umplând plicuri în birourile Asociaţiei. Au devenit iubiţi, firea ei liniştită oferindu-i lui Russell un refugiu în faţa asprimii luptei împotriva războiului.

Russell s-a aflat de mai multe ori aproape la limita legii în activitatea sa antirăzboi. În 1916 a fost dat în judecată pentru un articol și condamnat la plata unei amenzi de 100 de lire. A refuzat să o plătească, așa că bunurile i-au fost scoase la licitație; prietenii i le-au răscumpărat însă din amabilitate și i le-au restituit, făcând ca gestul lui să pară inutil. I s-a interzis apoi să intre în vreun loc rezervat militarilor în Marea Britanie, mai ales în vreo parte a coastei (pentru a-l împiedica, după cum presupunea el sarcastic, să trimită semnale submarinelor inamice). I s-a refuzat pașaportul atunci când a încercat să călătorească în America în 1916, iar în 1918 a fost trimis la închisoare pentru șase luni deoarece scrisese într-un articol că trupele americane care veneau în Europa puteau fi folosite pentru a împrăștia grevele, o sarcină pe care și-o îndepliniseră în propria lor țară. Grație legăturilor sale (era util, după cum recunoștea el sardonic, să fii fratele unui Conte), Russell a avut parte de un regim de detenție mai puțin sever, beneficiind de o celulă proprie și de cărți la cerere. A citit, prin urmare, și a scris, terminând o carte – *An Introduction to Mathematical Philosophy (Introducere în filosofia matematică)* – și începând o alta – *The Analysis of Mind* (*Analiza minții*) – împreună cu un număr de recenzii și articole. A fost eliberat în septembrie 1918, atunci când era deja evident că războiul nu va mai dura mult.

Lui Russell, primul conflict cu legea i-a adus încă o pedeapsă. Toți tinerii universitari de la Trinity fuseseră trimiși pe front, administrarea Colegiului rămânând în sarcina unui mic grup de oameni mai în vârstă, profund ostili activității antirăzboi a lui Russell. Când au auzit de condamnarea lui, au votat să-i fie retras dreptul de a ține prelegeri. Matematicianul G. H. Hardy, înfuriat de tratamentul acordat lui Russell, a scris ulterior o relatare a evenimentelor. Atunci când tinerii universitari s-au întors de pe front, la sfârșitul războiului, ei au votat ca Russell să fie reinstalat, însă, la acea vreme, interesele lui Russell l-au purtat peste graniță.

Printre numeroasele schimbări pe care războiul le-a produs asupra lui Russell a fost și o lărgire a domeniului activității sale literare. El a scris două cărți nefilosofice în acești ani, *Principles of Social Reconstruction* (*Principiile reconstrucției societății*) (numită în Statele Unite *Why Men Fight*), publicată în 1916, și *Roads to Freedom (Drumul către libertate)*,

publicată în 1918, care au prefigurat numeroasele sale cărți populare viitoare, pe teme sociale, politice şi morale. În timp ce prezenta într-o serie de prelegeri *Principles of Social Reconstruction*, în 1916, Russell l-a întâlnit pe D. H. Lawrence şi a început ceea ce s-a vrut o colaborare cu acesta, însă atitudinea lui Lawrence i-a devenit curând ostilă. La început acuzațiile lui Lawrence, potrivit cărora pacifismul lui Russell masca nişte sentimente agresiv–mizantropice, l-au tulburat profund pe Russell, deoarece credea că Lawrence era un bun observator al naturii umane. Dar scrisorile din ce în ce mai isterice şi mai agresive ale lui Lawrence i-au permis lui Russell să descifreze stilul proto-fascist de politică al lui Lawrence şi venerația acestuia pentru iraționalism, iar relațiile dintre ei au încetat.

În timpul detenției din 1918, Russell a lucrat, după cum am spus deja, la două cărți de filosofie. Reîntoarcerea sa la filosofie începuse însă mai devreme, deoarece în primele luni ale anului 1918 el a ținut o serie de prelegeri sub titlul *The Philosophy of Logical Atomism (Filosofia atomismului logic)*, publicate la puțin după aceea, în mai multe numere succesive ale revistei *The Monist*. În stilul său exagerat de generos, Russell îi atribuia aici ideile sale lui Ludwig Wittgenstein, care fusese discipolul său o scurtă perioadă la Cambridge, înainte de război. De fapt, cele mai multe idei din prelegerile lui Russell se pot întrezări în lucrări pe care le-a scris cu mult înainte să-l întâlnească pe Wittgenstein. Dar, aşa cum se poate vedea din lucrarea acestuia din urmă, *Tractatus Logico-Philosophicus*,[12] scrisă în timp ce Wittgenstein servea pe front în armata austriacă, cei doi discutaseră aceste idei pe îndelete înainte de război. Acum, Russell a primit o scrisoare de la Wittgenstein, care lâncezea într-un lagăr italian de prizonieri de război, în care îi vorbeşte despre *Tractatus*. După eliberare, Wittgenstein a încercat să îşi publice cartea, dar a eşuat; Russell i-a oferit aşadar sprijinul şi a convins un editor să preia cartea, dându-şi acceptul de a scrie o introducere la ea. Deşi Russell i-a fost de mai multe ori de mare ajutor lui Wittgenstein – nu în ultimul rând aranjându-i o bursă de cercetare la Trinity un deceniu mai târziu

[12] *Tractatus Logico-Philosophicus*, traducere de M. Dumitru şi M. Flonta, Editura Humanitas, 2001 (n.tr.).

– cei doi s-au îndepărtat unul de celălalt ca urmare a unor diferențe temperamentale şi filosofice profunde.

Russell s-a îndrăgostit din nou, de data aceasta de o tânără care absolvise Girton, pe nume Dora Black. În 1920, ei au vizitat independent unul de celălalt Uniunea Sovietică, de unde Dora s-a întors entuziastă, iar Russell ostil. El a scris o carte de condamnare a bolşevismului, asupra căreia el şi Dora au avut neînțelegeri. Aceasta nu i-a împiedicat însă să meargă împreună în China în 1921, unde Russell fusese invitat să petreacă un an ca profesor în vizită la Peking. Asemenea multora care petrec un oarecare timp în China, Russell s-a îndrăgostit de această țară şi, asemenea multora, a fost înclinat să-i idealizeze pe chinezi. Russell le-a lăudat umorul, ascuțimea minții, înclinația lor către frumusețe şi imensa lor dragoste pentru cultură şi instrucție, dar i-a rămas cumva ascunsă neobişnuita asprime a vieților celor mai mulți oameni din acea țară uriaşă, dar şi măsura în care China era copleşită şi blocată de străvechile ei tradiții. Cât timp s-a aflat acolo, el a refuzat să se erijeze în sfătuitorul multora care îl întrebau cum ar trebui să trăiască, ce ar trebui să creadă şi cum ar putea ieşi China din sărăcia şi din dezordinea feudală în care se afla. Filosoful american John Dewey a vizitat China în aceeaşi perioadă şi nu a ezitat să se pronunțe asupra acestor probleme, astfel încât amintirea sa rămâne o influență mai puternică în China de azi decât cea a lui Russell. Tradiția omului înțelept este veche în China; de aceea Russell a pierdut ocazia de a face mult bine acolo. El a scris o carte în care îşi prezenta perspectiva asupra Chinei şi a viitorului ei, însă o carte publicată în îndepărtata Anglie nu înlocuia sfaturile pe care oaspeții săi speraseră să le audă de la el. El le-a ținut în schimb prelegeri de logică matematică.

Către sfârşitul sejurului său în China, Russell s-a îmbolnăvit sever de bronşită şi a fost aproape de moarte. Ca urmare a zelului exagerat al unor jurnalişti japonezi, au apărut ştiri despre moartea sa. Russell a putut, aşadar, să-şi citească propriile necrologuri, inclusiv unul scurt apărut într-o revistă a misionarilor creştini şi care l-a amuzat în mod deosebit: „Misionarii îşi cer iertare", se spunea acolo, „pentru oftatul de uşurare pe care l-au avut la vestea morții Domnului Bertrand Russell".

Alys consimțise în cele din urmă să divorțeze, aşa că atunci când Russell şi Dora s-au întors în Anglia, în septembrie 1921, s-au căsătorit şi, la scurt timp, s-a născut primul lor fiu, John Conrad. Fiica lor, Kate, i-a urmat doi ani mai târziu. Russell a candidat de două ori la Parlament pentru Partidul Laburist, din partea districtului Chelsea, în 1922 şi 1923, dar fără succes. Responsabilitățile familiale îl presau; avea nevoie de un venit şi, din acest motiv, a renunțat din nou la politica parlamentară pentru a se consacra scrisului şi prelegerilor. Cel mai rentabil circuit pentru a ține prelegeri erau Statele Unite, pe care le-a vizitat de patru ori în anii '20. Cărțile de popularizare pe care le-a publicat sunt: *The A.B.C. of Relativity (Alfabetul teoriei relativității), The A.B.C. of Atoms (Alfabetul atomilor), What I Believe (În ce cred), On Education (Despre educație), Sceptical Essays (Eseuri sceptice), Marriage and Morals (Căsătorie şi moravuri)*, şi *The Conquest of Happiness (Cucerirea fericirii)*. Unele dintre acestea au avut succes de public, altele au produs scandal, în special datorită punctelor de vedere liberale cu privire la morala sexuală. Nu a neglijat nici filosofia; *Analysis of Mind*, începută în închisoare, a apărut în 1921. De asemenea, Russell a fost invitat să țină prelegerile Tarner la Cambridge în 1925, acestea fiind publicate în 1927 sub titlul *The Analysis of Matter (Analiza materiei)*. A scris şi un manual introductiv numit *An Outline of Philosophy (O schiță a filosofiei)*.

Apariția copiilor a satisfăcut o aspirație îndelungată a lui Russell. Ei i-au oferit un „nou centru emoțional", care l-a angajat în preocupări parentale pentru tot restul anilor '20. A cumpărat o casă în Cornwall, unde familia să îşi poată petrece verile, iar când John şi Kate au ajuns la vârsta şcolară, el şi Dora au decis să fondeze propria lor şcoală, astfel încât copiii să fie educați cum credeau ei că e mai bine. Au închiriat casa de la țară a fratelui lui Russell din South Downs şi au deschis o şcoală cu vreo 20 de elevi cam de aceeaşi vârstă. Era o casă mare, pe un teren de peste 80 de hectare de pădure virgină, plină de fagi şi de chiparoşi magnifici şi populată de multe specii de sălbăticiuni, inclusiv de căprioare. De asemenea, casa oferea perspective minunate.

În pofida dorințelor lor şi a cadrului idilic, experimentul a fost până la urmă un eşec. Şcoala nu s-a putut întreține niciodată singură, deşi cărțile de popularizare ale lui Russell, activitatea jurnalistică şi traversările

repetate ale Atlanticului pentru a ține prelegeri – deşi el ura călătoriile pe apă – au fost destinate în primul rând susținerii acesteia. Şi Dora a ținut un ciclu de prelegeri în America, însă responsabilitatea ei era preponderent cea de a supraveghea şcoala. Personalul s-a dovedit o problemă; Russell şi Dora nu au găsit niciodată profesori care să fie în stare să le aplice în mod consistent principiile, care implicau un amestec de libertate şi disciplină – căci în pofida afirmațiilor care indicau contrariul, şcoala lui Russell nu era o anarhie a copiilor. El scria mai târziu: „a-i lăsa pe copii complet liberi însemna a instaura o domnie a terorii, în care cei puternici să-i țină pe cei slabi în tremur şi frică. O şcoală este la fel ca lumea; doar guvernul poate împiedica violența brută."

O altă dificultate a fost că şcoala a atras un număr mare de copii cu probleme, ai căror părinți încercaseră să-i trimită în alte locuri, dar fuseseră obligați să încerce în cele din urmă şcoli experimentale. Întrucât soții Russell aveau nevoie de bani, ei au acceptat aceşti copii, doar ca să descopere că ei îngreunau foarte mult funcționarea şcolii.

Şcoala a avut cea mai nefastă influență asupra propriilor copii ai lui Russell. Ceilalți copii credeau că aceştia sunt favorizați în mod nedrept, întrucât părinții lor țineau şcoala. Străduindu-se să fie corecți, Russell şi Dora au încercat să îi trateze la fel ca pe ceilalți, ceea ce a făcut însă ca John şi Kate să fie de fapt lipsiți de afecțiunea părinților lor şi să sufere din această cauză. Fericirea care domnea mai înainte în familie a fost, în termenii lui Russell însuşi, „distrusă şi înlocuită cu stângăcie şi jenă" (*A* 390).

Speranța că educația era o cale de a transforma lumea a circulat intens în anii care au urmat Primului Război Mondial. În Austria, spre exemplu, unde prăbuşirea Imperiului Austro-Ungar a avut un efect devastator, mulți tineri intelectuali s-au făcut profesori de şcoală, în speranța de a construi o omenire nouă. Karl Popper şi Ludwig Wittgenstein s-au numărat printre aceştia. Într-un mod indirect, Russell a fost o parte a acestei mişcări. Dar realitățile profesoratului şi simpla impenetrabilitate a materialului uman i-au deziluzionat repede pe cei mai mulți dintre aceştia şi au renunțat.

În 1931, fratele lui Russell a murit fulgerător, iar Russell a moştenit titlul de conte. Împreună cu acesta, el a moştenit şi datoriile fratelui său şi obligaţia de a plăti 400 de lire anual pentru întreţinerea celei de-a doua dintre cele trei soţii ale fratelui său. Deşi atitudinea sa faţă de titlul de conte a fost oarecum sarcastică, el nu a ezitat să se folosească de acesta în diverse moduri, nu în ultimul rând profitând de uşile pe care acesta i le deschidea automat spre amvoanele puterii, de unde exprimarea punctelor sale de vedere iconoclaste şi independente puteau avea cel mai mare efect. Cu toate acestea, el nu a ajuns de multe ori în Camera Lorzilor şi a păstrat o doză sănătoasă de dispreţ pentru sistemul britanic de clase.

Cam în această perioadă, în căsătoria lui Russell a început să fie resimţită atât tensiunea ce venea dinspre şcoală, cât şi cea produsă de numeroasele legături amoroase pe care ambii soţi şi le permiteau. Russell nu a avut obiecţii la ideea ca Dora să aibă astfel de legături, însă el nu dorea să fie responsabil pentru copiii care ar fi rezultat din ele. Dora a rămas însărcinată cu un iubit american, iar copilul a fost iniţial înregistrat ca fiind al lui Russell; mai târziu, atunci când a văzut că fata era menţionată în Debrett's[13] ca descendentă a sa, el a demarat procedurile legale pentru a-i retrage numele. Aceasta este măsura în care Russell a avut totuşi impulsuri dinastice.

După încheierea afacerii cu şcoala şi despărţirea de Dora şi cu povara financiară suplimentară moştenită de la fratele său, Russell avea în continuare nevoie să-şi câştige pâinea cu ajutorul scrisului. Colaborarea profitabilă cu ziarele americane Hearst, pentru care Russell scrisese în mod regulat un editorial, s-a sfârşit la începutul deceniului, aşa că Russell trebuia să-şi consacre energia cărţilor. În 1932 el a publicat *The Scientific Outlook (Perspectiva ştiinţifică)*, iar în 1934, una dintre cele mai bune cărţi ale sale, o lucrare de istorie a politicii, *Freedom and Organization 1814-1914 (Libertate şi organizare 1814-1914)*. În 1935 Russell publică *In Praise of Idleness (Elogiul lenei)*, iar în 1936 – *Which Way to Peace? (Care este drumul către pace?)*. În această carte el şi-a reafirmat pacifismul

---

[13] *Debrett's Peerage & Baronetage* este titlul unei lucrări care prezintă istoria şi arborii genealogici ai familiilor nobiliare din Marea Britanie (n.tr.).

ntat şi angajamentul față de ideea unui guvern mondial. La vremea când această carte a fost publicată el a ajuns însă să simtă nevoia unor nțări şi mai profunde ale pacifismului, mai ales – aşa cum arătaseră evenimentele din Germania din ultimii doi-trei ani – în fața amenințării „absolut revoltătoare" pe care o percepea în nazism. La începutul celui de Al Doilea Război Mondial el hotărâse că opoziția față de Hitler trebuia să fie lipsită de orice echivoc.

În 1937 Russell a publicat *The Amberley Papers,*[14] o relatare în trei volume a vieții părinților săi. El a caracterizat această lucrare ca „odihnitoare", deoarece admira şi era profund de acord cu vederile radicale ale părinților lui şi simțea nostalgie pentru lumea mai puțin deznădăjduită şi mai spațioasă în care ei luptaseră pentru ele. Lucrând atât la această carte cât şi la *Freedom and Organization*, Russell a fost asistat de o tânără care predase mai înainte în şcoala sa şi care a devenit mai întâi iubita sa şi apoi, în 1936, a treia lui soție: Patricia (numită de obicei „Peter") Spence. În 1937 ei au avut un fiu, Conrad. S-au mutat într-o casă în apropiere de Oxford, unde Russell a ținut o serie de prelegeri şi a purtat discuții cu câțiva filosofi mai tineri, printre care A. J. Ayer. A publicat *Power, A New Social Analysis (Puterea: o nouă analiză socială)* în 1938, iar prelegerile sale de la Oxford, intitulate inițial „Words and Facts" („Cuvinte şi Lucruri") au devenit următoarea sa carte de filosofie, *An Inquiry into Meaning and Truth (O cercetare a conceptelor de semnificație şi adevăr)*, publicată în 1940.

În 1938 Russell a plecat împreună cu Peter şi Conrad în America, unde a fost profesor asociat la Universitatea din Chicago, însă deşi a avut discuții provocatoare cu studenți străluciți şi cu colegi – printre ultimii, Rudolf Carnap – nu s-a înțeles cu conducerea departamentului de filosofie şi i-a displăcut Chicago, pe care l-a descris drept „un oraş fioros cu o climă respingătoare". La sfârşitul anului, familia Russell a plecat în California, unde clima s-a dovedit mult mai atrăgătoare, iar Russell a predat la Universitatea din Los Angeles (UCLA), California. În vara anului 1939, John şi Kate au venit să-şi petreacă vacanța în California,

[14] *Hârtiile familei Amberley.* (n.tr.).

dar izbucnirea războiului le-a făcut întoarcerea în Anglia imposibilă, aşa că Russell i-a înscris pe amândoi la UCLA.

În pofida climei calde, Russell a fost şi mai nefericit la UCLA decât la Chicago, deoarece profesorii şi studenţii erau prost pregătiţi, iar preşedintele Universităţii îi părea lui Russell deosebit de dezagreabil. Din acest motiv, după un an, el a acceptat invitaţia de a deveni profesor la City College din New York, însă înainte să-şi poată începe cursurile a izbucnit un scandal împotriva sa din cauza imoralităţii şi ireligiozităţii sale. Scandalul a fost pornit de un Episcop al Bisericii Episcopaliene şi propagat cu entuziasm de catolici, culminând printr-un proces intentat de mama unei viitoare studente la Colegiu. Mama, o anumită doamnă Kay, susţinea că prezenţa lui Russell în Colegiu ar fi periculoasă pentru virtutea fetei ei. Russell nu a putut pleda în faţa curţii, întrucât procesul a fost intentat municipalităţii oraşului New York, nu lui însuşi. Avocatul doamnei Kay descria lucrările lui Russell drept „lascive, libidinoase, excitante, pornografice, erotomane, afrodiziace, ireverenţioase, prosteşti, mincinoase şi lipsite de fibră morală". Unul dintre motivele acestei caracterizări a fost acela că Russell afirmase într-o carte că nu ar trebui pedepsiţi copiii foarte mici pentru masturbare. Judecătorul, un catolic de origine irlandeză, a fost şi mai agresiv în rezumatul împotriva lui Russell decât fusese avocatul doamnei Kay. Doamna Kay a câştigat, fireşte.

Procesul a ridicat nu doar întregul New York împotriva lui Russell, ci întreaga ţară. Îndepărtat din postul de la New York, el n-a mai putut găsi la început niciun loc unde să primească un post de profesor şi niciun ziar care să-i ofere să scrie editoriale. În plus, ca urmare a războiului, îi era imposibil să primească bani din Anglia. Se găsea astfel sechestrat în străinătate, fără o slujbă şi cu o familie de întreţinut.

Russell a fost salvat din această dilemă mai întâi de Harvard University, care l-a invitat cu generozitate să ţină prelegeri în 1940 şi ulterior de un milionar din Philadelphia, dr. Barnes, un pasionat colecţionar de artă, care înfiinţase o fundaţie în principal pentru studiul istoriei artei. El i-a oferit lui Russell un contract pe cinci ani pentru a ţine prelegeri la fundaţie. Spre amuzamentul său şi în pofida convingerii sale că era nepotrivit pentru filosofia academică, Russell îşi ţinea prelegerile

într-o sală în care pe pereți atârnau picturi franțuzești cu nuduri. Barnes era un excentric care avea reputația că se certa cu angajații; la mai puțin de jumătate din termenul contractului lui Russell, el a emis dintr-o dată un ordin de demitere, pe motivul că, în opinia sa, prelegerile lui Russell erau prost pregătite. Aceste prelegeri au fost publicate ulterior sub titlul *A History of Western Philosophy*,[15] de departe cea mai de succes carte a lui Russell, atât din punct de vedere popular, cât și financiar. Russell l-a dat în judecată pentru întreruperea contractului și i-a dat judecătorului manuscrisul să-l citească, câștigând procesul. Trebuie spus că unele părți din această carte sunt destul de puțin elaborate pentru a trezi în noi o anumită simpatie pentru milionarul din Philadelphia, dar altfel lucrarea este o trecere în revistă minunat scrisă și uimitor de cuprinzătoare a gândirii occidentale, deosebită prin faptul că oferă informații pentru a o plasa într-un context istoric. Lui Russell i-a făcut plăcere să o scrie, iar bucuria sa se vede când o citești; remarcile sale mai târzii despre ea arată de altfel că era și el conștient de neajunsurile sale.

Munca la *Istorie* a fost continuată în biblioteca de la Bryn Mawr College, după ce Russell s-a certat cu Barnes, ca urmare a bunăvoinței profesorului Paul Weiss, care l-a invitat pe Russell acolo în timp ce el aștepta permisiunea Ambasadei Marii Britanii de la Washington pentru a se întoarce în Anglia. Trinity College îi oferise lui Russell o bursă, care, alături de un avans substanțial pentru *Istorie*, l-au salvat pe Russell de problemele sale financiare. Chiar înainte de a se îmbarca spre casă, într-o călătorie periculoasă din cauza submarinelor germane din Atlantic, Russell a petrecut ceva timp la Princeton, unde a purtat discuții cu Einstein, Kurt Goedel și Wolfgang Pauli.

În următorii ani Russell a predat în Cambridge, publicând *Istoria* în 1945, iar *Human Knowledge: Its Scope and Limits (Cunoașterea omenească: întinderea și limitele ei)* în 1948. Aceasta a fost ultima sa mare lucrare de filosofie, însă Russell a fost dezamăgit de faptul că ea a primit puțină atenție din partea comunității filosofice. Russell a pus această situație și pe seama faimei considerabile de care se bucurau atunci și aveau să se

[15] *Istoria filosofiei occidentale*, traducere de Dragan Stoianovici, Editura Humanitas, 2005.

mai bucure pentru un timp ideile lui Wittgenstein. În 1949, an pe care Russell l-a descris drept „apogeu al respectabilității sale", bursa sa de la Trinity a fost transformată într-o bursă pe viață fără îndatoriri didactice, a fost ales Membru Onorific al Academiei Britanice, BBC l-a invitat să țină primele Prelegeri Reith, iar Regele George al VI-lea i-a acordat Ordinul de Merit. În următorul an i s-a acordat Premiul Nobel pentru Literatură, de care Russell a aflat în timpul unei alte vizite în Statele Unite.

Russell a fost încântat să primească Ordinul de Merit şi a mers la Palatul Buckingham pentru investitură. Regele George a fost stânjenit de faptul că trebuia să se poarte cu grație față de un adulter iconoclast care făcuse şi închisoare, care, pe deasupra, „arăta şi atât de ciudat", aşa că a spus: „Te-ai purtat uneori într-un mod care nu ar sta în picioare dacă ar fi adoptat de toată lumea." Răspunsul care i-a venit pe buze lui Russell, dar pe care el a reuşit să şi-l reprime, a fost „Precum fratele tău", altfel spus, ca regele Edward al VIII-lea care a abdicat. În schimb, Russell i-a spus: „Modul cum trebuie să se comporte un om depinde de meseria lui. Un poştaş, de exemplu, ar trebui să bată la toate porțile de pe o stradă la care are scrisori de predat, însă dacă oricine altcineva ar bate la toate porțile, ar fi considerat un pericol public." Regele a schimbat repede subiectul (*A* 516-7).

Noua respectabilitate dobândită de Russell şi, mai ales, opoziția sa îndelungată față de comunismul Uniunii Sovietice, l-au făcut util Guvernului Britanic în adâncirea Războiului Rece. În această calitate el a vizitat Germania şi Suedia pentru a ține prelegeri, ultima dată fiind implicat într-un accident aviatic aproape de portul Trodheim şi nevoit să înoate pentru a se salva de îngheț, iar prima dată fiind făcut temporar membru al Forțelor Armate Britanice, spre marele lui amuzament.

Russell a călătorit mult în anii '50 – în Australia, India, din nou în America, Europa continentală şi în Scandinavia – ținând mereu prelegeri, şi bucurându-se de o faimă considerabilă. La trei ani după ce s-a despărțit de Peter Spence, Russell s-a căsătorit cu o veche prietenă din America, Edith Finch, şi şi-au petrecut luna de miere la Paris, dar chiar în scurtele plimbări prin oraş – pe care niciunul nu-l explorase ca turist,

pe bunul motiv că amândoi trăiseră acolo mai înainte – Russell era recunoscut și se formau mulțimi în jurul lui.

Așa cum se întâmpla mereu în cazul lui Russell, călătoriile și prelegerile s-au transformat în cărți. Prelegerile Reith au apărut sub titlul *Authority and the Individual*. În 1954 Russell a publicat *Human Society in Ethics and Politics*, care cuprindea și discursul său de la ceremonia de decernare a Premiului Nobel. Întrucât Premiul Nobel i se acordase pentru Literatură (era nominalizată lucrarea *Marriage and Morals*), i s-a propus lui Russell să scrie ficțiune. În 1912 el scrisese un roman, dar nu încercase să îl publice; acum a scris două volume de povestiri scurte sau, mai bine zis, fabule, toate cu țintă filosofică sau polemică, numite *Satan in the Suburbs (Satana în suburbii)* și *Nightmares of Eminent Persons (Coșmarurile oamenilor eminenți)*. În 1956, Russell publică *Portraits from Memory (Portrete din memorie)*, o serie de schițe ale unor oameni eminenți pe care îi cunoscuse, iar în 1959 autobiografia sa intelectuală, *My Philosophical Development (Dezvoltarea mea filosofică)*, lucrare care rezumă evoluția ideilor sale începând din copilărie.

Dar ideea că Russell fusese în sfârșit înghițit de establishment și că se va ascunde într-o bătrânețe foarte respectabilă și liniștită a fost o eroare, căci Russell a observat că lumea este pândită de un pericol înspăimântător și din ce în ce mai iminent, căruia i s-a părut obligatoriu să i se opună. Este vorba de proliferarea armelor de distrugere în masă. De la mijlocul anilor '50 până la moartea sa, în februarie 1970, Russel a dus campanii împotriva armelor și a războiului cu pasiunea unui tânăr, atrăgându-și, printre altele, și o a doua condamnare la închisoare – comutată, dată fiind vârsta sa înaintată (avea pe atunci peste nouăzeci de ani), la o săptămână în spitalul unui penitenciar. În ultimii săi ani de viață, Russell și-a atras din nou dizgrația și ostilitatea, mai ales pentru ceea ce părea a fi o opoziție lipsită de moderație, prost chibzuită și chiar isterică față de acțiunile americane din războiul din Vietnam. Ulterior s-a dovedit că acuzațiile sale de crimă de război la adresa Statelor Unite se bazau în mare pe informații corecte. În cursul acestor eforturi, Russell a devenit primul președinte al Campaniei pentru Dezarmare Nucleară (CND), a publicat două cărți – *Common Sense and Nuclear Warfare (Gândirea comună și războiul nuclear)* și *Has Man a Future? (Are omul*

vreun viitor?) – a contribuit la organizarea Conferinței Pugwash şi, mai târziu, împreună cu Jean-Paul Sartre, la înființarea Tribunalului pentru Crime de Război în opoziţie faţă de războiul din Vietnam.

Luptele politice din ultimii 15 ani ai vieții lui Russell sunt descrise în Capitolul 4. Spre sfârşitul vieții, în pofida vârstei biologice şi a unei infirmități (deşi a fost energic şi conştient până la sfârşit, murind la vârsta de 98 de ani), Russell părea că a devenit mai tânăr cu timpul; bunica sa îl trimisese în lume ca pe un victorian între două vârste, iar el s-a metamorfozat într-un etern tânăr cavaler rătăcitor: onest, de nestăpânit, înzestrat cu un intelect formidabil şi cu o mare abilitate de scriitor, folosindu-şi darurile – nu în ultimul rând forța extraordinar de incisivă a rațiunii şi umorului – pentru a se lupta cu dragonii.

Perspectiva pe care ne-o oferă trecerea timpului fie îi amplifică, fie îi diminuează pe cei care au ocupat scena publică. Cei mai mulți se pierd la picioarele munților (adică prin notele de subsol)[16]; puțini se ridică la o măreție himalayană. Printre aceste vârfuri, Russell se înalță foarte sus.

[16] Joc de cuvinte: foothill (deal) – footnote (notă de subsol) (n.tr.).

Capitolul 2
Logică şi filosofie

Introducere

După propria relatare, principala motivaţie filosofică a lui Russell a fost dorinţa de a afla dacă poate fi ceva cunoscut cu certitudine. Această ambiţie, asemănătoare celei a lui Descartes, s-a dezvoltat în el ca urmare a două crize intelectuale timpurii: pierderea credinţei religioase şi dezamăgirea legată de faptul că trebuia să accepte axiome nedemonstrate ca bază a geometriei. Prima sa întreprindere filosofică, cu adevărat originală, a fost să arate că matematica se sprijină pe logică. Succesul acesteia ar fi oferit o întemeiere certitudinii cunoaşterii matematice. Proiectul a eşuat, însă din această încercare au rezultat câteva progrese filosofice importante. Russell şi-a îndreptat apoi atenţia spre probleme de filosofie generală, unde certitudinea este încă şi mai greu de obţinut. A căutat să construiască teorii despre care a sperat, în pofida faptului că le lipsea certitudinea, că vor oferi totuşi soluţii satisfăcătoare. S-a întors la aceste probleme mereu şi mereu, dezvoltându-şi şi schimbându-şi punctele de vedere, dar rămânând fidel tehnicilor analitice derivate din lucrările sale de logică. În cele din urmă s-a simţit în stare într-o anumită măsură să revendice reuşita, deşi ştia că puţini dintre colegii săi filosofi erau de acord cu el.

Dacă priveşti global contribuţiile lui Russell la filosofie, ignorând faptul că ele s-au întins pe o lungă perioadă de timp, întreruptă frecvent şi pentru intervale lungi de multe alte activităţi, eşti surprins de caracterul continuu şi logic al evoluţiei pe care îl reprezintă ele. În propria sa relatare cu privire la evoluţia sa filosofică, Russell afirmă că viaţa lui filosofică se împarte în două, prima parte constând într-un flirt timpuriu şi scurt cu idealismul, iar a doua, inspirată de descoperirile sale din logică, îi domină perspectiva pentru tot restul vieţii:

„Există o linie de demarcație majoră în munca mea filosofică; în perioada 1899-1900 am adoptat filosofia atomismului logic şi tehnica lui Peano în logica matematică. Acestea au reprezentat o revoluție atât de profundă, încât au făcut ca întreaga mea muncă anterioară, cu excepția celei de natură pur matematică, irelevantă pentru orice am făcut mai târziu. Schimbarea din aceşti ani a fost o revoluție; schimbările care au urmat au fost fireşti pentru o evoluție." (*MPD* 11)

Evoluția care a urmat revoluției a fost considerabilă, deşi ea a fost mereu guvernată de nevoia de a rezolva problemele izvorâte din fazele anterioare sau, dacă problemele erau prea mari, de a găsi căi alternative pentru a avansa. Această continuitate dialectică a preocupărilor arată că vorba de spirit a lui Charles Broad „Domnul Bertrand Russell produce un nou sistem filosofic la fiecare un an-doi, domnul G. E. Moore nu a produs niciodată vreunul", deşi poate adevărată cu privire la Moore, nu este valabilă în privința lui Russell, mai ales în sugestia sa că trecerea de la un pas la altul în pelerinajul filosofic al acestuia din urmă ar fi fost guvernată de capriciu.

În anii dintre absolvirea cursurilor universitare şi descoperirea lucrărilor lui Peano – în mare, deceniul care a urmat lui 1890 – Russell s-a aflat sub influența idealismului german, aşa cum era acesta îmbrățişat de profesorii săi de la Cambridge. Versiunea publicată a dizertației sale de admitere în corpul didactic a fost o prezentare kantiană a geometriei, deşi loialitatea sa se îndrepta mai ales spre Hegel. A scris o teorie hegeliană a numărului şi a plănuit o dialectică idealistă completă a ştiințelor prin care să dovedească, în stilul lui Hegel, că întreaga realitate este de natură mentală.

Russell a dezavuat ulterior aceste lucrări cu franchețea lui caracteristică, caracterizându-le drept „maculatură şi nimic mai mult" (*MPD* 32). Revoluția în abordarea sa filosofică a apărut, aşa cum am văzut, ca rezultat al îmbinării revoltei sale şi celei a lui Moore împotriva idealismului cu descoperirea lucrărilor de logică ale lui Peano. Acest din urmă fapt a fost deosebit de semnificativ întrucât el a stimulat ambiția lui Russell de a deriva matematica din logică şi i-a oferit mijloacele de a face acest lucru. Perioada 1900 - 1910 a fost consacrată îndeosebi acestei

ani, din acest proces rezultând multe lucrări valoroase. Proiectul este expus în *Principles of Mathematics* (1903), iar încercarea detaliată de a-l realiza constituie *Principia Mathematica* (1910-13). Printre articolele filosofice devenite clasice scrise de Russell în acest interval se numără „On Denoting" (1905), unele dintre ideile acestuia bucurându-se de o influență imensă în istoria ulterioară a filosofiei.

Munca filosofică din aceşti ani a continuat după ce cercetările de logică asociate au fost încheiate prin publicarea *Principia Mathematica*. Russell a început să aplice tehnicile analizei dezvoltate în această lucrare la problemele de metafizică (cercetarea naturii realității) şi epistemologie (cercetarea modului cum dobândim şi întemeiem cunoaşterea). Cărticica lui devenită clasică, *Problemele filosofiei* (1912), schițează punctele de vedere metafizice şi epistemologice pe el care le susţinea la acea vreme. Russell şi-a propus să le acorde o tratare mai detaliată în scrieri ulterioare şi, în 1913, a început să schițeze o carte voluminoasă, publicată postum sub titlul *Theory of Knowledge* (*Teoria cunoaşterii*) (1984). Russel a fost însă nemulțumit de ea în unele aspecte, aşa că, în loc să o publice ca atare, a ales bucăți pe care le-a publicat ca o serie de articole. Cam tot în acea perioadă, o sugestie a lui Whitehead i-a dat ideea să aplice tehnicile logice la analiza percepției; rezultatul a fost o serie de prelegeri ținute la Harvard şi publicate ulterior sub titlul *Our Knowledge of the External World* (1914). Această carte, împreună cu un articol intitulat „Relația dintre datele senzoriale şi fizică", publicat în acelaşi an, reprezintă un excurs al lui Russell într-o întreprindere apropiată fenomenalismului. „Fenomenalismul" este concepția potrivit căreia cunoaşterea perceptuală poate fi analizată în termenii relației noastre directe cu datele fundamentale ale experienței senzoriale. (Spun „o întreprindere apropiată fenomenalismului" deoarece, deşi Russell a folosit termenul peste o jumătate de secol pentru a descrie aceste puncte de vedere, în scrierile despre care este vorba, ele nu sunt prezentate într-un mod fenomenalist lipsit de echivoc; această chestiune o voi discuta la locul potrivit, mai jos.) Patru ani mai târziu, într-o altă serie de prelegeri, Russell a aplicat metodele sale analitice obiectelor şi modului cum vorbim despre acestea şi a numit acest procedeu „filosofia atomismului logic". În acelaşi timp, Russell publică ceea ce constituie de fapt o versiune populară a *Principia Mathematica*, prezentând ideile de

bază ale filosofiei matematicii. Această carte poartă titlul *Introduction to Mathematical Philosophy* (1918).

În anii '20, Russell a căutat să extindă şi să perfecţioneze aplicarea tehnicilor lui analitice la filosofia psihologiei şi fizicii. Primul rezultat a fost *Analysis of Mind* (1921), o lucrare în care versiunea sa de cvasifenomenalism este aplicată analizei entităţilor mentale. Un al doilea a fost *Analysis of Matter* (1927), unde Russell încearcă să analizeze principalele concepte ale fizicii, cum sunt cele de forţă şi materie, în termeni de evenimente. Argumentul acestei cărţi este ferm realist. Russell nu credea că este posibil să analizezi conceptele de bază ale fizicii fără să admiţi că anumite entităţi există independent de perceperea lor, ceea ce a marcat sfârşitul flirtului său cu fenomenalismul. Această carte ar putea fi descrisă şi ca o „reîntoarcere" la realism, întrucât Russell a fost angajat faţă de o formă mai degrabă severă de realism înainte să scrie *Our Konowledge of the External Word.*

După această călătorie înapoi de la o versiune de fenomenalism sau de la ceva apropiat de acesta, Russell abordează unele probleme despre care simţea acum că nu fuseseră tratate în mod adecvat din perspectiva lui fenomenalistă. Rezultatul a fost *An Inquiry into Truth and Meaning* (1940), unde Russel discută din nou relaţia dintre experienţă şi cunoaşterea contingentă şi *Human Knowledge* (1948), unde, printre altele, el se întoarce la o chestiune rămasă inadecvat discutată în lucrările anterioare: inferenţa nondemonstrativă (nondeductivă), de tipul celei despre care se presupune în general că este folosită în ştiinţă.

Fiecare dintre aceste etape din dezvoltarea gândirii lui Russell merită o discuţie mai cuprinzătoare, ce poate fi găsită în lucrările citate în secţiunea *Bibliografie suplimentară* de mai jos. În următoarele secţiuni voi oferi o prezentare sumară a lor.

Respingerea idealismului

Idealismul cunoaşte mai multe forme distincte, însă teza sa centrală este aceea că realitatea are în mod fundamental o natură mentală. „Ideism"

ar fi poate, un termen mult mai sugestiv, dat fiind un termen tehnic al filosofiei, fără legătură cu sensurile obişnuite ale termenului „ideal" din limba română. Într-una dintre formele sale, susținută de episcopul Berkeley, idealismul este teza potrivit căreia realitatea constă în ultimă instanță într-o comunitate de minți [minds] şi ideile acestora. Una dintre minți este infinită şi produce majoritatea ideilor; Berkeley o identifică cu Dumnezeu. În concepțiile ulterioare de acest gen îmbrățişate de T. H. Green şi F. H. Bradley, amândoi influențați puternic de idealismul german, teza susține că universul constă în ultimă instanță dintr-o singură Minte, care este, pentru a spune astfel, obiectul propriei experiențe. El argumentează că experiențele noastre individuale, finite şi limitate, care ne spun că lumea constă dintr-o pluralitate de lucruri existente unul independent de celălalt – dintre care multe, dacă nu toate, sunt de natură materială, nu mentală – sunt contradictorii sau cel puțin greşite. Această pluralitate de lucruri este doar o „aparență", care ascunde, în loc să reprezinte, adevărata natură a realității. Aceasta implică o altă teză importantă care acompaniază punctul de vedere idealist, la care a aderat Russell în timpul studiilor sale universitare. Este vorba de teza potrivit căreia, în condițiile în care pluralitatea este doar o aparență eronată, toate lucrurile din univers sunt legate unul de altul, universul însuşi fiind în instanță un singur lucru. Acest punct de vedere, potrivit căruia totul este Unu, poartă numele de „monism".

Atunci când Moore şi Russell au respins idealismul în 1898 (evenimentul a fost marcat prin publicarea în acel an a articolului lui Moore „Natura judecății"), ei s-au opus ambelor teze importante ale idealismului. Prima susține că experiența şi obiectele ei sunt reciproc şi inextricabil dependente. O a doua ne spune că totul este unu. Prin urmare, ei au îmbrățişat „realismul", o teză care susține obiectele experienței sunt independente de experimentarea lor [de către cineva] şi „pluralismul" sau teza potrivit căreia în lume există mai multe lucruri independente unele de altele.

Russell a privit idealismul şi monismul care-l acompaniază ca izvorând dintr-o concepție asupra *relațiilor*, care, o dată respinsă, deschide calea realismului pluralist. Relațiile sunt exprimate prin propoziții precum „A este la stânga lui B", „A este anterior lui B" sau „A îl iubeşte pe B".

Potrivit punctului de vedere idealist, susținea Russell, toate relațiile sunt „interne", cu alte cuvinte ele sunt proprietăți ale termenilor pe care îi leagă, iar într-o descriere completă, ele apar ca proprietăți ale întregului pe care îl formează împreună cu ale lor *relata*. Acest lucru este uneori plauzibil; în „A îl iubeşte pe B", iubirea lui A pentru B este o proprietate a lui A – adică este ceva ce îl caracterizează pe A – iar faptul complex denotat de „A îl iubeşte pe B" are proprietatea de a fi [identic cu] *iubirea-lui-B-de-către-A*. Însă dacă toate relațiile sunt interne, rezultă în mod nemijlocit că universul constituie ceea ce filosoful idealist Harold Joachim numea „un întreg semnificativ", deoarece înseamnă că stă în natura oricărui lucru să fie legat de orice altceva şi că, prin urmare, o descriere completă a oricărui lucru ne va spune totul despre întregul univers şi reciproca. Bradley exprimă această idee astfel: „Realitatea este una. Ea trebuie să fie una singură întrucât pluralitatea, dacă este considerată reală, este autocontradictorie. Pluralitatea implică [existența] relațiilor şi, prin aceasta, întotdeauna o unitate superioară" (*Appearance and Reality*, 519).

În opoziție cu acest punct de vedere, Russell a argumentat că idealiştii comit greşeala fundamentală de a considera că toate judecățile sunt de forma subiect-predicat. Să considerăm propoziția „mingea este rotundă". Aceasta poate fi folosită pentru a exprima o propoziție în care proprietatea rotunjimii este predicată despre o anumită minge („predicată" însemnând „aplicată, atribuită). Punctul de vedere al lui Russell este că idealiştii au considerat în mod eronat că toate propozițiile, inclusiv cele de relație, sunt în ultimă instanță de forma subiect-predicat, ceea ce înseamnă că orice propoziție trebuie, dacă este analizată complet, să constituie o predicație despre realitatea ca întreg şi că relațiile ca atare nu sunt reale. De exemplu: potrivit punctului de vedere idealist propoziția „A este la stânga lui B", interpretată adecvat, ar trebui să spună „realitatea are proprietatea că A-pare-să-fie-la-stânga-lui-B" (sau ceva de acest gen).

Dacă observi însă că multe propoziții sunt în mod ireductibil de formă relațională, remarci prin aceasta că monismul este fals. A spune că multe propoziții sunt în mod ireductibil relaționale înseamnă a spune că relațiile sunt reale sau „externe", că ele nu există prin termenii pe care îi

[illegible] relația „la stânga lui" nu aparține în mod intrinsec niciunui obiect [illegible] ceea ce înseamnă că niciun obiect spațial nu trebuie să fie în mod necesar la stânga altor lucruri. Pentru a fi adevărat că „A este la stânga lui B", a argumentat Russell, este nevoie să existe un A și, ***în mod independent de aceasta***, un B, și ca primul să stea față de al doilea în relația „la stânga lui". Și, firește, a spune că există mai mult decât un singur lucru, înseamnă a respinge monismul.

Respingerea monismului constituie pentru Russell o respingere a idealismului, deoarece pentru idealism este crucial ca relația experienței cu obiectele ei să fie internă; ceea ce înseamnă, firește, că nu există deloc o astfel de relație; ceea ce înseamnă mai departe, de fapt, că relațiile nu sunt reale. Potrivit însă punctului de vedere opus, cel al lui Russell, care susține că relațiile sunt reale, experiența nu poate fi confundată cu obiectele ei, ceea ce înseamnă că acele obiecte există independent dacă sunt sau nu obiecte ale experienței. Or, acest fapt este un atribut central pentru ceea ce Russell și Moore au numit realism.

Este discutabil dacă Russell are dreptate atunci când susține că toți idealiștii (inclusiv Leibniz) și, înaintea lor, toți filosofii de școală care au îmbrățișat o metafizică bazată pe noțiunile de substanță și atribut, au fost angajați față de punctul de vedere că toate propozițiile sunt de forma subiect-predicat. Însă Russell a fost, în mod cert, de părerea că descoperise o eroare extrem de importantă în filosofia tradițională. După respingerea idealismului, el a ajuns pentru un timp în cealaltă extremă, cea de a fi realist cu privire la orice. În proprii săi termeni, el a fost un „realist naiv", fiind de părere că că toate proprietățile observabile ale obiectelor materiale sunt proprietăți autentice ale lor. Totodată, Russell a fost un realist în ceea ce privește fizica, cu alte cuvinte o persoană care crede că toate entitățile teoretice ale fizicii sunt „entități care există în mod real" (*MPD* 48-49) și, nu în ultimul rând, un realist platonic, prin convingerea că „numerele, zeii homerici, relațiile, himerele și spațiile cu patru dimensiuni" (*Principles of Mathematics (PoM)* 449) există sau cel puțin „sunt" (acest termen desemnând un gen mai nuanțat sau gradual distinct de existență). Russell a redus ulterior din acest univers luxuriant aplicând „briciul lui Ockham", potrivit căruia entitățile nu trebuie multiplicate în mod inutil. Spre exemplu, dacă obiectele fizice pot fi

explicate în mod exhaustiv în termenii entităților subatomice, atunci un inventar al entităților de bază din univers nu ar trebui să conțină *atât* copaci, *cât și* cuarci, leptoni și particule Gauge din care sunt alcătuiți copacii. În acest fel el a aplicat mai târziu tehnica analizei. În *PoM* însă, Russell încă credea într-un realism cuprinzător, la care a ajuns după întâlnirea cu lucrările lui Giuseppe Peano de la Paris, din 1900.

Fundamentele matematicii

Leibniz visase la o *characteristica universalis*, un limbaj universal și pe deplin precis, a cărui folosire ar rezolva toate problemele filosofice. Russell a recunoscut, în cartea sa despre Leibniz, că această dorință viza o logică simbolică, prin care Russell înțelegea atunci „algebra booleană" dezvoltată de George Boole la mijlocul secolului al XIX-lea. La acel moment însă, el nu credea că Leibniz avea dreptate să presupună că problemele filosofice pot fi rezolvate folosind tehnicile unui sistem logic deductiv, pe temeiul că problemele cu adevărat importante ale filosofiei privesc chestiuni „anterioare deducției", adică conceptele sau faptele la care fac referire premisele cu care începe inferența. Oricare ar fi acestea, argumenta Russell, ele nu ne sunt furnizate de logică; logica ne poate ajuta doar să raționăm despre ele.

Russell și-a schimbat însă părerea după întâlnirea cu lucrările lui Peano. Progresele făcute de Peano în tehnica logică (anticipate de Gottlob Frege, deși nici Peano, nici Russell nu cunoșteau acest lucru la acea vreme) i-au sugerat în mod nemijlocit lui Russell moduri de a enunța principiile fundamentale ale logicii și de a arăta două lucruri de o importanță centrală: în primul rând, cum toate conceptele matematicii pot fi definite în termenii logicii și în al doilea rând, cum toate adevărurile matematice pot fi demonstrate pornind de la aceștia. Pe scurt, aceste progrese i-au arătat lui Russell cum să arate că logica și matematica sunt identice. Acesta a fost atât scopul *PoM*, cât și al versiunii sale mai elaborate, *Principia Mathematica (PM)*.

Proiectul de a deriva matematica din logică este cunoscut sub numele de „logicism". În *PoM*, Russell nu a încercat un asalt riguros în

această direcție a programului, limitându-se în schimb la o schiță informală. Asaltul riguros a fost lăsat în seama *PM*. Printre motivele cele mai importante ale lui Russell de a amâna sarcina pentru *PM* a fost descoperirea unui paradox care amenința întreaga întreprindere.

Prima sarcină a lui Russell a fost aceea de a defini conceptele matematicii folosind un număr cât se poate de mic de noțiuni pur logice. (Urmează acum trei paragrafe tehnice, deşi informale, care nu trebuie să rețină cititorul.) Dacă notăm cu „p" şi „q" două propoziții oarecare, noțiunile de care vorbeam anterior sunt: negația (non-p), disjuncția (p sau q), conjuncția (p şi q) şi implicația (dacă p, atunci q). Acestor operații le adăugăm simboluri care ne ajută să reprezentăm structura internă a propozițiilor: „Fx" este expresia unei funcții în care „x" este o variabilă care stă pentru orice individual, iar „F" este o literă predicat care stă pentru orice proprietate. Astfel, „Fx" ne spune că x este F (una dintre instanțele simbolizate este „copacul este înalt"). Unul dintre progresele tehnice importante pe care Russell a fost capabil să le folosească este un mod de a *cuantifica* astfel de funcții. Folosind o notație devenită acum standard în logică, cuantificarea este exprimată în felul următor: (x) înseamnă „toți x", astfel că (x)Fx spune că *toți* x sunt F, în timp ce (∃x) înseamnă „cel puțin un x", astfel că (∃x)Fx spune că *cel puțin un* x este F. În fine, există şi noțiunea de identitate. Astfel, „a = b" ne spune că a şi b nu sunt două obiecte, ci unul şi acelaşi obiect. Cu ajutorul acestui limbaj simplu este posibil să defineşti conceptele matematicii.

Matematicieni anteriori investigaseră relațiile dintre noțiunile matematice şi recunoscuseră că acestea sunt toate reductibile la numerele naturale (numerele cu ajutorul cărora numărăm: 1, 2, 3...), deşi niciunul nu demonstrase până atunci acest lucru în mod precis. Primul pas al programului a fost, aşadar, definirea numerelor naturale în termeni logici. Acest lucru fusese deja făcut de Frege, deşi Russell nu cunoştea la acea vremea respectivul aspect.

Definiția foloseşte noțiunea de clasă: 2 este definit ca fiind clasa tuturor cuplurilor, 3 ca fiind clasa tuturor tripleților ş.a.m.d. La rândul său, un „cuplu" este definit ca o clasă cu membrii x şi y, unde x şi y nu sunt identici şi unde, dacă există vreun alt membru z al clasei, z este

identic fie cu x, fie cu y. Definiția generală a numărului este formulată în termeni de mulțimi de clase similare, unde „similaritatea" este o noțiune precisă, desemnând o relație de unu-la-unu: două clase sunt similare dacă poate fi specificată o relație unu-la-unu între membrii ei.

Odată cu stabilirea acestor noțiuni sunt rezolvate o sumedenie de probleme, cum ar fi: cum să definești 0 și 1 (Russell a arătat că acestea sunt două dintre cele mai dificile noțiuni din matematică), cum să depășești problemele de tip „unu sau mai multe" (câte lucruri este un scaun: unu sau – în cazul în care îi numeri părțile constituente – mai multe?) și cum să înțelegi numerele infinite. Odată definite numerele întregi, celelalte (numerele pozitive și negative, fracțiile, numerele reale și numerele complexe) prezintă o dificultate relativ mică.

Prima parte a programului – definirea conceptelor matematice în termenii unor concepte logice – pare, prin urmare, în general neproblematică, odată ce ai la dispoziție tehnicile adecvate. A doua – partea logicistă efectivă, de a arăta că adevărurile matematice pot fi demonstrate din principiile fundamentale ale logicii – se dovedește cu mult mai dificilă.

Din punctul de vedere al lui Russell de la acea vreme, motivul principal din spatele acestei situații a fost descoperirea paradoxului său. Paradoxul privește o noțiune care, așa cum arată schița de mai sus, este de o importanță centrală pentru proiect: noțiunea de clasă. Pe parcursul cercetărilor sale, Russell a ajuns să reflecteze asupra faptului că unele clase sunt, spre deosebire de altele, membre ale lor însele. Spre exemplu, clasa lingurițelor de ceai nu este o linguriță de ceai și, prin urmare, nu este o membră a ei însăși; pe de altă parte, clasa lucrurilor care nu sunt lingurițe de ceai este membră a ei însăși, deoarece nu este o linguriță de ceai. Ce am putea spune atunci despre clasa tuturor acelor clase care nu sunt membre ale lor însele? Dacă această clasă nu este o membră a ei însăși, atunci, ea este, prin definiție, o membră a ei însăși; iar dacă este o membră a ei însăși, atunci, prin definiție, ea nu este o membră a ei însăși. Așadar, ea este și nu este o membră a ei însăși și avem un paradox.

La început, Russell a crezut că este de vină vreo greşeală banală, dar după ce a depus eforturi serioase să corecteze lucrurile şi după ce i-a consultat pe Frege şi Whitehead, i-a devenit limpede că este vorba de un dezastru. Russell a publicat *PoM* fără să fi găsit un remediu. Cu toate acestea, la vremea când el şi Whitehead au ajuns să scrie *PM*, Russell credea că găsise o ieşire, deşi strategia lui s-a dovedit foarte controversată. Lucrurile pot fi descrise după cum urmează.

Russell a descoperit că încercarea de a deduce teoremele matematicii din axiome pur logice nu poate debuta fără nişte axiome suplimentare, care să facă posibilă sarcina de a demonstra anumite teoreme din aritmetică şi din teoria mulţimilor. Două dintre aceste axiome suplimentare (detaliile lor nu sunt relevante aici; le menţionez pentru completitudinea expunerii) sunt „axioma infinităţii", care afirmă că există în lume colecţii infinite şi „axioma alegerii" (numită uneori şi „axioma multiplicativă"), potrivit căreia pentru orice mulţime de mulţimi disjuncte nonvide există o mulţime care are exact un membru în comun cu fiecare dintre mulţimile membre. Axiomele sunt necesare pentru ca numerele să poată fi definite în termeni de clase, precum în schiţa anterioară. Ambele par să implice însă o dificultate, şi anume faptul că ele au un caracter existenţial, adică spun că „*există* cutare şi cutare" – în primul caz, un număr, în al doilea – o mulţime. Or aceasta e o problemă, întrucât logica nu ar trebui să se preocupe cu ceea ce există sau nu există, ci doar cu chestiuni pur formale. Însă Russell a găsit soluţia să trateze propoziţiile matematice ca pe nişte condiţionali, cu alte cuvinte ca pe nişte propoziţii de forma „dacă..., atunci..." cu axiomele stând pentru punctele care urmează după „dacă", cu înţelesul: „dacă iei această axiomă ca premisă, atunci...". Întrucât aceşti condiţionali pot fi derivaţi din axiomele logicii, aparenta importaţie [importation[17]] a consideraţiilor existenţiale nu contează.

---

17 Termenul englezesc „importation" desemnează în logică reunirea tuturor ipotezelor necesare pentru derivarea unei concluzii într-o conjuncţie. În logica propoziţiilor există o lege „a importaţiei", în simbolismul standard [A→(B→C)] → [(A & B) → C], care ne spune că dacă avem o condiţie suficientă pentru derivarea unui condiţional, atunci conjuncţia acesteia cu condiţia suficientă a condiţionalului este suficientă pentru derivarea consecventului condiţionalului.

Dificultăți cu mult mai mari a ridicat însă o a treia axiomă suplimentară, „axioma reductibilității". Aceasta este axioma adoptată de Russell pentru a depăşi problema paradoxului, pe care alți logicieni o găsesc însă greu de acceptat.

Axioma reductibilității este o parte a „teoriei tipurilor" dezvoltată de Russell. Un mod informal de a înțelege această teorie presupune să observi că paradoxul descoperit de Russell apare deoarece proprietatea de a-nu-fi-un-membru-al-ei-însăşi este atribuită clasei tuturor claselor care au acea proprietate. Dacă s-ar putea introduce o restricție care să permită ca această proprietate să poată fi atribuită doar membrilor claselor şi nu clasei acelor clase, paradoxul nu ar mai apărea. Aceasta sugerează că ar trebui să existe ceva asemănător unei distincții de nivel între proprietăți, astfel încât cele atribuite la un nivel să nu poată fi atribuite la un nivel mai înalt.

Există o versiune a teoriei tipurilor – mai simplă decât cea a lui Russell – care prinde această intuiție şi pare plauzibilă unor logicieni. Aceasta a fost sugerată de matematicianul şi filosoful Frank Ramsey şi este numită „teoria simplă a tipurilor". Ea se prezintă în felul următor: limbajul atribuit unui anumit domeniu are expresii de nivelul 1 – nume – care desemnează obiecte din domeniu, expresii de nivelul 2 – predicate – care desemnează doar proprietăți ale acelor obiecte, expresii de nivelul 3 – predicate ale predicatelor – care desemnează doar proprietăți ale proprietăților ş.a.m.d. Regula este că fiecare expresie aparține unui anumit tip şi poate fi atribuită unor expresii de nivelul imediat inferior în ierarhie. Coroborând cu schița informală oferită anterior, se vede cum această strategie sugerează o soluție la problema ridicată de paradox.

Versiunea mai complicată a teoriei tipurilor, propusă de Russell, este numită „teoria ramificată a tipurilor". (Modul corect de a înțelege

---

Prin urmare, dacă B (să spunem o conjuncție a axiomelor infinității şi alegerii) este necesară pentru derivarea tuturor adevărurilor matematice (C) din axiomele logice (A), atunci B poate fi „importat" ca axiomă. Exprimarea „nu contează" din text spune doar că din punct de vedere logic este echivalent dacă îl plasăm pe B ca axiomă sau concepem toate adevărurile matematice drept condiționali care îl au pe B ca antecedent (n.tr.).

această teorie este o chestiune controversată – vezi, de exemplu, Hylton [1990], capitolul 7 – deşi schiţa următoare poate servi ca o aproximaţie). Motivul lui Russell de a introduce „ramificarea" – adică subdivizarea tipurilor în „ordine" – a fost acela că el credea că acest lucru este necesar pentru soluţionarea problemei ridicată de paradox. El a presupus că paradoxul rezultă din încercarea de a defini proprietăţi cu ajutorul expresiilor care fac referire la „toate proprietăţile", astfel încât exprimările cu privire la „toate proprietăţile" trebuiau să fie controlate în mod strict. Proprietăţile de tipul 1, să spunem, trebuie, prin urmare, să fie subîmpărţite în ordine: un prim ordin, cel al proprietăţilor în a căror definiţie nu apare expresia „toate proprietăţile"; un al doilea ordin, cel al proprietăţilor în a căror definiţie apare expresia „toate proprietăţile de primul ordin"; un al treilea ordin, în a cărui definiţie apare expresia „toate proprietăţile de ordinul al doilea" ş.a.m.d. Întrucât nu se poate face o referire la „toate proprietăţile" fără a o ancora într-un anumit ordin, nicio proprietate nu poate fi definită astfel încât definiţia ei să facă referire la totalitatea căreia ea îi aparţine. În acest fel paradoxul este evitat.

Însă preţul acestei soluţii este foarte mare. Ea introduce dificultăţi în teoria numerelor reale prin aceea că blochează definiţii şi teoreme importante. Pentru a depăşi această problemă, Russell a introdus axioma reductibilităţii, care încearcă să construiască o cale de a reduce ordinele din interiorul unui tip la ordinul cel mai mic. Această strategie, comparată de un comentator cu folosirea „forţei brute" pentru a salva teoria numerelor reale, a fost abandonată de Russell în a doua ediţie a *PM* (1927), dar întrucât el nu putea accepta că există vreo alternativă la teoria ramificată a tipurilor, a rămas într-o stare de nehotărâre. În această situaţie, Ramsey a propus teoria „simplă" a tipurilor schiţată mai sus. (Este demn de remarcat în egală măsură că teoria lui Ramsey a stârnit la rândul ei controverse. Ea face afirmaţia controversată potrivit căreia existenţa unei circularităţi în definiţiile care atribuie proprietăţi lor însele nu este dăunătoare; de asemenea, ea presupune un realism la fel de controversat în privinţa existenţei totalităţilor înainte ca ele să fie definite.)

Ambiţiile logiciste ale lui Russell au ajuns în dificultate pe de o parte ca urmare a unor motive interne, pe de alta, ca urmare a faptului că logicismul însuşi este irealizabil – aşa cum sugerează unele dezvoltări

ulterioare din matematică – în special lucrările lui Kurt Goedel. Goedel a arătat că în orice sistem formal adecvat pentru teoria numerelor există o formulă indecidabilă, adică o formulă astfel încât nici ea, nici negația ei nu pot fi demonstrate. Un corolar al acestui fapt este că nu poți demonstra consistența unui astfel de sistem în interiorul sistemului, astfel încât nu se poate asuma că pentru matematică (sau, în orice caz, pentru mari părți ale ei) este posibil să propui un set de axiome din care să poți genera toate adevărurile ei. Lucrările sale arată că metoda axiomatică are limitări inerente profunde şi că singurul mod de a demonstra consistența multor tipuri de sisteme deductive este acela de a folosi un sistem de raționare atât de complicat, încât propria sa consistență este la fel de îndoielnică.

Ceea ce pretindea Russell pentru a-şi vedea proiectul logicist dus la bun sfârşit era o sistematizare formală care exclude posibilitatea contradicției. Goedel a arătat că acest lucru este imposibil. Trebuie să conchidem că realizarea PoM şi, mai ales, a PM, nu trebuie căutată în măsura în care ele îşi îndeplinesc scopurile propuse, ci în ceea ce s-ar putea numi numeroasele lor „efecte secundare" pentru logică şi filosofie.

Teoria descripțiilor

Unul dintre cele mai influente efecte secundare a fost „teoria descripțiilor". În elaborarea acestei teorii, Russell a atins câteva scopuri diferite. O lecție pe care şi-o însuşise de când argumentase împotriva idealismului este aceea că gramatica de suprafață a limbajului poate să ne înşele cu privire la semnificația a ceea ce spunem. Aşa cum am observat mai înainte, el credea că motivul pentru care filosofii au fost nevoiți să adopte o metafizică a substanței şi atributelor – o concepție care, aşa cum arată dezbaterile din istoria filosofiei, ajunge în dificultăți foarte mari – a fost acela că ei au considerat că toate propozițiile sunt de forma subiect-predicat. „Masa este de lemn" şi „masa este la stânga uşii" au fost ambele tratate ca având expresia „masa" drept subiect, iar expresiile care urmează în fiecare caz după copula „este" drept predicat. Dar, în timp ce prima propoziție ar putea exprima o propoziție de acea formă, a doua exprimă ceva cu totul diferit, şi anume o propoziție de relație; ea are de fapt

două subiecte („masa" şi „uşa") şi afirmă că acestea stau într-o anumită relație unul cu celălalt. Aşadar, forma logică a celei de-a doua propoziții este total diferită de forma logică a primeia. Din punctul de vedere al lui Russell, aşadar, este nevoie de o metodă de dezvăluire a adevăratei forme subiacente a ceea ce spunem pentru a ne ajuta să evităm erorile filosofice

Următorul pas important pe care l-a făcut Russell a fost să aplice noua logică la această sarcină. La fel cum ea se dovedeşte utilă pentru definirea conceptelor şi operațiilor matematicii, putem folosi noua logică pentru a analiza ceea ce spunem despre lume, obținând astfel o imagine corectă a realității.

O modalitate de a arăta cum anume îşi îndeplineşte teoria descripțiilor această sarcină este să prezinți modul cum soluționează ea o problemă importantă privind înțelesul [meaning] şi referința. Fundalul tratării de către Russell a acestei probleme se găseşte în opera lui Alexius Meinong, un filosof austriac, ale cărui scrieri au fost studiate de către Russell cu seriozitate, exercitând o influență timpurie asupra sa. Meinong susținea că expresiile denotative – numele precum „Russell" şi descripțiile precum „autorul lucrării *Principles of Mathematics*" – pot apărea cu semnificație în propoziții (strict vorbind: în propozițiile care exprimă judecăți) doar dacă ceea ce denotă ele există. Să presupunem, argumenta Meinong, că spui „Muntele de Aur nu există". Evident că vorbeşti despre ceva – despre Muntele de Aur – când afirmi că acesta nu există şi, întrucât ceea ce spui are sens, trebuie ca Muntele de Aur să *fie* într-un anumit sens. Teoria sa afirmă că orice despre care se poate vorbi – care poate fi numit, la care se poate face referire – trebuie, aşadar, fie să existe, fie să aibă un fel de „ființă", chiar dacă aceasta nu echivalează cu existența, căci altfel ceea ce spunem ar fi lipsit de sens.

Russell a acceptat la început acest punct de vedere şi l-a susținut chiar în *PoM*; de aceea, aşa cum am remarcat mai înainte, el şi-a exprimat acolo convingerea că „numerele, zeii homerici şi himerele" există sau cel puțin sunt. Însă caracterul implauzibil al acestui punct de vedere a ajuns curând să ofenseze „simțul său strâns legat de realitate", după cum s-a exprimat el, deoarece el popula universul nu doar cu entități

abstracte şi mitologice, dar şi cu obiecte *imposibile*, precum „pătratul rotund", iar Russell nu putea accepta acest lucru.

Russell a folosit tehnicile logicii pentru a formula o soluție elegantă. El nu voia să renunțe la punctul de vedere potrivit căruia un nume are semnificație doar dacă există ceva numit de el, dar a argumentat că doar numele „proprii din punct de vedere logic" sunt cele care denotă *entități particulare*, care pot fi *cunoscute nemijlocit* [*acquainted*]. Prin „cunoaştere nemijlocită", Russell înțelegea o relație nemijlocită şi directă între o minte şi un obiect; printre exemple se numără conştientizarea datelor senzoriale atunci când percepem (vezi mai jos) şi cunoaşterea unor entități abstracte precum propozițiile. Doar numele proprii pot ocupa în mod adecvat poziția de subiect în propoziții. Cele mai bune exemple sunt pronumele demonstrative *acesta* şi *acela*, deoarece ele au o referință garantată ori de câte ori sunt folosite. Toate celelalte expresii aparent nominale nu sunt de fapt expresii nominale; ele sunt – sau se dovedesc a fi în urma analizei – „descripții definite", adică expresii de forma „aşa-şi-aşa-ul" [the so-and-so]. Importanța acestui lucru este aceea că atunci când sunt analizate propoziții conținând descripții definite, expresiile descriptive dispar şi, prin urmare, dacă ceea ce spunem [cu ajutorul acelor propoziții] are sens sau nu, aceasta nu depinde de presupusa existență sau ființă a unei entități pe care descripțiile – potrivit gramaticii de suprafață – par să o denote.

Asta se poate vedea mai bine dintr-un exemplu. Să considerăm propoziția „regele actual al Franței este chel", rostită într-un moment când Franța nu are rege. Presupunând că propozițiile sunt întotdeauna fie adevărate, fie false, ce am spune dacă cineva ne-ar întreba: este această propoziție adevărată sau falsă? Pare corect intuitiv să spui „falsă" – nu pentru că regele actual al Franței are foarte mult păr pe cap, ci pentru că el nu există. Această observație i-a oferit un indiciu valoros lui Russell. El a argumentat că propozițiile conținând descripții definite în poziția gramaticală a subiectului se dovedesc a fi în urma analizei prescurtări pentru clase de propoziții care afirmă existența, unicitatea şi, în cazul nostru, şi atributul de a fi chel despre ceva ce are proprietatea de a fi rege actual în Franța. Astfel, „regele actual al Franței este chel" este echivalentă cu:

(1) există un rege al Franței
(2) nu există mai mult de un rege al Franței
(3) orice este rege al Franței este chel.

Propoziția (1) este o afirmație de existență; propoziția (2) este o afirmație de unicitate, pentru că ea prinde implicația articolului hotărât „-le" [din „regele"] din descripție, potrivit căreia există un singur lucru despre care se vorbeşte, în timp ce propoziția (3) este o predicație. Propoziția inițială „regele actual al Franței este chel" este adevărată atunci când toate trei propoziții sunt adevărate şi este falsă dacă oricare dintre ele este falsă. În cazul de față, ea este falsă deoarece (1) este falsă.

În niciuna dintre cele trei propoziții de mai sus nu apare descripția „regele actual al Franței". Deoarece expresia descriptivă a dispărut – fiind eliminată prin analiză – nu mai este nevoie să invoci un rege existent al Franței pentru ca propoziția să aibă sens.

Ca urmare a imperfecțiunilor limbilor naturale şi faptului că formele de suprafață ale propozițiilor pot diferi de forma lor logică subiacentă, analiza tocmai oferită nu este încă destul de bună, susține Russell. Ea trebuie să fie exprimată în „limbajul perfect" al logicii simbolice. Doar acesta poate prezenta cu claritate *completă* ce se afirmă cu ajutorul lui „regele actual al Franței este chel". În notația standard de azi, analiza logică a acestei propoziții este:

$$(\exists x)[Fx \,\&\, (y)\,(Fy \rightarrow y = x) \,\&\, Gx]$$

„&" din acest şir de simboluri stă pentru „şi", divizând şirul simbolurilor în trei formule conjugate, respectiv, cele trei propoziții (1) – (3) de mai sus:

$$(1)\ (\exists x)Fx$$

Aceasta se citeşte „există un x astfel încât acel x este F". Să spunem că „F" este „are proprietatea de a fi rege al Franței"; formula simbolizează „există ceva ce este rege al Franței". (Cuantorul existențial (∃x) leagă fiecare apariție a lui „x" din întregul şir, aşa cum arată parantezele drepte.

$$(2)\ (y)\ (Fy \rightarrow y = x)$$

Aceasta se citeşte „pentru orice y, dacă y este F, atunci y şi x sunt identici". Ea exprimă unicitatea implicată de articolul hotărât „-le" [din „regele"], şi anume ideea că doar un lucru are proprietatea F.

(2) Gx

Asta se citeşte „x este G". Să spunem că „G" stă pentru „este chel". În acest caz, formula înseamnă „x este chel".

Obiecţiile la adresa teoriei lui Russell iau în principal forma respingerii afirmaţiei lui că descripţiile definite nu sunt niciodată expresii referenţiale şi a punerii sub semnul întrebării a modului cum analizează el propoziţiile conţinând asemenea expresii în poziţia subiectului gramatical. În legătură cu ultimul punct, un subiect de controversă este susţinerea că descripţiile definite încorporează atât afirmaţii de existenţă cât şi afirmaţii de unicitate.

Problema referitoare la unicitate este exemplificată de cineva care spune „copilul plânge". Analiza lui Russell pare să implice că remarca poate fi adevărată doar dacă există doar un singur copil în lume. Ieşirea constă în a pretinde că există o înţelegere implicită a faptului că contextul remarcei arată cât de mult din lume este inclus în domeniul ei de aplicaţie. Să presupunem că părinţii copilului locuiesc într-o clădire cu apartamente, în care există zeci de copii, toţi plângând, iar al lor începe şi el să plângă. Dacă cineva ar spune „copilul plânge", nu ar fi, desigur, nicio neînţelegere, deoarece contextul restrânge referinţa la singurul copil pentru care ei au un interes deosebit. Până aici totul pare intuitiv şi sugerează moduri de a evita obiecţia apelând la delimitări implicite sau explicite ale „domeniului de discurs".

Problema referitoare la existenţă este un pic mai complicată. Într-o recenzie mult citată a teoriei lui Russell, P. F. Strawson argumentează că atunci când spui „regele actual al Franţei este chel" nu *afirmi* că actualul rege al Franţei există, ci presupui sau asumi că el există („On Referring" „Despre referire", Mind, 1950). Aceasta se arată prin aceea că dacă cineva ar rosti această propoziţie, interlocutorii lui nu ar spune, probabil, „acest lucru este fals", ci „nu există niciun rege în Franţa azi", prin aceasta voind să spună că el nu afirmase nimic, deci că el nu reuşise să spună ceva adevărat sau fals. Aceasta revine la a spune că descripţiile trebuie

să fie expresii cu referință, deoarece o parte importantă a contribuției lor la valorile de adevăr ale propozițiilor care le conțin rezidă în aceea că, dacă ele nu au referință, propozițiile respective nu au deloc o valoare de adevăr.

Folosirea de către Strawson a noțiunii de „presupoziție" pentru a explica modul cum, în concepția sa, opusă celei a lui Russell, funcționează descripțiile în propoziții, a iscat multe dispute. La fel s-a întâmplat şi cu disponibilitatea lui de a accepta ideea de „valori de adevăr lipsă" [truth-value gaps], adică lipsa unei valori de adevăr pentru o propoziție cu sens – încălcând astfel „principiul bivalenței", potrivit căruia orice propoziție (declarativă) trebuie să aibă o valoare de adevăr sau alta, cu alte cuvinte să fie ori „adevărată", ori „falsă". Însă principala replică la adresa acestei critici la Russell este să spui că faptul de care depinde acest caz, şi anume că noi nu am spune „acest lucru este fals" dacă cineva spune „regele actual al Franței este chel", nu înseamnă că descripția nu poate fi tratată ca făcând o afirmație existențială. Ar putea fi adevărat că am răspunde negând că există un rege al Franței; la urma urmei, a spune doar „acest lucru este fals" ar putea fi înşelător, întrucât s-ar putea implica ceva cu totul diferit, şi anume că există un rege al Franței care nu este chel. Dacă răspundem însă „nu există un rege al Franței azi", recunoaştem de fapt că folosirea descripției face o afirmație existențială – căci acest lucru este tocmai ceea ce contestăm prin acest răspuns.

O altă obiecție este aceea că Russell nu a observat că există două folosiri diferite ale descripțiilor. Să considerăm următoarele două cazuri. În primul caz, vezi un tablou care îți place şi spui: „artistul care a pictat aceasta este un geniu". Nu ştii cine este artistul, dar îi atribui genialitatea. În al doilea caz, tabloul este „Madona pe stânci" şi ştii că Leonardo a fost pictorul. Murmuri plin de admirație aceeaşi propoziție. În primul caz descripția este folosită „atributiv", în al doilea, „referențial". Potrivit lui Keith Donnellan, care a avansat această critică, teoria lui Russell priveşte doar folosirile atributive. Acest lucru este important deoarece există cazuri când o descripție poate fi folosită cu succes pentru a referi la cineva, chiar dacă ea nu este adevărată despre el. Spre exemplu, „bărbatul care bea şampanie acolo este chel" poate fi folosită pentru a spune ceva adevărat chiar dacă paharul bărbatului chel conține apă minerală.

Un răspuns ar fi să distingem între nivele semantice şi pragmatice de analiză. La nivel semantic, analiza lui Russell este corectă şi arată că propoziţia „bărbatul care bea şampanie acolo este chel" este falsă în mod literal, întrucât deşi el este într-adevăr chel, el bea apă. La nivel pragmatic, referirea a reuşit şi a fost transmis un adevăr, deoarece aceste gen de folosire îşi face treaba. Dar Russell ar putea argumenta că, întrucât analiza lui priveşte un anumit tip de expresii, considerate în mod obişnuit ca având referinţa lor specifică, ceea ce spune el este corect: problemele legate de folosire sunt o altă chestiune.

Acest răspuns ridică însă probleme legate de relaţia dintre folosire şi înţeles. Dacă folosirea este o parte substanţială a înţelesului, faptele legate de ea trebuie să fie luate serios în considerare atunci când explicăm modul cum funcţionează expresiile. Întrebarea legată de câtă greutate trebuie acordată folosirii este controversată; un punct de vedere este acela că ea epuizează aproape în totalitate înţelesul, în timp ce alte puncte de vedere resping această afirmaţie. Teoria lui Russell ne cere să gândim semantica expresiilor şi folosirile lor cel puţin ca pe nişte chestiuni separate.

Pentru aceasta şi din alte motive, care privesc mai ales chestiunea filosofică crucială a referirii – cum este ancorat limbajul de realitate? – teoria descripţiilor a lui Russell joacă un rol important în dezbaterile din filosofia limbajului. Pentru scopurile prezente ea este importantă ca exemplu în care el a aplicat tehnicile analitice în încercarea de a soluţiona probleme din teoria cunoaşterii şi metafizică, după cum vom vedea mai departe.

Percepţie şi cunoaştere

Una dintre întrebările centrale ale filosofiei este: ce este cunoaşterea şi cum o obţinem? John Locke şi urmaşii săi din tradiţia empiristă au argumentat că fundamentul cunoaşterii contingente despre lume constă în experienţa senzorială – folosirea celor cinci simţuri, ajutate, atunci când este necesar, de instrumente precum telescoape ş.a.m.d. Russell este de acord cu acest punct. Însă empirismul întâmpină provocări din partea

unor argumente sceptice care au scopul să arate că pretențiile noastre de cunoaştere ar putea fi adesea – sau poate întotdeauna – nejustificate. Există diferite motive pentru a susține acest lucru. Noi comitem uneori erori în percepție sau raționare, uneori visăm fără să ştim că visăm sau uneori delirăm din cauza febrei sau alcoolului. Cum putem fi siguri, ori de câte ori pretindem că ştim ceva, că pretenția noastră nu este submi-nată în vreunul dintre aceste moduri?

În *Problemele filosofiei*, apărută în 1912, Russell a făcut prima încer-care sistematică de a aborda aceste probleme. „Există vreo cunoaştere", întreabă el, „atât de sigură încât niciun om rezonabil nu ar putea-o pune la îndoială?" El răspunde afirmativ, dar certitudinea, după cum se va do-vedi, este departe de certitudinea absolută a unei demonstrații.

Pe baza observării directe a experiențelor senzoriale – faptul că, să spunem, masa pare să aibă culori, forme şi texturi diferite, în funcție de variațiile la nivelul celui care percepe, fie de cele ale condițiilor în care este percepută – putem vedea că se poate trasa o distincție între aparențele lucrurilor şi cum sunt acestea de fapt. Cum putem fi siguri că aparența reprezintă în mod fidel realitatea despre care presupunem că se află în spatele ei? Întrebarea care se poate pune, aşa cum sugerează remarcile sceptice despre vise şi halucinații, este dacă putem avea încre-dere că există într-adevăr lucruri reale „în spatele" experiențelor noastre senzoriale.

Pentru a trata aceste chestiuni, Russell introduce termenul „date senzoriale" pentru a desemna lucrurile cunoscute în mod nemijlocit prin senzații: instanțele particulare ale perceperii culorilor, sunetelor, gustu-rilor, mirosurilor şi texturilor, fiecare clasă de date corespunzând unuia dintre cele cinci simțuri. Datele senzoriale trebuie distinse de actele prin care ajungem în posesia lor: ele sunt acele ceva-uri de care suntem în mod nemijlocit conştienți în actele de percepere. Pe de altă parte, ele trebuie însă distinse, aşa cum arată considerațiile din paragraful anterior, şi de lucrurile din lumea din afara noastră, cu care noi presupunem că sunt asociate. Aşadar, întrebarea crucială este: care este relația dintre datele senzoriale şi obiectele fizice?

Răspunsul lui Russell pentru scepticul care pune la îndoială dreptul nostru de a pretinde că putem cunoaşte ceea ce se află dincolo de vălul datelor senzoriale sau chiar de a crede că există obiecte fizice în genere constă în a spune că deşi argumentele sceptice sunt în mod strict irefutabile, nu există totuşi „nici cel mai slab motiv" să le considerăm adevărate (PP 17). Strategia sa este aceea de a aduna argumente convingătoare în apărarea acestui punct de vedere. În primul rând, putem presupune că experiențele noastre imediate cu date senzoriale au o „certitudine primitivă". Recunoaştem că atunci când deținem date senzoriale pe care le considerăm în mod firesc asociate, să spunem, cu o masă, nu am spus tot ce era de spus despre masă. Credem, de pildă, că masa continuă să existe atunci când ieşim din cameră. Putem cumpăra masa, o putem acoperi cu o stofă, o putem mişca de colo-colo. Pretindem că mai mulți subiecți care percep trebuie să fie în stare să perceapă *aceeaşi* masă. Toate acestea sugerează că masa este ceva mai mult şi dincolo de datele senzoriale care ne apar nouă. Dacă nu ar exista însă nicio masă în lumea exterioară, ar trebui să formulăm o ipoteză complicată despre existența atâtor mese aparent distincte câți subiecți care percep avem şi să explicăm de ce totuşi noi vorbim toți ca şi cum am percepe acelaşi obiect.

Merită însă observat că, din punctul de vedere al scepticului, aşa cum arată Russell, nu am avea voie să credem nici măcar că există alți subiecți care percep: până la urmă, dacă nu putem respinge scepticismul referitor la obiecte, cum am putea respinge scepticismul la adresa altor minți?

Russell răspunde acestei dificultăți prin acceptarea unei versiuni a ceea ce este numit argumentul „inferenței la cea mai bună explicație". Cu siguranță că este mult mai simplu şi mai fructuos, argumentează el, să adoptăm ipoteza că, în primul rând, există în fapt obiecte fizice independente de experiența noastră senzorială şi, în al doilea rând, că ele cauzează percepțiile noastre şi, prin urmare, „corespund" acestora într-un mod pe care ne putem baza. Urmându-l pe Hume, Russell consideră credința în această ipoteză „instinctivă".

La aceasta, argumentează el, mai putem adăuga un alt gen de cunoaştere, şi anume cunoaşterea a priori a adevărurilor logicii şi matematicii

rare (şi poate chiar a propoziţiilor fundamentale ale eticii). Cunoaşterea de acest tip este cu totul independentă de experienţă şi depinde în întregime de evidenţa adevărurilor cunoscute, precum „1+1 = 2" şi „A = A". Atunci când cunoaşterea senzorială şi cea a priori sunt unite, ele ne permit să dobândim o cunoaştere generală cu privire la lumea care depăşeşte experienţa nemijlocită, deoarece primul gen de cunoaştere ne oferă date empirice, în timp ce al doilea ne permite să tragem concluzii din acestea.

Aceste două genuri de cunoaştere pot fi divizate mai departe fiecare în subgenuri, numite de Russell cunoaştere nemijlocită, respectiv cunoaştere derivată. El propune termenul „cunoaştere directă" [knowledge by acquaintance] pentru cunoaşterea nemijlocită a lucrurilor. Obiectele cunoaşterii directe sunt şi ele de două feluri: ***particulari***, adică date senzoriale individuale şi – poate – noi înşine, şi ***universali***. Universalii sunt de mai multe genuri. Ei includ calităţi sensibile, precum roşeaţa sau netezimea, relaţii spaţiale şi temporale, precum „la stânga lui" şi „înainte de", dar şi anumite abstracţii logice.

Cunoaşterea derivată a lucrurilor este numită de Russell „cunoaştere prin descriere" [knowledge by description]. Ea este cunoaşterea generală cu privire la fapte, dobândită prin combinarea cunoştinţelor obţinute direct şi inferarea din ele. Cunoaşterea faptului că Everestul este cel mai înalt munte din lume este un exemplu de cunoaştere descriptivă.

Cunoaşterea nemijlocită a lucrurilor este considerată de Russell „cunoaştere intuitivă", iar adevărurile cunoscute astfel ***evidente prin sine***. Este vorba de propoziţiile care sunt pur şi simplu „luminos de evidente şi incapabile de a fi deduse din orice altceva mai evident decât ele". Spre exemplu, vedem pur şi simplu că „1 + 1 = 2" este adevărată. Printre exemplele de cunoaştere intuitivă se numără şi rapoartele experienţelor nemijlocite; dacă spun pur şi simplu de ce date senzoriale sunt conştient, nu mă pot înşela (dacă eliminăm din discuţie banalele alunecări ale limbii).

Cunoaşterea derivată a adevărurilor constă din orice poate fi inferat din adevărurile evidente prin sine pe baza unor principii de deducție evidente prin sine.

În pofida aparenței de rigoare introdusă de cunoaşterea a priori pe care o posedăm, susține Russell, trebuie să acceptăm că obişnuita noastră cunoaştere generală nu este mai bună decât fundamentarea ei prin justificarea de tip „cea mai bună explicație" şi decât instinctele care o fac plauzibilă. Aşadar, cunoaşterea obişnuită revine cel mult la o „opinie mai mult sau mai puțin probabilă". Însă atunci când observăm că opiniile noastre probabile formează un sistem coerent în care se susțin una pe alta – cu cât sistemul este mai coerent şi mai stabil, cu atât probabilitatea opiniilor componente fiind mai mare – vedem că suntem îndreptățiți să le acordăm încredere.

O trăsătură importantă a teoriei lui Russell priveşte spațiul şi, mai ales, distincția dintre spațiul public atotcuprinzător, presupus de ştiință, şi spațiile private conținând datele senzoriale ale subiecților care percep. Spațiul privat este construit din diferitele experiențe vizuale, tactile etc., pe care un subiect care percepe le asamblează într-o matrice care îl are în centru pe sine dar întrucât noi nu cunoaştem direct spațiul public al ştiinței, existența şi natura sa sunt în întregime o chestiune care ține de inferență.

Aşa arată prima versiune a unei teorii a cunoaşterii şi percepției, oferită de Russell în *PP*. La prima vedere, ea ne apare, în mod izbitor, ca o lucrare plină de considerații de bun simț, însă este departe de a fi neproblematică. Spre exemplu, Russell vorbeşte despre o cunoaştere „primitivă" şi o caracterizează ca fiind de natură intuitivă, însă nu oferă o prezentare mai detaliată despre ce este această cunoaştere, ci precizează doar că ea nu are nevoie de sprijinul a ceva mai evident prin sine decât ea însăşi. Însă această definiție este prea puțin adecvată şi devine şi mai obscură atunci când adaugă că există două genuri de evidență prin sine, dintre care doar una este primitivă. Are sens această distincție? Ce este până la urmă evident prin sine însuşi? Russell nu ia în considerare nici posibilitatea ca două propoziții să se contrazică una pe cealaltă, în pofida faptului că par evidente prin sine atunci când sunt considerate separat.

Dacă s-ar întâmpla aceasta, pe care ar trebui să o alegem, şi pe baza căror alte principii ale evidenței de sine?

O altă critică la adresa punctului de vedere al lui Russell este că el face o presupunere importantă, dar discutabilă, cu privire la natura fundamentală a experienței senzoriale şi anume că datele senzoriale, ca unități senzoriale minime [sensory minima], precum anumite culori, mirosuri sau sunete, sunt date pur şi simplu în experiență, fiind elementele ei cele mai primitive. De fapt, experiența senzorială nu este deloc „simplă" [thin] şi nemijlocită în acest mod, ci este mai degrabă o experiență bogată şi complexă de case, copaci, oameni, pisici şi nori; cu alte cuvinte, ea este „robustă" fenomenologic [thick], iar la datele senzoriale ajungem doar printr-un proces sofisticat de golire a experienței senzoriale obişnuite de tot ce înseamnă ea în mod normal pentru noi. Astfel, nu vedem un dreptunghi şi conchidem că este vorba de o masă ci vedem o masă şi atunci când ajungem să ne concentrăm asupra formei sale, observăm că ea este un dreptunghi.

Până aici, această critică este neîndoielnic corectă, însă există moduri în care i se poate răspunde şi care ne permit totuşi să caracterizăm aspectul pur senzorial al experienței independent de încărcătura obişnuită de convingeri şi teorii pe care el îl poartă cu sine. Întrucât întreaga miză este că încercăm să justificăm posesia acelor convingeri arătând că experiența senzorială ne îndreptăţeşte să le avem, se cere o descriere a experienței perceptuale ca atare, pentru a evalua dacă ea este sau nu adecvată sarcinii care i se atribuie. Scopul lui Russell, atunci când vorbeşte despre date senzoriale [sense-data], este să facă doar acest lucru. Mai mult, Russell a recunoscut că datele senzoriale nu sunt ceea ce este *dat* în percepție în mod nemijlocit [the immediately perceptually *given*]; în scrierile din deceniul care a urmat *PP*, el arată în repetate rânduri că specificarea datelor senzoriale are loc ultima în ordinea analizei, nu prima în ordinea experienței.

O altă critică este că Russell asumă că experiența nemijlocită poate fi exprimată în propoziții care, în pofida faptului că descriu doar ceea ce este „dat" în mod subiectiv, pot fi folosite ca bază pentru cunoaşterea lumii. Însă cum poate fi fundamentul unei teorii a cunoaşterii ceva ce pare

să se aplice doar la experiența privată fără a face nicio referire la ceea ce este dincolo de experiență? În plus, nu ajută să spunem că Russell admite și cunoașterea a priori a principiilor logice, care permit inferențe ce pornesc de la aceste propoziții, căci nu ar exista niciun motiv să facem aceste inferențe dacă, pe deasupra, subiectul nu ar poseda unele convingeri empirice generale care să servească drept premise majore în astfel de inferențe, alături de unele ipoteze empirice pe care inferențele să le testeze sau să le sprijine. Acestea nu sunt însă la dispoziția unui subiect capabil de experiențe [experiencer] înzestrat doar, așa cum îl prezintă Russell, cu date senzoriale și cu adevărurile evidente prin sine însele ale logicii.

Această problemă a evoluat odată cu gândirea lui Russell și, mult mai târziu (în *Human Knowledge*), el a soluționat-o prin acceptarea unei versiuni a unui aspect din filosofia lui Kant, pe care altminteri o respingea, potrivit căruia pentru ca cunoașterea să fie posibilă în genere, trebuie să existe niște lucruri (altele decât adevărurile logicii) care ne sunt cunoscute în mod a priori. Această observație foarte importantă este discutată la locul potrivit, mai jos.

O altă problemă ridicată de critici este aceea că pentru a arăta că există o distincție între aparență și realitate, Russell se bazează pe considerații care par neconvingătoare în felul în care sunt enunțate. Faptul că un obiect arată ca fiind de o anumită culoare sau formă pentru un anumit subiect care percepe și de o altă culoare sau formă pentru un altul, sau de culori și forme diferite în condiții diferite pentru același subiect care percepe – spre exemplu, în funcție de cazul că îl vede la lumina zilei sau la întuneric, dintr-un punct de vedere sau altul – ne arată că problema modului cum apare un obiect în cadrul percepției este o chestiune complicată, dar nu ne spune de la sine că noi percepem altceva decât obiectul respectiv.

Și chiar dacă această critică este corectă cu privire la ceea ce afirmă Russell, se întâmplă să existe alte moduri perfect adecvate de a trasa distincția dintre aparență și realitate, așa cum ne arată contribuțiile mai recente din cadrul filosofiei percepției. Din acest motiv, argumentele lui Russell pot fi privite – așa cum le-a privit și el însuși – drept euristice,

indică drept argumente care mai degrabă ilustrează o problemă pentru a porni o discuție.

Însă această critică sugerează o alta mai importantă. Potrivit acesteia din urmă, Russell, asemenea tuturor predecesorilor săi începând cu Descartes, dar şi a unora dintre urmaşii lui, precum H. H. Price şi A. J. Ayer, a acceptat de la Descartes o asumpție de o importanță crucială. Aceasta susține că punctul de plecare adecvat pentru o cercetare a cunoaşterii este experiența individuală. Individul trebuie să pornească de la datele conştiinței sale şi să găsească printre ele temeiuri care să susțină concluziile lui asupra – sau, mai general, convingerile lui despre – o lume din afara sa. Una dintre schimbările majore din filosofia secolului al XX-lea a fost respingerea acestei asumpții carteziene. Printre dificultățile serioase pe care le ridică această asumpție se numără aceea că, dacă o acceptăm, scepticismul devine imposibil şi de ignorat şi de respins. O altă dificultate este că pe o bază atât de austeră nu suntem pur şi simplu îndreptățiți să considerăm presupusul cunoscător solipsist, singur în interiorul minții lui, ca în stare să numească şi să reflecteze asupra senzațiilor şi experiențelor sale, cu atât mai puțin să formuleze concluzii, pornind de la ele, cu privire la o lume exterioară. Ambele gânduri ne împing cu fermitate către concluzia că locul adecvat pentru a începe epistemologia este, într-un anumit fel, domeniul public.

Lumea exterioară şi alte minți

Russell însuşi nu a fost mulțumit cu modul cum a prezentat subiectele din *PP*, care, la urma urmei, fusese proiectată ca o carte de popularizare, fără a oferi o expunere riguroasă a acestor teze. În următoarele patru decenii, el s-a reîntors de mai multe ori la problema cunoaşterii și percepției. În anii scurşi între publicarea *PP* şi izbucnirea Primului Război Mondial, Russell s-a consacrat în mod serios acestor probleme şi a schițat marele manuscris al lucrării *Human Knowledge*, din care a publicat o parte, abandonând o parte, şi a scris o importantă serie de prelegeri, apărută în 1914 sub titlul *Our Knowledge of the External Word*. În această lucrare, el elaborează aspecte ale teoriei din *PP* cu rezultate importante.

O diferență dintre teoriile expuse în *PP* şi, respectiv, în *OKEW*, este aceea că Russell a ajuns să considere că baza cunoaşterii unui subiect care are experiențe – datele senzoriale accesibile doar lui şi cunoaşterea sa intuitivă a legilor logicii – este un punct de plecare prea fragil. Fără a respinge asumpția carteziană menționată anterior, ci mai degrabă mai sensibil acum la dificultățile pe care le ridică aceasta, el a încercat să înlăture o parte dintre acestea. El acordă, aşadar, o greutate mai mare faptului că subiectul posedă cunoştințe bazate pe memorie [facts of memory] şi a unei înțelegeri [grasp] a relațiilor spațiale şi temporale care au loc între elementele unei experiențe prezente. Subiectului i se acordă de asemenea capacitatea de a compara date, spre exemplu, în privința diferențelor de culoare şi formă. Convingerile simțului comun şi credința în existența altor minți sunt încă excluse.

Pe această bază consolidată, alcătuită din ceea ce Russell numeşte acum „date robuste", el formulează întrebarea: „poate fi inferată existența a orice altceva decât propriile noastre date robuste?" El abordează această întrebare arătând mai întâi cum putem construi, ca ipoteză, o noțiune de spațiu în care pot fi plasaste faptele experienței – atât cele ale subiectului, cât şi cele pe care el le învață pe baza mărturiei altora. În continuare, pentru a vedea dacă avem temeiuri să credem că acest spațiu este real, Russell oferă un argument pentru credința în existența altor minți, deoarece dacă cineva este cu adevărat îndreptățit să creadă acest lucru, atunci el se poate baza pe mărturia altora, care, împreună cu propria sa experiență, va oferi un sprijin puternic opiniei că există o lume spațială, adică o lume reală.

Această strategie este ingenioasă. În articolul intitulat „The Relation of Sense-Data to Physics" („Relația dintre date senzoriale şi fizică"), scris la începutul anului 1914, Russell îi adaugă un mod la fel de ingenios de a gândi relația dintre experiența senzorială şi lucruri. Dacă în *PP* el susținuse că noi inferăm existența obiectelor fizice din datele noastre senzoriale, acum el le descrie pe acestea ca funcții de date senzoriale, sau, aşa cum le numeşte el uneori, „construcții de date senzoriale". Acest mod de gândire foloseşte tehnicile logicii prin care se poate arăta că un lucru este analizabil în lucruri de alt gen. Russell numeşte „maxima supremă a filosofării în manieră ştiințifică" principiul potrivit căruia „oriunde este posibil, construcțiile logice trebuie să înlocuiască entitățile inferate". În

conformitate cu acest principiu, în urma analizei, obiectele fizice trebuie să se dovedească construcții din date senzoriale, însă nu doar din date senzoriale actuale sau ocurente, ci şi din „sensibilia", termen desemnând „aparențele" sau, în cuvintele lui Russell, „modul cum apar lucrurile", indiferent dacă acestea constituie sau nu date senzoriale care aparțin experienței unui subiect care percepe. În intenția lui Russell, aceasta trebuia să explice ce înseamnă ca un obiect să existe atunci când nu e perceput.

Potrivit lui Russel un aspect important al acestui punct de vedere este că datele senzoriale şi sensibilia nu sunt entități mentale private, ci parte a tematicii fizicii. Ele sunt într-adevăr „constituenții ultimi ai lumii fizice", deoarece de ele depinde în ultimă instanță verificarea fizicii şi a gândirii simțului comun. Acest lucru este important deoarece noi credem în mod obişnuit că datele senzoriale sunt funcții de obiecte fizice, cu alte cuvinte că ele există şi au anumite caracteristici deoarece obiectele fizice le cauzează; verificarea însă este posibilă doar dacă lucrurile stau invers, dacă obiectele fizice sunt funcții de date senzoriale. Această teorie „construieşte" obiectele fizice din sensibilia; existența acestora din urmă verifică, prin urmare, existența primelor.

În loc să dezvolte în continuare această teorie remarcabilă, Russell a abandonat-o; în lucrări ulterioare, mai cu seamă în *Analysis of Matter* (*AMt*), din 1927, şi în *Human Knowledge* (*HK*), scrisă în 1948, el s-a întors la poziția care trata obiectele fizice şi spațiul pe care îl ocupă acestea ca inferate din experiența senzorială. Mai multe considerații l-au determinat să facă acest lucru. Una dintre ele a fost faptul că el a acceptat punctul de vedere standard oferit de ştiințe şi de fiziologia umană, potrivit căruia percepția este cauzată de acțiunea mediului fizic asupra organelor noastre de simț. „Oricine acceptă teoria cauzală a percepției", scria el, „este constrâns să conchidă că percepțiile [percepts] sunt în capetele noastre, deoarece ele apar la capătul unui lanț cauzal de evenimente fizice, care duce, spațial, de la obiect la creierul subiectului care percepe" (*AMt* 32). În *Analysis of Mind* (*AMd*), el a renunțat, de asemenea, să mai vorbească despre „date senzoriale" şi a încetat să mai distingă între actul de a simți şi ceea ce este simțit. Temeiul acestor decizii are legătură cu teoria sa despre minte, pe care o vom schița într-un alt capitol.

Un alt motiv important care l-a determinat pe Russell să abandoneze teoria a fost pur şi simplu complexitatea şi, aşa cum a ajuns el să o considere, implauzibilitatea concepţiilor pe care a încercat să le formuleze despre spaţiile private şi publice, relaţiile dintre ele şi modul cum trebuiau acestea ocupate de sensibilia. El face o scurtă remarcă despre acest mănunchi de probleme în *MPD*. El relatează că principalul său motiv pentru abandonarea „încercării de a construi „materia" doar din date ale experienţei" este acela că „acesta este un program imposibil... iar obiectele fizice nu pot fi interpretate ca structuri compuse din elemente ale experienţelor reale" (*MPD* 79). Acum, această ultimă remarcă nu este în mod strict consistentă cu punctul de vedere formulat de Russell în textele primare, potrivit căruia sensibilia nu trebuie să fie realmente simţite; *MPD* oferă însă teoriei o prezentare mult mai fenomenalistă decât o face formularea originală. Însă această prezentare atinge o problemă serioasă a teoriei: ea constă în aceea că pare pur şi simplu incoerent să vorbeşti despre un „dat senzorial care nu a fost simţit" [unsensed sense-datum], care nici măcar nu presupune – aşa cum pare să ceară *per contra* numele lui – o legătură esenţială cu percepţia.

Abandonarea proiectului încorporat în manuscrisul lucrării *Human Knowledge* şi în *OKEW* a constituit, neîndoielnic, o lovitură pentru Russell, deoarece după ce a terminat *PM* şi şi-a îndreptat atenţia către problemele cunoaşterii şi percepţiei, el a considerat sarcina de a rezolva problemele referitoare la relaţia dintre acestea şi fizică drept a doua cea mai importantă contribuţie a sa la filosofie. Era o ambiţie pe care Russel o nutrise încă de la sfârşitul ultimului deceniul al secolului al XIX-lea.

Există şi alte probleme importante ale epistemologiei cărora Russell le-a acordat atenţie doar în trecere în aceste lucrări. Ele privesc genul de raţionament presupus în mod tradiţional drept fundament al ştiinţei, şi anume inferenţa nondemonstrativă. Au trecut ceva ani înainte ca Russell să revină asupra acestor probleme: locul cel mai important în care sunt ele tratate este *HK*, lucrare scrisă după Al Doilea Război Mondial. Între timp, el şi-a îndreptat atenţia către anumite probleme legate de metodă şi de metafizică, care, în timpul elaborării lucrărilor sale despre percepţie, au ajuns să i se pară importante. Aceste chestiuni constituie tema următorului capitol.

Capitolul 3
Filosofie, minte şi ştiinţă

Metodă şi metafizică

Russell a dat numele de „atomism logic" concepţiilor pe care le-a dezvoltat începând cu *OKEW*. Atomismul logic este în principal o metodă, iar Russell a sperat că ea va putea rezolva problemele referitoare la natura percepţiei şi la relaţia ei cu fizica. Este important de observat că munca lui Russell în filosofie în cele patru decenii care au urmat lucrării *Principia Mathematica* este consacrată în principal chestiunii specifice privitoare la relaţia percepţiei cu fizica, fiind, în acest fel, o încercare de a oferi o bază empirică (nuanţată) ştiinţei, considerată drept teoria despre lume cu cele mai mari şanse de a fi adevărată sau cel puţin de a fi pe calea adevărului. Atomismul logic i-a oferit lui Russell şi o metafizică – o explicaţie a naturii realităţii – care se dovedeşte a nu fi, cel puţin într-un mod direct, fizica actuală a materiei, ci o reprezentare a structurii ei logice. Prezentarea pe care o face Russell concepţiilor sale metafizice ia aproape invariabil forma unei schiţe care se regăseşte în concluziile diferitelor sale discuţii despre analiza logică, în timp ce atenţia sa este îndreptată mai ales către descrierea strategiei analitice.

Filosofia atomismului logic

Russell prezintă atomismul logic în mai multe locuri, cele mai importante fiind capitolul din *OKEW* intitulat „Logic as the essence of philosophy" („Logica ca esenţă a filosofiei") şi seria de prelegeri ţinute în 1918 sub sigla „Philosophy of Logical Atomism"(„Filosofia atomismului logic", republicat în Marsh, *Logic and Knowledge*). Există un sumar al metodelor şi scopurilor atomismului logic în eseul „Logical Atomism" („Atomismul logic"), (1924), republicat şi el în Marsh.

Una dintre cheile a metodei atomismului logic stă în afirmația lui Russell potrivit căreia „logica este esența filosofiei", unde „logică" înseamnă logica matematică. Importanța sa constă în aceea că ea oferă mijloacele pentru realizarea unor analize de structură, pătrunzătoare şi revelatoare din punct de vedere filosofic; este vorba, în speță, despre structurile corelate ale propozițiilor şi faptelor.

S-a văzut deja cum analiza propozițiilor arată că este greşit să le tratăm toate propozițiile ca şi cum ar avea o formă subiect-predicat şi că, în acest caz şi în altele înrudite, gramatica de suprafață ne induce în eroare, ca, de pildă, atunci când considerăm descripțiile şi numele obişnuite ca fiind expresii denotative. În mod analog, există o analiză care revelează structura lumii despre care vorbim atunci când asertăm aceste propoziții, ca şi a propozițiilor însele.

În „Logic as the essence of philosophy" Russell schițează aceste două structuri înrudite [related], începând cu prima. Lumea, spune el, constă din numeroase lucruri, cu numeroase însuşiri şi relații. Un inventar al lumii ar presupune nu doar o listă de lucruri, ci una de lucruri cu aceste însuşiri şi relații – cu alte cuvinte, el ar fi un inventar de fapte. Lucrurile, însuşirile şi relațiile sunt constituenții faptelor, iar faptele pot, la rândul lor, să fie descompuse în acestea. Faptele sunt exprimate prin ceea ce Russell numeşte „propoziții", definite ca „forme ale cuvintelor [forms of words] asertate ca adevărate sau false". Propozițiile care exprimă fapte de bază – adică acele care afirmă pur şi simplu că un lucru are o anumită calitate sau stă într-o anumită relație cu un alt lucru – sunt numite de el „propoziții atomare". Atunci când acestea sunt combinate cu ajutorul particulelor logice, precum „şi", „sau" şi „dacă – atunci", rezultă propoziții complexe sau „moleculare". Asemenea propoziții sunt deosebit de importante întrucât posibilitatea oricărei inferențe depinde de ele.

În fine, există „propozițiile generale", precum „toți oamenii sunt muritori" (şi negațiile lor, formate cu ajutorul cuvântului „unii", aşa cum se întâmplă în „unii oameni nu sunt muritori"). Faptele pe care le exprimă ele depind într-o anumită măsură de cunoaşterea a priori. Această observație crucială apare ca rezultat al reflecției asupra analizei propozițiilor şi faptelor. Teoretic, dacă am cunoaşte toate faptele atomare, dar şi că

acestea sunt *toate* faptele atomare, am putea infera din ele toate celelalte adevăruri. Dar propoziţiile generale nu pot fi cunoscute inferând doar din fapte atomare. Să considerăm propoziţia „toţi oamenii sunt muritori": dacă am cunoaşte fiecare individ uman şi faptul că el este muritor, nu am putea încă infera că toţi oamenii sunt muritori până când nu am cunoaşte că aceştia sunt toţi oamenii care există; iar aceasta este o propoziţie generală. Russell şi-a dat toată osteneala să accentueze importanţa acestei observaţii. Întrucât adevărurile generale nu pot fi inferate doar din adevăruri particulare şi întrucât toată evidenţa empirică este alcătuită din adevăruri particulare, rezultă că trebuie să existe o cunoaştere generală a priori, pentru ca să existe în genere cunoaştere. Russell a considerat că această observaţie respinge concepţiile empiriştilor mai vechi, pentru care întreaga cunoaştere se sprijină doar pe experienţa simţurilor.

Se pune imediat întrebarea unde se găseşte o astfel de cunoaştere generală. Răspunsul lui Russell rămâne cel din *PP*: o astfel de cunoaştere se găseşte în logică, care ne oferă propoziţii evidente prin sine însele complet generale. Să considerăm propoziţia „toţi oamenii sunt muritori, Socrate este om, deci Socrate este muritor". Ea conţine termeni empirici („Socrate", „om", „muritor") şi, prin urmare, nu este o propoziţie a logicii pure. Însă propoziţia logicii pure care reprezintă forma acesteia, „dacă ceva are o anumită proprietate şi orice are această proprietate are şi o altă proprietate, atunci acel lucru are şi această altă proprietate" (şi mai clar: „toţi F sunt G, x este F, deci x este G") este atât complet generală, cât şi evidentă prin sine. Acest fel de propoziţii sunt cele care ne conduc dincolo de limitele particularităţii empirice.

În „Philosophy of Logical Atomism", detaliile acestui program analitic sunt formulate mai detaliat. Termenul „logic" din titlu semnalează că atomii la care se ajunge sunt „reziduurile ultime ale analizei", unde prin „analiză" se înţelege analiza logică, nu cea fizică (*PLA* 178). Ei sunt particulari cum sunt „micile pete de culoare sau sunetele, instantaneele lucrurilor [momentary things] – şi... predicatele sau relaţiile". Scopul este să treci de la opinii obişnuite despre lume la o înţelegere corectă a modului cum experienţa garantează ştiinţa, adică trecerea de la „acele lucruri evidente, vagi şi ambigue, de care ne simţim siguri, la ceva precis, clar şi definit, despre care ne dăm seama, prin reflecţie şi analiză, că este

implicat în lucrul vag de la care pornim şi este, aşa-zicând, adevăratul adevăr, pentru care acel lucru vag este un fel de umbră" (ibid.). Metoda constă în analiza simbolurilor complexe – propoziţiile – în termenii simbolurilor simple din care sunt ele alcătuite; rezultatul unei astfel de analize este „cunoaşterea directă [direct acquaintance] a obiectelor care sunt semnificaţiile [meanings] simbolurilor simple", unde „semnificaţie" înseamnă „denotat" [denotation] (*PLA* 194). Într-un „limbaj perfect din punct de vedere logic", aşa cum intenţionează să ofere *Principia Mathematica*, componenţii unei propoziţii – simbolurile simple – corespund unu-la-unu componenţilor faptului, excepţie făcând expresiile logice „sau", „şi" şi altele asemenea. Fiecare obiect simplu este denotat de către simbolul lui simplu distinct. Un astfel de limbaj, spune Russell, arată „la o simplă privire structura logică a faptelor asertate sau negate" (*PLA* 198).

Pe această bază, Russell oferă un „excurs în metafizică". Atomismul logic este concepţia potrivit căreia în teorie, dacă nu în practică, analiza ne conduce la constituenţii absolut simpli [ultimate simples] ai lumii. Constituenţii simpli sunt definiţi ca orice nu este complex – adică drept ceea ce nu mai poate fi analizat – fiecare dintre aceştia fiind un lucru independent şi autosubzistent. Mai mult, ei au o viaţă foarte scurtă, astfel încât complecşii construiţi din ei sunt „ficţiuni logice", alcătuite pentru a servi scopurile noastre epistemice şi practice.

Există infinit de multe genuri de constituenţi simpli. Există diferite ordine de particulari, însuşiri şi relaţii, însă trăsătura lor comună este că ei au o realitate neîmpărtăşită de orice altceva. Singurele alte obiecte din lume sunt faptele, care sunt ceea ce este afirmat sau negat prin propoziţii. Faptele nu au aceeaşi realitate ca şi constituenţii lor, iar cunoaşterea lor este cu totul diferită de cunoaşterea constituenţilor simpli; prima este cunoaştere prin descriere [knowledge by description], ultima – cunoaştere directă [knowledge by acquaintance].

Metoda de analiză a lui Russell implică briciul lui Ockham, adică principiul potrivit căruia ar trebui să lucrăm cu cea mai economică teorie posibilă referitoare la ceea ce există. El poate fi prezentat ca punând o întrebare insistentă: „care este cel mai mic număr de lucruri simple,

nedefinite dintru început şi cel mai mic număr de premise nedemonstrate din care poţi defini lucrurile pe care trebuie să le defineşti şi demonstra lucrurile pe care trebuie să le demonstrezi?" (*PLA* 271). Atunci când este aplicat briciul lui Ockham, prezentarea care trebuie oferită unui obiect fizic obişnuit, precum un birou, arată după cum urmează. Noi gândim biroul ca un obiect persistent în timp, care există şi atunci când nu e perceput. Aşa cum ar putea observa un sceptic, această convingere se bazează pe perceperile intermitente ale biroului, care, prin ele însele, nu ne spun nimic despre întrebarea dacă biroul continuă să existe între aceste percepţii. Şi, totuşi, noi susţinem că toate aceste aparenţe diferite ale biroului sunt aparenţe ale *aceluiaşi* birou. Ce ne face să afirmăm aceasta? Răspunsul lui Russell este că seria aparenţelor este identificată pur şi simplu de noi, prin definiţie, cu un singur obiect, persistent în timp. „În acest fel, biroul este redus la statutul de ficţiune logică, întrucât o serie este o ficţiune logică. În acest fel, toate obiectele vieţii de zi cu zi sunt expulzate din lumea celor ce există, iar în locul lor, drept ceea ce există, vei găsi un număr de particulari efemeri [passing particulars], de genul celor de care luăm în mod nemijlocit cunoştinţă prin simţuri", şi anume, date senzoriale (*PLA* 273). Prin urmare, lucrurile pe care le numim „lucruri reale" „sunt sisteme, serii de clase de particulari, iar particularii sunt adevăratele lucruri, fiind date senzoriale atunci când se întâmplă să-ţi fie date" (*PLA* 274).

Aceste idei i-au sugerat lui Russell o analiză a fizicii – atomii fizici fiind consideraţi şi ei ficţiuni logice – şi au început să îl încline către o concepţie despre minte numită „monism neutru". El nu a elaborat niciuna dintre aceste concepţii la această dată, însă, mai târziu, pe baza unor schimbări importante în perspectiva sa, el le-a acordat o atenţie expresă. Rezultatele s-au concretizat în apariţia a două lucrări *Analysis of Matter* (1927) şi, respectiv, *Analysis of mind* (1921). Am să amân discutarea lor mai detaliată.

Unele probleme ale atomismului logic

Este greu să consideri atomismul logic satisfăcător. În primul rând, prezentarea pe care i-o face Russell este schematică, deşi este menită să

rezolve mai multe probleme dintr-o dată. Atomismul logic este o teorie empiristă a semnificației, ceea ce înseamnă că ea trebuie să ofere teorii componente ale cunoașterii, percepției și minții, având în centrul lor o descriere empiristă a modului cum funcționează cuvintele și a modului cum sunt ele învățate și înțelese. Această ultimă sarcină este complicată, la Russell, de concepția sa potrivit căreia formele superficiale ale limbajului obișnuit induc în eroare ceea ce face ca, dacă nu sunt corect analizate, ele să conducă spre o filosofie greșită:

> „Eu cred că importanța gramaticii filosofice este mult mai mare decât se crede îndeobște. Eu cred că practic întreaga metafizică tradițională este plină de erori generate de gramatica deficitară și că aproape toate problemele tradiționale ale metafizicii împreună cu rezultatele ei tradiționale – cu presupusele ei rezultate – sunt consecința faptului că nu s-au făcut genul de distincții realizate în ceea ce am putea numi gramatică filosofică." (*PLA* 269)

Analiza decurge, așadar, asumând că există o structură subiacentă a limbajului, diferită într-un sens important de structura lui de suprafață și că doar aceea corespunde structurii lumii dezvăluită prin analiza ei. O problemă importantă pe care o ridică această idee este dacă logica din *Principia Mathematica* este unicul mod corect de a reprezenta forma logică subiacentă a limbajului natural.

Teoria lui Russell combină o doctrină pur logică despre structură cu un empirism al datelor senzoriale, făcând din datele senzoriale constituenții simpli ai structurii lumii. El are însă nevoie să includă printre constituenții simpli nu doar lucrurile, ci și calitățile și relațiile lor – adică universalii – iar aceasta introduce imediat o altă dificultate, căci nu este limpede că universalii sunt simpli în modul în care se presupune că sunt particularii. Semnalmentele simplității sunt inanalizabilitatea și independența. Au universalii aceste semnalmente chiar în cel mai bun exemplu al lui Russell, cel al petelor de culoare care au o anumită formă? Nu; căci petele de culoare nu sunt independente unele de altele, iar expresiile care le denotă pot introduce incompatibilități între propoziții.

Russell a crezut că acest gen de probleme ar putea fi depăşite printr-o analiză completă a discursului factual obişnuit. El nu a fost însă în stare să ducă la bun sfârşit o astfel de analiză şi a trebuit să o considere un desiderat pe care viitoarea filosofie ştiinţifică trebuia să îl producă sau să îl depăşească, dacă ar fi găsit o cale. Aceasta l-a determinat să facă unele concesii interesante:

„Atunci când vorbesc despre constituenţi simpli, ar trebui să ofer lămurirea că vorbesc despre ceva ce nu este simţit ca atare, ci este cunoscut doar în mod inferenţial, ca limită a analizei. Este foarte posibil ca cineva cu o mai mare iscusinţă logică să poată evita nevoia de a-i asuma. Un limbaj logic nu va conduce la eroare dacă simbolurile lui simple (acelea care nu au părţi care sunt ele însele simboluri şi nici vreo structură relevantă) stau toate pentru obiecte de un anumit tip, chiar dacă aceste obiecte nu sunt simple. Singurul neajuns al unui astfel de limbaj este că el ar fi incapabil să trateze despre ceva mai simplu decât obiectele pe care le reprezintă prin simboluri simple. Mărturisesc însă că mie îmi este evident (aşa cum i-a fost şi lui Leibniz) că ceea ce este complex trebuie să fie compus din constituenţi simpli, deşi numărul constituenţilor poate fi infinit." (*Logic and Knowledge*, 337)

În acest pasaj, Russell recunoaşte de fapt problema referitoare la modul cum se ataşează empirismul atomismului său – dacă datele senzoriale sunt constituenţi simpli şi, totuşi, constituenţii simpli sunt inferaţi şi nu simţiţi, atunci teoria este incoerentă – şi rupe legătura, asupra căreia insistă în alte locuri, dintre simboluri simple şi entităţi simple, întrucât aici susţine că simbolurile simple pot sta pentru entităţi complexe. Mai mult, dacă constituenţii simpli sunt în număr infinit, perspectivele chiar pentru un limbaj logic *perfect* sunt deosebit de palide, deoarece el ar trebui să conţină o infinitate de nume, iar analiza însăşi, ca procedură potenţial infinită, nu ar fi niciodată pe deplin aplicabilă.

Unii comentatori sugerează că atomismul logic are o soartă mai bună dacă este separat de empirism şi prezentat ca teorie pur formală, aşa cum l-a prezentat Wittgenstein în *Tractatus Logico-Philosophicus*. Considerat astfel, esenţa lui este că expresiile (altele decât cele ale logicii, precum „şi") sunt de două feluri, cele care denotă lucruri (simple)

existente şi cele care sunt analizabile în expresii de primul tip. Atunci când lăsăm deoparte empirismul, potrivit căruia lucrurile simple sunt date senzoriale şi, prin urmare, accesibile experienţei directe, lăsăm deoparte prin aceasta orice explicaţie a modului cum oamenii pot învăţa şi înţelege limbajul, iar acesta este un neajuns serios; cu siguranţă că Russell a apreciat că o astfel de teorie ar trebui să fie disponibilă, iar aceasta semnalează una dintre diferenţele cele mai importante dintre versiunea lui de atomism şi cea a lui Wittgenstein. Dar, întrucât, aşa cum am observat, încercarea de a „altoi„ empirismul pe atomism produce astfel de dificultăţi, ar trebui, poate, să fie acceptat acest neajuns, deşi ar fi pe deplin firesc să argumentezi că incompatibilitatea atomismului cu aceste consideraţii (văzute ca nişte constrângeri asupra oricărei teorii adecvate despre limbaj) ar putea fi luată mai degrabă ca un motiv pentru a abandona atomismul însuşi.

Însă încercarea de a detaşa empirismul de atomism produce, printre altele, dificultăţi pentru teoria lui Russell despre nume. Potrivit acestei teorii, numele proprii din punct de vedere logic sunt foarte asemănătoare pronumelor demonstrative „acesta" şi „acela"; ele sunt goale de conţinut descriptiv, iar semnificaţiile lor sunt particularii pe care îi denotă. Aceste semnificaţii pot fi, aşadar, învăţate doar în episoadele de experienţă directă a particularilor pe care ele îi denotă; ori detaşarea consideraţiilor empirice înseamnă că această parte a teoriei nu mai este disponibilă. Acesta creează o problemă, în condiţiile în care una dintre principalele aplicaţii ale acestei teorii rezidă în analiza expresiilor limbajului obişnuit care par să denote lucruri care există în timp – birouri şi altele asemenea. Forma pură a teoriei cere ca pentru fiecare nume propriu din punct de vedere logic să existe ceva denotat de el. În teoria empiristă astfel de denotaţi sunt datele senzoriale instantanee şi, prin urmare, în plus faţă de faptul că ştim ce denotă numele, ştim şi că ele împărtăşesc un aspect al denotaţilor lor şi anume sunt şi ele temporare[18]. În teoria pură nu este însă limpede cum trebuie caracterizate numele, întrucât nu ştim ce sunt existenţii ultimi, necunoscuţi şi pur formali.

[18] Reamintim cititorului că „numele proprii din punct de vedere logic" sunt, în concepţia lui Russell, asemănătoare pronumelor demonstrative „acesta" şi „acela" (n.tr.).

Dacă ne vom refuza o teorie cu privire la această temă înseamnă, în plus, că nu avem nicio explicaţie cu privire la modul cum funcţionează relaţia de numire; spre exemplu, nu există nicio ocazie de a nume, aşa cum se întâmplă atunci când în teoria empiristă cineva denumeşte un anumit dat senzorial „acela" sau într-un mod la fel de corespunzător. Aceasta înseamnă, de asemenea, că nu avem nimic de spus la întrebarea de ce *acest* nume numeşte *acel* particular sau dacă el ar fi putut numi un altul; aceasta ar putea părea, desigur, o problemă minoră, odată ce ne-am permis să credem că există nume fără persoane care numesc, care învaţă limbajul, sau fără subiecţi care percep.

Acest mănunchi de consideraţii sugerează că beneficiul pe care l-am avea detaşând atomismul de empirism este drastic limitat. Este adevărat că aceste obiecţii nu sunt prin ele însele fatale pentru acele aspecte ale atomismului logic care oferă o teorie a semnificaţiei; există alte moduri de a le dezvolta, împreună cu legăturile lor cu înţelegerea limbajului. Dar o evaluare deplină ar trebui în orice caz să ţină seama de motivele lui Russell de a modifica unele şi de a abandona alte trăsături mai degrabă centrale ale atomismului logic în gândurile sale ulterioare despre minte şi materie. Acum mă voi întoarce la o schiţă a acestor observaţii.

Minte şi materie

În timp ce îşi elabora concepţiile atomist-logice, în 1918, Russell a susţinut că a fost tentat, dar nu pe deplin convins, de „monismul neutru" susţinut William James, o teorie propusă cu scopul de a rezolva problemele tradiţionale referitoare la diferenţele şi conexiunile dintre minte şi materie. Formulată sumar, teoria lui James afirmă că lumea nu constă nici dintr-o substanţă mentală, cum susţin idealiştii, nici dintr-o substanţă materială, cum susţin materialiştii, ci dintr-o „materie neutră", din care sunt formate atât aparenţele materiei, cât şi cele ale minţii. Potrivit istorisirii lui Russell însuşi, el a fost convertit la această teorie la scurt timp după ce a încheiat prelegerile despre atomismul logic. El scrisese despre concepţiile lui James în 1914 şi le respinsese; în prelegerile din 1918, el a devenit mai favorabil acestora, dar încă nu se decisese; abia într-un articol intitulat „Despre propoziţii" (1919) el a îmbrăţişat teoria

şi a folosit-o ca bază, în 1921, pentru cartea sa intitulată *Analysis of Mind* (*AMd*). Russell a rafinat puțin teoria după această dată, dar pentru această schiță mă voi baza doar pe *AMd*.

Filosofia populară asumă că mintea şi materia sunt foarte diferite şi că diferența dintre ele constă în faptul că mințile sunt conştiente în timp ce lucrurile materiale, precum pietrele, nu sunt. De aceea, întrebarea pe care o pune Russell este: este conştiința esența mentalului? Pentru a-i răspunde, este nevoie mai întâi să ai cât de cât o idee despre natura conştiinței. Reflecția asupra exemplelor standard de fenomene mentale – percepția, amintirea, gândirea, opinarea – sugerează că trăsătura principală a conştiinței este aceea că *a fi conştient* în oricare dintre aceste moduri înseamnă *a fi conştient de* ceva. Filosofii dau numele de „intenționalitate" acestei caracteristici, care ar putea la fel de bine să fie numită „însuşirea de a fi despre ceva" [„aboutness"] sau „însuşirea de a fi direcționată către ceva" [„directedness"]. Astfel, noțiunea de conştiință este în mod esențial o noțiune relațională; un *act* al minții – actul perceperii, opinării, sau altele asemenea – este corelat cu un *obiect* – obiectul perceput, propoziția opinată. Într-adevăr, în anumite versiuni ale teoriei, precum cea a lui Meinong, sunt în joc trei elemente: actul, conținutul şi obiectul. Spre exemplu: să presupunem că cineva se gândeşte la Catedrala Sf. Paul din Londra. Avem aici actul lui de a se gândi; caracterul care face ca gândul său să fie despre Catedrala Sf. Paul şi nu despre altă catedrală este conținutul; avem apoi obiectul, Catedrala Sf. Paul însăşi.

Russell respinge acest punct de vedere. În primul rând, spune el, nu există nimic de felul „actului". Ocurența conținutului unui gând este ocurența gândului şi nu există nici fapte empirice, nici nevoi teoretice care să justifice adăugarea unui „act". Răspunsul lui Russell la întrebarea de ce ar putea gândi cineva altfel este că noi spunem „*Eu* cred cutare şi cutare", ceea ce sugerează că gândirea este un act realizat de un subiect. El respinge acest lucru, pe motive foarte asemănătoare cu cele avansate de Hume, care susținea că noțiunea de eu este o ficțiune şi că experiența ne îndrituieşte să spunem doar că există mănunchiuri [bundles] de gânduri, pe care, pentru conveniență, le împărțim în „eu" şi „tu".

În al doilea rând, Russell critică relaţia dintre conţinut şi obiect. Meinong şi alţii consideraseră că relaţia este una de referire directă dar, din punctul de vedere al lui Russell, ea este mult mai complicată şi derivată, constând, în mare, în opinii despre o varietate de conexiuni mai mult sau mai puţin indirecte între conţinuturi, între conţinuturi şi obiecte şi între obiecte. La aceasta mai trebuie adăugat faptul că atunci când ne imaginăm ceva sau avem experienţe neobişnuite, precum halucinaţiile, putem avea gânduri fără obiecte şi din acesta se vede că relaţia conţinut-obiect implică numeroase dificultăţi, nu în ultimul rând, spune Russell, prin aceea că dă naştere disputei dintre idealişti, care văd conţinutul mai important decât obiectele, şi realişti, pentru care obiectele sunt mult mai importante decât conţinutul. (Deşi Russell foloseşte aceste etichete cu semnificaţia lor obişnuită, această folosire poate induce în eroare: ar trebui, pentru acurateţe, să înlocuim aici eticheta „idealişti" cu cea de „antirealişti"; aceasta pentru că, în timp ce, la bază, realismul şi antirealismul sunt teze diferite despre relaţia conţinuturilor cu obiectele, şi sunt deci teze *epistemologice*, idealismul este o teză *metafizică* despre natura lumii, care susţine că lumea este în ultimă instanţă de natură mentală. Această observaţie este adesea uitată în disputele filosofice, astfel că Russell se află într-o companie bună în acest caz.) Toate aceste dificultăţi pot fi evitate, pretinde Russell, dacă adoptăm o versiune a teoriei „monismului neutru", propusă de William James.

Monismul neutru

James argumentează că un singur gen de material brut din punct de vedere metafizic este dispus, prin interrelaţii, în structuri diferite, dintre care, pe unele le numim „mentale", iar pe altele, „fizice". James susţinea că a ajuns la punctul său de vedere ca urmare a insatisfacţiei faţă de teoriile despre conştiinţă, ajunse azi un moştenitor palid al discursului demodat despre „suflete". El este de acord că există gânduri, dar neagă că acestea sunt entităţi. Ele sunt, în schimb, funcţii: nu există „vreo materie originară sau vreun gen de fiinţă, în contrast cu cea din care sunt făcute obiectele materiale, din care să fie făcute gândurile noastre; dar există o funcţie pe care o realizează gândurile în experienţă şi pentru realiza-

rea acestei funcții este invocat acest tip de ființă. Această funcție este *cunoașterea.*" (James, *Essays on Radical Empiricism*, 3-4).

În concepția lui James, genul unic de „materie primară", cum o numea el, este „experiența pură". Cunoașterea este o relație în care pot intra diferite porții de materie primară; relația însăși este la fel de mult o parte a experienței pure, ca și relatele ei.

Russell nu putea accepta această concepție chiar în întregul ei. El a crezut că folosirea de către James a expresiei „experiență pură" indica o influență persistentă a idealismului și a respins-o; el a preferat termenul folosit de alții, „materie neutră", mișcare nomenclatorie importantă, întrucât orice ar fi materia primară, ea trebuie să fie în stare – atunci când este aranjată în moduri diferite – să dea naștere la ceea ce nu ar putea fi numit în mod adecvat „experiență", de exemplu, la stele și pietre. Dar chiar cu această concepție modificată, Russell a fost de acord doar parțial. Este corect să respingi ideea de conștiință ca entitate, spunea el, și este parțial, dar nu pe deplin corect, să consideri atât mintea cât și materia ca fiind compuse din materie neutră, care, considerată izolat, nu este nici una, nici alta; mai ales în privința senzațiilor – un punct important pentru Russell, care avea drept obiectiv suprem mariajul dintre fizică și percepție. El insistă însă că anumite lucruri aparțin doar lumii mentale (imagini și sentimente) și altele doar lumii fizice (orice nu poate fi caracterizat drept experiență). Ceea ce le distinge este un gen de cauzalitate care le guvernează; există două genuri diferite ale legii cauzale, unul – aplicabil doar fenomenelor psihologice, celălalt – doar fenomenelor fizice. Legea asocierii propusă de Hume ilustrează primul gen, legea gravitației, pe cel de-al doilea. Senzația se supune ambelor tipuri și este, prin urmare, cu adevărat neutră.

Adoptarea acestei versiuni de monism neutru l-a obligat pe Russell să abandoneze unele dintre concepțiile sale anterioare. O schimbare importantă a fost aceea că a renunțat la noțiunea de „date senzoriale". A făcut acest lucru deoarece datele senzoriale sunt obiecte ale actelor mentale, a căror existență el o respingea acum; prin urmare, întrucât nu poate fi vorba de o relație între acte inexistente și presupusele obiecte ale acestor acte, nici asemenea obiecte nu pot exista. Și întrucât nu există

nicio distincţie între senzaţie şi dat senzorial, adică, întrucât acum înţelegem că senzaţia pe care o avem atunci când vedem, de exemplu, o pată de culoare, *este pur şi simplu* însăşi pata de culoare – avem nevoie aici doar de un termen, pentru care Russell adoptă numele de „percept".

Înainte de a accepta monismul neutru, Russell obiectase împotriva lui din mai multe motive, unul fiind acela că nu putea da seama de natura opiniei. Şi, aşa cum am observat, chiar atunci când a adoptat teoria, el a făcut acest lucru într-o manieră nuanţată; mintea şi materia se suprapun pe un teren comun, însă fiecare dintre ele au aspecte ireductibile. Ceea ce l-a convins în ultimă instanţă a fost faptul că psihologia şi fizica ajunseseră foarte aproape: noua fizică, atât cea atomică, cât şi cea relativistă a spaţiu-timpului, dematerializaseră de fapt materia, iar psihologia, mai ales în forma behaviorismului, materializase de fapt mintea. Din punctul de vedere intern al introspecţiei, realitatea mentală este compusă din senzaţii şi imagini. Din punctul de vedere extern al observaţiei, lucrurile materiale sunt compuse din senzaţii şi sensibilia. O teorie mai mult sau mai puţin unificată pare deci posibilă, tratând diferenţa fundamentală ca una care ţine de aranjament: o minte este o construcţie alcătuită din materiale organizate într-un anumit mod, în timp ce un creier este alcătuit mai mult sau mai puţin aceleaşi materiale, organizate altfel.

O trăsătură uimitoare a acestei concepţii este, în mod surprinzător, gradul său pronunţat de idealism. Russell îl învinuise pe James, aşa cum am observat, de reziduuri de idealism, însă el argumentează aici ceva foarte asemănător: că minţile sunt compuse din percepte experimentate [sensed] – adică din senzaţii şi imagini – şi că materia este o ficţiune logică construită din percepte neexperimentate [unsensed]. Acum, Russell a insistat adesea (folosind terminologia sa anterioară) că datele senzoriale şi sensibilia sunt entităţi „fizice", oarecum în sensul în care dacă cineva ar vorbi despre o parte a informaţiei senzoriale dintr-un sistem nervos, acel dat ar fi prezent în calitate de impulsuri într-un nerv sau ca activitate în creier. Dar atunci nervii şi creierul, ca obiecte ale teoriei fizice, trebuie înţelese şi ele drept construcţii din senzaţii şi sensibilia, nu aşa cum sunt înţelese în mod tradiţional, drept „substanţe materiale", un concept despre care fizica a arătat că este de nesusţinut. La sfârşitul *AMd*, Russell susţine, aşadar, că „o descriere ştiinţifică ultimă a ceea ce se petrece în

lume, dacă ar fi certificabilă, ar semăna cu psihologia mai degrabă decât cu fizica... [deoarece] psihologia este mai aproape de ceea ce există" (*AMd* 305, 308). Aceasta explică cunoscuta afirmație a lui Russell potrivit căreia „creierile constă din gânduri" şi că atunci când un fiziolog priveşte creierul unei alte persoane, el „vede" o porțiune din propriul său creier (Schilpp, *Philosophy of Bertrand Russell*, 705).

Pentru versiuni mai robuste de materialism, acest aspect al concepției lui Russell este greu de acceptat, însă aceasta nu este singura dificultate privind versiunea sa de monism neutru. O alta, şi nu cea mai puțin importantă, este că el a eşuat în privința țelului său principal, acela de a respinge concepția potrivit căreia conştiința este esențială pentru distincția dintre fenomene mentale şi fizice. El nu a încercat, desigur, să elimine conştiința prin analiză; scopul său a fost mai degrabă să reducă din importanța ei pentru problema minte-materie. Dar imaginile, sentimentele şi senzațiile, care joacă un rol atât de central în teoria sa, rămân cu încăpățânare fenomene *conştiente*, în timp ce sensibilia (adesea neexperimentate, prin definiție), constituind cea mai mare parte a materiei, nu. Russell a acceptat aceasta, dar a încercat să formuleze un criteriu de diferențiere care să nu se bazeze pe aceste fapte, şi anume criteriul de apartenență la domenii cauzale diferite. Însă în timp ce această diferență este discutabilă – şi chiar dacă există, ea ar fi prea adesea greu de observat – diferența pe criteriul conştiinței este foarte limpede.

În mod analog, intenționalitatea care caracterizează conştiința nu poate fi eliminată din explicațiile cunoaşterii; memoria şi percepția sunt inexplicabile în lipsa acesteia. Russell a recunoscut mai târziu corectitudinea acestei observații şi a prezentat-o în *MPD* drept unul dintre motivele care l-au făcut să se întoarcă la percepție şi cunoaştere în scrierile ulterioare.

Russell a abandonat mai târziu şi ideea – profund nesatisfăcătoare, într-adevăr, din punctul de vedere al unei teorii presupuse a fi atât neutre, cât şi moniste – că imaginile şi sentimentele sunt în mod esențial mentale, adică nu pot fi pe deplin reduse la materia neutră. Într-un eseu foarte târziu el spune: „Un eveniment nu este material sau mental în virtutea unei însuşiri intrinseci, ci doar prin relațiile sale cauzale. Este perfect

posibil ca un eveniment să aibă atât relaţiile caracteristice fizicii, cât şi pe cele caracteristice psihologiei. În acel caz, evenimentul este atât mental, cât şi material în acelaşi timp" (*Portraits from Memory* (1958), 152). Pentru a fi consistent, Russell ar fi trebuit să argumenteze la fel şi în *AMd*, unde doar senzaţiile au această caracteristică. Dar această poziţie generează la rândul ei o problemă, şi anume că ea intră într-o tensiune instabilă cu o poziţie la care Russell s-a întors după *AMd*, anume aceea potrivit căreia cauzele perceptelor sunt inferate din însăşi ocurenţele perceptelor. Aşa cum am observat anterior, Russell a oscilat între a trata lucrurile fizice drept construcţii logice de sensibilia sau drept entităţi inferate drept cauze ale percepţiilor; el a susţinut această ultimă poziţie în *PP* şi s-a reîntors la ea după *AMd*. Se pare însă că este nevoie de o conexiune delicată între metafizică şi epistemologie pentru a susţine atât că minţile şi lucrurile sunt o singură materie, cât şi că lucrurile sunt cauzele inferate externe a ceea ce se întâmplă în minţi. Prin urmare, acele părţi ale moştenirii *AMd* care dăinuiesc în gândirea târzie a lui Russell ridică dificultăţi considerabile pentru poziţiile sale ulterioare cu privire la materie.

Realism şi percepţie

Unul dintre motivele cele mai importante ale reîntoarcerii lui Russell la o poziţie realistă, inferenţială cu privire la lucrurile fizice a fost dificultatea inerentă a noţiunii de date senzoriale neexperimentate [unsensed sense-data], sau, în terminologia ulterioară, percepte. Aşa cum am observat mai sus, ideea fusese ca entităţile inferate să fie înlocuite cu construcţii logice, o aplicaţie a tehnicii analitice. Dacă lucrurile fizice pot fi construite logic din date senzoriale actuale sau posibile, atunci două deziderate sunt îndeplinite deodată: teoria este fundată empiric şi entităţile inferate sunt îndepărtate cu ajutorul briciului lui Ockham. Dar este evident, iar acest lucru a fost menţionat şi mai devreme, că ideea de date senzoriale neexperimentate (sau de percepte nepercepute) este, dacă nu de-a dreptul contradictorie, cel puţin problematică. Are sens – deşi, fără o explicaţie atentă, este discutabil din punct de vedere metafizic – să vorbeşti despre existenţa *posibilităţilor* de senzaţii [possibilities of sensation]; dar se poate argumenta că a vorbi de existenţa *senzaţiilor posibile* [possible sensations] nu are (să observăm modul cum defineşte Russell

sensibilia, ca entități care au „același statut metafizic și fizic ca și datele senzoriale, fără ca ele să fie date în mod necesar unei minți"). Dacă alegerea este între particulari materiali și percepții nonreale, dar existând nepercepute, este de preferat prima variantă. De fapt, Russell însuși a ajuns să gândească astfel, iar senzațiile neexperimentate au fost aruncate pe fereastră. El nu s-a reîntors însă la versiunea mai puțin cizelată de realism inferențial din *PP*; avea la dispoziție ceva mai ingenios, dar nu și mai de succes, așa cum vom explica imediat.

Un alt motiv al reîntoarcerii lui Russell la realism a fost acela că el a recunoscut că noțiunea de cauzalitate este problematică pentru fenomenalism. Lucrurile din lume par să se influențeze unele pe altele cauzal în moduri care sunt greu de explicat în mod adecvat doar prin rapoarte de experiențe senzoriale. Mai mult, o teorie cauzală a percepției este un mijloc firesc și convingător de a explica modul cum apare experiența însăși. În filosofia matură a științei a lui Russell, din *AMt* și *Human Knowledge* (1948), el nu a optat pentru o concepție lockeană care spune că perceptele noastre seamănă cu originile lor – așa-numita teorie a „picturii originale" – întrucât nu putem lua cunoștință directă cu lucrurile și, prin urmare, nu ne putem aștepta să cunoaștem însușirile și relațiile lor. Mai degrabă, argumentează el acum, schimbările din lume și percepțiile noastre sunt corelate sau covariază, cel puțin pentru domeniile de lucruri din lume pe care aparatul nostru perceptual este apt să le înregistreze (nu percepem, de pildă, electronii roind în interiorul mesei, astfel încât nu există nicio covariație asociată a lumii și a percepției la acest nivel). Corespondența dintre percepte și lucruri este una de ***structură*** la nivelul corespunzător: „Ori de câte ori inferăm din percepții, doar structura o putem infera valid; iar structura este ceea ce poate fi exprimat de logica matematică" (*AMt* 254). Or aceasta înseamnă că trebuie să fim „agnostici" cu privire la orice în afară de proprietățile matematice ale lumii fizice, descrise de fizică (*AMt* 270).

Russell a ajuns să vadă în „eveniment" cel mai bun candidat pentru ceea ce este cel mai fundamental din punct de vedere metafizic în lume. Obiectele sunt construite din evenimente în felul următor: lumea este o colecție de evenimente, dintre care, cele mai multe se aglomerează laolaltă în jurul unui număr de „centre", constituind astfel „obiectele"

individuale. Fiecare aglomerare iradiază „lanţuri" de evenimente care interacţionează cu şi reacţionează la lanţurile iradiind din alte centre – printre care se numără şi subiecţii care percep. Atunci când un lanţ interacţionează cu evenimentele care constituie aparatul senzorial al unui subiect care percepe, ultima verigă a lanţului este un percept. Întrucât orice este în ultimă instanţă alcătuit din evenimente, ele sunt de fapt „materia neutră" din care sunt făcute minţile şi lucrurile materiale. Minţile sunt aglomerări de evenimente legate prin relaţii „mentale", printre care se numără memoria, şi altfel nu există nicio diferenţă metafizică între minte şi materie. În fine, legile cauzale ale ştiinţei descriu interrelaţiile dintre lanţurile de evenimente.

Această poziţie i-a permis lui Russell să formuleze argumentul pe care încercase de mult să îl formuleze în mod satisfăcător, şi anume, cel potrivit căruia perceptele sunt părţi ale lucrurilor. Căci, din această perspectivă, nu se pune problema că există evenimente care constituie lucrurile şi apoi, pe deasupra, alte evenimente, care sunt percepţii ale acelor lucruri; există doar evenimente care constituie obiectul şi unele dintre acestea fiind percepte – acestea sunt evenimentele terminale ale lanţurilor care iradiază de la obiectul, care interacţionează cu evenimentele ce constituie subiectul care percepe.

Această teorie este inferenţială nu în sensul anterior, în care cauzele perceptelor, situate în domeniul inaccesibil, dincolo de un văl al percepţiei, sunt ghicite după natura perceptelor însele. Mai degrabă, inferenţa este de la anumite evenimente terminale, şi anume, perceptele – care sunt interacţiuni între evenimente „mentale" (euristic vorbind) şi acel nivel al structurii restului lumii evenimentelor cu care evenimentele „mentale" sunt apte să interacţioneze – către aglomerările şi lanţurile de evenimente care constituie lumea ca întreg.

În *AMt*, cunoaşterea lumii este pur structurală. Cunoaştem însuşirile şi relaţiile, ca şi structura perceptelor, dar cunoaştem doar structura evenimentelor externe, nu şi însuşirile lor. Aceasta aminteşte oarecum de distincţia lui Locke dintre însuşiri primare şi secundare, dar analogia nu este corectă; Russell susţine că tot ce putem infera din perceptele noastre este structura însuşirilor şi relaţiilor lucrurilor, nu şi însuşirile şi relaţiile însele şi că aceasta este limita cunoaşterii.

Această teorie are un neajuns fatal, care a fost imediat recunoscut de matematicianul M. H. A. Newman şi prezentat într-un articol publicat la scurt timp după apariţia *AMt*. Acesta constă în faptul că întrucât cunoaşterea noastră despre structura evenimentelor nu este doar rezultatul stipulării acestora de către noi, ci este în mod manifest nonbanală, cunoaşterea noastră inferenţială nu poate fi limitată doar la chestiuni de structură. Aceasta deoarece – pentru a formula observaţia printr-o analogie imprecisă – un număr de lumi diferite pot fi definite în mod abstract ca având aceeaşi structură, şi dacă ar fi, simpla cunoaştere a structurii lor nu le-ar putea distinge şi, în speţă, nu ar putea individualiza lumea „reală". Dacă ştiinţa constă realmente în descoperiri despre lume prin observaţie şi experiment, distincţia dintre ceea ce observăm şi ceea ce inferăm nu poate, prin urmare, să fie confundată cu distincţia dintre structura pură şi însuşiri.

Russell i-a scris lui Newman o scrisoare generoasă, în stilul său caracteristic, în care recunoştea valabilitatea observaţiei: „Aţi făcut pe deplin evident faptul că formulările mele potrivit cărora nimic nu este cunoscut despre lumea fizică, cu excepţia structurii ei, sunt fie false, fie banale, şi sunt oarecum ruşinat de a nu-mi fi dat eu însumi seama de acest lucru".

Este deja evident acum că firul comun care leagă poziţiile anterioare ale lui Russell de cele mai târzii este dorinţa sa de a reconcilia ştiinţa cu percepţia, cu intenţia specifică de a o funda pe prima în relativa certitudine a ultimei, furnizându-i astfel temeiuri. El a sesizat că problema principală a oricărei întreprinderi de acest tip este asigurarea mişcării de la percepţie la obiectele teoriei fizice. Din perspectiva sa, această mişcare poate fi fie inferenţială, purtându-ne de la datele incorigibile ale simţurilor la altceva, fie analitică, constând, adică într-un proces de construire a entităţilor fizice din percepte. Din poziţia mai târzie, pe care tocmai am prezentat-o, inferenţa are un avantaj specific faţă de alte teorii inferenţiale mai simple, întrucât inferenţa nu are loc de la un gen de lucru la altul, ci de la o parte a ceva la alte părţi ale acelui ceva.

În concepţiile sale anterioare Russell acordase realitate primară datelor senzoriale şi construise totul plecând de la ele. În concepţia sa mai

târzie, realitatea aparţine evenimentelor, ca entităţi ultime, şi apare o importantă schimbare de accent: perceptele rămân nemijlocite şi cât se poate de certe, însă ele nu sunt înţelese ca trebuind să reprezinte în mod fidel lumea fizică, care, în imaginea pe care ne-o oferă ştiinţa, în calitatea ei de mod cel mai convingător de a o înţelege, este oricum foarte diferită de modul cum apare.

Inferenţă şi ştiinţă

Rămâne însă o problemă majoră şi familiară cu privire la întrebarea dacă inferenţele de la percepţii la lume sunt sigure. Unul dintre scopurile principale ale lui Russell în *Human knowledge* (*HK*) a fost acela de a formula temeiuri pentru a le considera astfel. Pe parcursul tuturor poziţiilor sale cu privire la relaţia dintre percepţie şi ştiinţă el a fost convins că ceva trebuie să fie cunoscut a priori pentru ca cunoaşterea ştiinţifică să fie posibilă. Mai timpuriu, aşa cum am observat, el a crezut că principiile pure ale logicii furnizează o astfel de cunoaştere. Dar acum a sesizat că logica singură era insuficientă; trebuie să cunoaştem ceva mai substanţial. Soluţia sa a fost să spună că inferenţa de la percepţii la evenimente este justificată în lumina unor „postulate!" a priori, care formulează totuşi fapte contingente despre lume. Astfel formulată, poziţia lui Russell aminteşte imediat de una dintre tezele lui Kant, potrivit căreia posesia „cunoaşterii sintetice a priori" este o condiţie a posibilităţii cunoaşterii în genere, o poziţie pe care Russell o respinge ferm în prefaţa la *HK*. Diferenţa se explică prin teoria probabilităţilor, despre care Russell, în ultima sa încercare importantă de a formula o teorie a cunoaşterii, a simţit că era tot ce se putea spera în această direcţie.

Două trăsături ale abordării lui Russell din *HK* explică acest rezultat. Una este că el a crezut acum că cunoaşterea ar trebui să fie înţeleasă în termeni „naturalistici", deci ca o trăsătură a circumstanţelor noastre biologice, considerate împreună cu modul cum e constituită lumea. Cealaltă este că el ajunsese să facă o virtute din faptul că datele fundamentale ale cunoaşterii nu sunt niciodată sigure, ci cel mult credibile într-o anumită măsură. Această a doua observaţie face parte din funcţionarea detaliată a concepţiilor din *HK*. Prima îşi face apariţia ori de câte

ori Russell are nevoie să justifice justificările pe care *HK* încearcă să le ofere pentru cunoaşterea ştiinţifică.

Atunci când datele au o anumită credibilitate independent de relaţiile lor cu alte date, Russell le cpnsideră ca având un grad de credibilitate „intrinsecă". Propoziţiile cu o credibilitate intrinsecă sprijină propoziţiile inferate din ele. Întrebarea principală devine atunci: cum transferă propoziţiile cu o anumită măsură de credibilitate intrinsecă acea credibilitate ipotezelor ştiinţei? Un alt mod de a formula această întrebare este să întrebi cum pot funcţiona rapoartele observaţiilor şi experimentelor ca evidenţă. Acesta este momentul în care intervin postulatele lui Russell.

Există cinci postulate. Primul, „postulatul cvasipermanenţei", prin care se vrea înlocuirea ideii obişnuite de lucru persistent în timp: „dat fiind orice eveniment A, se întâmplă foarte frecvent ca în fiecare moment învecinat să existe într-un loc învecinat un eveniment foarte similar cu A". Astfel, obiectele gândirii comune sunt analizate în secvenţe de evenimente similare. Strămoşul acestei idei este analiza lui Hume a „identităţii" lucrurilor în termenii înclinaţiei noastre de a considera o secvenţă de percepţii asemănătoare drept evidenţă pentru un singur lucru, ca atunci când ai percepţia unei tufe de trandafir ori de câte ori mergi în grădină şi, prin urmare, crezi că există o singură tufă de trandafiri persistentă în timp, chiar şi atunci când acolo nu este prezent niciun subiect care percepe.

Al doilea, „postulatul liniilor cauzale separabile" afirmă că „este frecvent posibil să formezi o serie de evenimente astfel încât dintr-unul sau doi membri ai seriei, ceva să poată fi inferat cu privire la toţi ceilalţi membri". De exemplu, putem să urmărim o bilă de biliard de-a lungul unui întreg joc de biliard; conform gândirii comune, bila este un singur lucru care îşi schimbă poziţia, ceea ce, potrivit acestui postulat trebuie să fie explicat tratând bila şi mişcările ei ca o serie de evenimente, astfel încât din unul dintre ele poţi infera informaţii despre altele.

Al treilea este „postulatul continuităţii spaţio-temporale", destinat să nege „acţiunea la distanţă", prin aceea că pretinde că dacă există o conexiune cauzală între două evenimente care nu sunt contigue, atunci

trebuie să existe un lanţ de verigi intermediare între ele. Multe dintre inferenţele noastre către ocurenţe neobservate depind de acest postulat.

Al patrulea este „postulatul structural", care afirmă că „atunci când un număr de complexe structural similare sunt aranjate în jurul unui centru în regiuni apropiate, de obicei este cazul că toate aparţin unor linii cauzale care îşi au originea într-un eveniment cu aceeaşi structură, din centru." Acesta intenţionează să dea seama de ideea că există o lume de obiecte fizice comună tuturor percipienţilor. Dacă şase milioane de oameni ascultă toţi discursul primului ministru la radio şi atunci când îşi compară notele găsesc că au auzit lucruri foarte similare, ei sunt îndreptăţiţi la opinia că motivul este cel invocat de gândirea comună, şi anume că ei au auzit toţi aceeaşi persoană vorbind prin intermediul undelor.

Al cincilea şi ultimul este „postulatul analogiei", care afirmă că „date fiind două clase de evenimente A şi B, şi dat fiind că ori de câte ori atât A şi B pot fi observaţi, există un temei pentru a crede că A îl cauzează pe B, atunci dacă, într-un anumit caz A este observat, dar nu există niciun mod de a observa dacă B are sau nu loc, este probabil ca B să aibă loc; şi similar în cazul în care B este observat, dar prezenţa sau absenţa lui A nu poate fi observată". Acest postulat este destul de explicit. (*HK* 506-12)

Miza postulatelor, susţine Russell, este să justifice primii paşi spre ştiinţă. Ele enunţă ceea ce trebuie să cunoaştem, în plus faţă de faptele observate, pentru ca inferenţele ştiinţifice să fie valide. Prin ele nu este justificată ştiinţa avansată, ci părţile ei mai elementare, care se bazează pe experienţa comună.

Care este însă sensul lui „a cunoaşte" aici? Potrivit lui Russell, cunoaşterea implicată în „cunoaşterea postulatelor" este un gen de „cunoaştere animală", care ia naştere, la fel ca şi opiniile obişnuite, din experienţa interacţiunii cu lumea. Este departe de a fi cunoaştere certă. „Întrucât lumea este aşa cum este", afirmă Russell,

> „unele ocurenţe constituie, uneori, evidenţă pentru altele; şi întrucât animelele sunt adaptate la mediul lor, ocurenţele care constituie, de fapt, evidenţă pentru altele, tind să trezească aşteptări pentru acestea

din urmă. Reflectând asupra acestui proces şi rafinându-l, ajungem la canoanele inferenței inductive. Aceste canoane sunt valide dacă lumea are anumite caracteristici pe care noi credem că le are." (*HK* 514-15)

Aceste caracteristici sunt faptele gândirii comune pe care le încorporează de fapt postulatele şi în acest sens se poate spune că le „cunoaştem". Ele sunt implicate în inferențele pe care le facem, iar inferențele pe care le facem sunt, în cea mai mare parte, reuşite; astfel încât se poate considera că postulatele se autoconfirmă.

Deşi Russell crede că postulatele sunt ceva ce noi cunoaştem a priori, este limpede că statutul lor este bizar. Ele sunt de fapt, într-un sens, empirice, întrucât ele fie înregistrează, fie sunt sugerate de experiență. Ceea ce le oferă statutul a priori este faptul că ele sunt ***tratate ca fiind cunoscute*** independent de confirmarea empirică (deşi în practică în mod indirect), mai degrabă decât ca generalizări care au nevoie de o asemenea justificare. De fapt, Russell a selectat câteva convingeri contingente generale pe care este deosebit de util să le ai ca premise atunci când gândeşti asupra lumii, şi le-a ridicat la demnitatea de postulate. Justificarea lor indirectă constă, la rândul ei, în faptul că, una peste alta, ele sau rezultatele aplicării lor funcționează. Pentru ambițiile extrem de modeste pe care le are Russell pentru epistemologie în *HK* – aceasta nu mai reprezintă căutarea unui fundament al cunoaşterii atât de cert pe cât poate fi obținut, ci doar formularea unor reguli arbitrare, a căror adoptare face ca gândirea ştiințifică să fie acceptabilă – aceasta poate fi de ajuns. Însă această poziție nu are niciun fel de pretenții de a fi un răspuns la adresa scepticismului sau o explicație riguroasă a raționamentului nondemonstrativ.

Aceste ultime remarce sugerează de ce argumentele lui Russell în *HK* au fost mai degrabă ignorate, spre marea lui dezamăgire. El a recunoscut că regulile evidenței şi ale raționamentului ştiințific merită investigate doar dacă putem avea încrederea că, dacă le înțelegem corect, ele ne vor furniza cunoaştere contingentă substanțială despre lume. Însă argumentele lui Russell stabilesc cel mult că, până acum, principiile generale pe care se sprijină gândirea noastră empirică au fost, în mare,

reuşite. Aceasta arată însă exact la fel cu genul de inferenţă inductivă nefortificat împotriva căruia Russell a avut grijă să ne prevină, citând exemplul puiului de găină, care, fiind hrănit zi de zi, a ajuns să îi placă din ce în ce mai mult lumea, până la întâlnirea lui cu măcelarul. Există limite ale justificării pragmatice; să ne imaginăm că cineva stimulează creşterea tomatelor sale doar cu ajutorul rugăciunii şi obţine câteva tomate în fiecare an şi pe altcineva, care îşi udă şi fertilizează tomatele şi care obţine în fiecare an mai multe; primul grădinar ar putea totuşi să considere faptul că el obţine câteva tomate drept o justificare pragmatică pentru a se ruga în continuare pentru ele. Succesul principiilor noastre actuale nu echivalează, aşadar, nici pe departe, cu un temei pentru a afirma că ele sunt cele care furnizează bunurile ştiinţifice.

În speţă, nu avem nicio garanţie împotriva posibilităţii ca folosirea postulatelor să ne conducă la falsitate, fie ocazional, fie într-un mod sistematic, ascuns, precum în situaţia ilustrată de grădinarul evlavios. Acum, această posibilitate chiar este admisă de Russell prin aceea că el pretinde foarte puţin de la epistemologie. Reproşul trebuie aşadar să fie acela că argumentul *HK* este de fapt recunoaşterea unui eşec, dacă este pus în lumina tradiţiei epistemologice. Descartes şi succesorii săi din filosofia modernă au formulat întrebări cu privire la natura cunoaşterii şi la modul exact cum o dobândim, cu scopul de a putea distinge între unele întreprinderi – să spunem alchimia, astrologia, magia – şi altele – să spunem chimia, astronomia şi medicina – care diferă nu doar prin numărul de aplicaţii realmente utile pe care le oferă, ci şi prin măsura în care ne spun sau nu ceva adevărat despre lume; iar aici, mai mult, ultimul fapt îl explică pe primul şi deschide calea pentru mai mult pentru amândouă, pe aceeaşi cale. În plus, străvechile noastre prejudecăţi şi convingeri animale pot fi puse în discuţie în acest proces, aşa cum se şi întâmplă de fapt: căci lumea descrisă de ştiinţă este foarte diferită de lumea gândirii comune. Or Russell în *HK* susţine că utilitatea aplicaţiilor şi aceste obişnuinţe de gândire animale sunt singurele temeiuri ultime pentru care putem spera în epistemologie. Aceasta înseamnă foarte puţin în raport cu ce ţinteşte în mod tradiţional să dobândească proiectul epistemologiei şi este mult mai puţin decât a sperat Russell însuşi să atingă atunci când şi-a asumat pentru prima dată sarcina epistemologică, cu mai multe decenii înainte.

Capitolul 4
Politică şi societate

Introducere

Russell a avut contribuții masive la dezbaterile despre morală, politică, religie, educație şi la cele despre război şi pace. El nu a considerat aceste contribuții ca filosofice în sens strict. Aşa cum arată capitolul precedent, el a văzut în filosofie o disciplină tehnică, preocupată de chestiuni abstracte privitoare la logică, cunoaştere şi metafizică. Aceste alte dezbateri, în opinia sa, sunt, dimpotrivă, chestiuni în care intervin emoția şi opinia, fiind legate de aspectele practice ale vieții. Russell a recunoscut că poate exista o analiză a discursului moral şi politic într-un sens formal, adică un studiu sistematic despre logica lor mai degrabă decât despre substanța lor, însă pe el îl interesau întrebările practice şi problemele concrete, mai ales după izbucnirea Primului Război Mondial.

În unele dintre scrierile sale, Russell a manifestat ambiția de a oferi o bază eticii. Nu a încercat să formuleze o teorie originală, mulțumindu-se cu poziții derivate în mod conştient (după ce interesul său în chestiunile practice a devenit serios), cu caracter consecinționist, adică poziții care afirmă că valoarea morală a ceea ce fac oamenii şi guvernele trebuie să fie judecată în funcție de rezultate. În acelaşi timp – şi nu pe deplin consistent – el a scris uneori ca şi cum ar fi crezut în valoarea morală intrinsecă a anumitor lucruri, precum trăsăturile de caracter ale curajului, generozității şi onestității. De asemenea, în unele dintre scrierile sale mai timpurii a avansat o poziție inconsistentă şi ea cu acestea din urmă, potrivit căreia judecățile morale sunt enunțuri deghizate ale atitudinilor subiective. Principala problemă pentru Russell a fost cum să reconcilieze două aspecte în conflict: pe de o parte, aderența la convingeri morale profunde şi pasionate şi, pe de alta, aparenta lipsă de temei a judecății morale. Dificultatea sa în realizarea acestei reconcilieri a fost sporită de scepticismul său cu privire la chestiunea dacă poate exista în general cunoaştere etică.

Cel mai bun mod de a caracteriza contribuţia lui Russell în domeniul etic este, poate, să spunem că el a fost mai degrabă un moralist decât un filosof al moralei. Asemenea lui Aristotel înaintea sa, el a considerat că nu există o graniţă între etică şi politică, că nu există nicio diferenţă de gen între judecata etică potrivit căreia războiul este rău şi cerinţa politică pentru pace. Prin urmare, există o continuitate în gândirea lui Russell cu privire la moralitate, politică şi societate, care explică de ce, în cea mai completă dintre cărţile sale consacrate acestor probleme, *Human Society in Ethics and Politics* (*Etica şi politica societăţii umane, HSEP*), ele sunt tratate laolaltă.

În politică, Russell a fost toată viaţa un radical şi, într-un sens minimal, un liberal. După Primul Război Mondial a devenit membru al Partidului Laburist şi a candidat în două tururi de scrutin. Şi-a rupt carnetul de membru în anii '60 din dezgust faţă de sprijinul acordat de Harold Wilson războiului american în Vietnam. Însă el nu a fost niciodată un socialist în sensul demodat al cuvântului, respingând marxismul pe vremea când a studiat în Germania, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, pentru prima sa carte, *German Social-Democracy* („social-democraţia" desemna atunci marxismul). Prin temperament, el s-a opus tendinţei centralizatoare a socialismului, aşa cum era acesta înţeles la acea dată – practic singurul aspect al socialismului (sau „socialismului") pe deplin pus în practică vreodată în Uniunea Sovietică – şi a fost, de fapt, mult mai atras de „socialismul de breaslă", o formă foarte descentralizată de proprietate şi control cooperativ, în care oamenii se guvernează singuri în circumstanţe care integrează, la nivel ideal, aspectele sociale, recreaţionale şi lucrative ale vieţii lor.

Russell a excelat în critica condiţiilor morale şi politice contemporane. Alternativele pozitive pe care le-a sugerat arată însă în mod sistematic neconvingătoare, tinzând să fie utopice sau, cel puţin, date fiind circumstanţele în care el le-a oferit, impracticabile într-un anumit grad. În calitate de critic însă, biciuitor şi sarcastic, el se află în compania lui Socrate şi a lui Voltaire.

Nimeni nu are nevoie de scuze sau de un permis special pentru a contribui la dezbaterile asupra marilor probleme ale societăţii pe teme

politice, morale sau educaționale. Se poate argumenta că este o datorie cetățenească să fii un participant informat. Activitățile lui Russell în această direcție nu au nevoie, așadar, de o justificare, însă există un motiv serios pentru care contribuțiile sale au o anumită autoritate, și anume că el era mai bine înzestrat decât mulți alții pentru această sarcină. Acest lucru nu se datora faptului că Russell era un moștenitor al marii tradiții liberale de implicare în problemele publice, deși este neîndoielnic că aceasta a stat la baza interesului său pentru ele și a perceperii necesității de a se implica. Mai degrabă acest lucru s-a întâmplat deoarece interesul și simțul datoriei au fost sprijinite, în cazul său, de patru atuuri neprețuite: o inteligență extraordinară, o elocvență lucidă, o cunoaștere aprofundată a istoriei și o totală lipsă de frică în fața opoziției. Acestea îl făceau un combatant formidabil. Abia la sfârșitul vieții sale, când alții, din preajma sa, vorbeau și scriau în numele lui, discursul său a ajuns să sune țipător și nechibzuit.

Unele dintre ideile sale, cum ar fi credința într-un guvern mondial, au primit până astăzi puțin sprijin. Altele au contribuit la transformarea peisajului social al lumii vestice, precum, de pildă, cele care privesc atitudinea față de căsătorie și moralitatea sexuală. În alte domenii – nu în ultimul rând în cele legate de religie – Russell a eliberat multe minți, deși ar fi surprins, dat fiind modul cum înțelegea el natura umană, să afle că superstiția înflorește astăzi chiar mai mult decât în timpul vieții sale, iar dogma – „aș muri pentru credință, dar aș ucide pentru dogmă", după cum spunea el – este din nou biruitoare.

Etica teoretică

În opera sa cea mai timpurie cu privire la etică, Russell a susținut poziția hegeliană și romantică potrivit căreia universul este bun în sine și este un obiect potrivit pentru „dragostea intelectuală". El a fost inspirat să accepte această poziție de către McTaggart, însă ea nu l-a ținut captiv prea mult timp. Prima sa tratare serioasă a unor chestiuni etice, publicată în studiul „The Elements of Ethics"(„Elementele eticii") din 1910, ne arată că Russell urmează învățătura lui G. E. Moore din *Principia Ethica*, unde Moore argumentează că binele este o proprietate indefinibilă,

inanalizabilă, dar obiectivă a lucrurilor, acțiunilor şi oamenilor, pe care o percepem printr-un act de intuiție morală directă. Moore a susținut o versiune de utilitarism, care poate fi rezumat drept poziția potrivit căreia în fiecare caz este corect să faci orice va duce la promovarea binelui în defavoarea răului în acel caz. Poziția lui Moore era influentă printre membrii grupului Bloomsbury, nu în ultimul rând pentru că promova ideea atractivă că prietenia şi bucuria pe care o resimțim în fața frumosului sunt cele mai înalte bunuri etice. (Critici malițioşi au susținut că membrii grupului Bloomsbury apreciau această poziție întrucât puteau face economie, ca să spunem aşa, mulțumindu-se să aibă prieteni frumoşi.)

Dificultățile poziției utilitariste se văd imediat. Una dintre acestea este că nu putem cunoaşte pe deplin care vor fi consecințele dacă vom acționa într-un fel mai degrabă decât într-altul şi, prin urmare, s-ar putea întâmpla să promovăm în mod necorespunzător consecințe rele, ca rezultat al unei gândiri confuze sau al unor intuiții greşite. În versiunea pe care o oferă el poziției lui Moore, Russell recunoaşte acest lucru, dar argumentează că acțiunea noastră este corectă atunci când suntem satisfăcuți că am reflectat cu atenție asupra chestiunii şi că am făcut tot ce puteam mai bine, dată fiind informația pe care o aveam la dispoziție. Afirmația că binele este obiectiv, însă, este o altă chestiune, iar Russell nu putea rămâne mulțumit de ea prea mult timp, întrucât, chiar dacă aceasta putea fi, strict vorbind, irefutabilă, ea nu putea fi nici dovedită ca fiind corectă, mai ales în fața cuiva care, în dezacord fățiş cu intuiția altcuiva care susține că binele este prezent în cutare sau cutare acțiune sau situație.

Această dificultate l-a condus pe Russell să adopte poziția, exprimată în *An Outline of Philosophy* (1927), potrivit căreia judecățile morale nu sunt obiective – adică nu sunt adevărate sau false – ci imperative, optative sau expresii deghizate ale unor atitudini. Un imperativ este o poruncă, cum ar fi „nu spune minciuni"; un optativ este o alegere sau o dorință – ca în situația în care cineva optează pentru un lucru şi nu pentru altul – exprimabile în cazul etic prin „aş vrea ca nimeni să nu spună neadevăruri"; iar „îmi displace minciuna" este o relatare despre atitudinea față de minciună a celui care o rosteşte. Imperativele şi optativele

nu au, în mod evident, valoare de adevăr. Deşi lucrurile stau altfel cu relatările despre atitudini, aceasta se întâmplă doar pentru că ele sunt descrieri ale faptului psihologic relevant privitor la posesorii lor, fără a se spune nimic adevărat sau fals despre valoarea morală a minciunii, ci doar despre ce crede vorbitorul despre minciună.

Această poziţie ar putea fi numită, în contrast cu obiectivismul lui Moore, „subiectivism". Ea întâmpină probleme la fel de grave, una dintre cele mai importante fiind aceea că este în mod făţiş implauzibilă. Să considerăm, de pildă, Holocaustul. Este intolerabil să crezi că temeiul pe care îl are cineva pentru a fi convins că Holocaustul este rău se rezumă la faptul că îl dezaprobă. Russell a simţit intens această dificultate şi, de aceea, în discuţia sa finală şi completă a acestor chestiuni (*HSEP*), a încercat să găsească o poziţie de mijloc între obiectivism şi subiectivism, care să păstreze beneficiile, dar să evite dificultăţile amândurora.

Judecăţile morale, argumentează el în *HSEP*, sunt în realitate judecăţi despre binele societăţii şi al membrilor individuali. Astfel de judecăţi încorporează sau exprimă comuniunea de sentimente mai răspândită într-o anumită societate, cu privire la ceea ce este, în general vorbind, în interesul fiecăruia, aceasta fiind o temă asupra căreia poate exista o dezbatere chibzuită bazată pe o înţelegere ştiinţifică sau cel puţin raţională a lumii. Această credinţă în soluţionări raţionale ale dilemelor morale a părut să-l părăsească pe Russell atunci când s-a confruntat cu nebunia omenească, însă el a reuşit totuşi să se agaţe de ea.

Datele fundamentale ale eticii, ne spune Russell, sunt sentimentele şi emoţiile. În consecinţă, judecăţile etice sunt expresii deghizate ale speranţelor, temerilor, dorinţelor şi aversiunilor noastre. Credem că lucrurile sunt bune atunci când ele satisfac dorinţele noastre. Prin urmare, binele general – binele întregii societăţi – constă în satisfacerea totală a dorinţelor, indiferent cine se bucură de el. Pe aceeaşi linie de gândire, binele oricărui segment al societăţii constă în satisfacerea globală a dorinţelor membrilor săi, în timp ce binele unui individ constă în satisfacerea dorinţelor sale personale. Pe această bază putem defini o „acţiune dreaptă" spunând că aceasta este orice, la un moment dat, care este cel mai probabil să promoveze binele general (sau, dacă ea îl priveşte doar pe

individ, binele acelui individ). Aceasta ne oferă, la rândul ei, explicația datoriei morale, ideea că există lucruri pe care „suntem datori" [„ought"] să le facem, ceea ce înseamnă, pur şi simplu, că suntem datori să facem ceea ce este drept, în sensul pe care tocmai l-am menționat (*HSEP* 25, 51, 60, 72).

Russell recunoaşte, desigur, că această explicație întâmpină dificultăți şi discută câteva dintre ele. Spre exemplu, definiția lui „bun" ca „satisfacere a dorinței" sugerează obiecția evidentă că unele dorințe sunt rele şi că a le satisface este un rău şi mai mare. Russell dă exemplul cruzimii. Poate fi bine ca cineva să dorească să-l facă pe altul să sufere? Şi nu este chiar şi mai rău dacă el reuşeşte să-şi îndeplinească dorința? Russell susține că definiția lui nu are drept consecință că o asemenea stare de lucruri este bună. În primul rând, ea implică neîndeplinirea dorințelor victimei, căci victima doreşte în mod firesc să evite să sufere de mâna agresorului. Iar în al doilea, societatea ca întreg nu va dori în general ca membrii ei să fie victime ale cruzimii, aşadar dorințele sale ar fi şi ele neîndeplinite în această situație. Prin urmare, atunci când este comisă o cruzime, va exista o predominanță a dorinței nesatisfăcute, ceea ce face cruzimea rea.

O altă dificultate a explicației lui Russell este că dorințele pot intra în conflict. El răspunde spunând că acest fapt ne impune să alegem dorințele care vor fi cel mai puțin apte să intre în competiție unele cu altele. Împrumutând un termen tehnic de la Leibniz, Russell numeşte consistența dorințelor „composibilitatea" lor. Dorințele bune pot fi apoi definite drept composibile cu cât mai multe dorințe, în timp ce dorințele rele cu cât mai puține alte dorințe posibile.

Russell consacră un capitol problemei dacă judecățile precum „cruzimea este rea" sunt doar expresii deghizate ale unor atitudini subiective. Aşa cum am observat, această chestiune este importantă şi l-a tulburat profund pe Russell. El a ajuns la ceea ce s-ar putea numi un răspuns „sociologic" potrivit căruia virtutea morală este produsul unui fel de consens social, după ce a trecut în revistă posibilități alternative oferite în dezbaterile etice.

Problema poate fi formulată observând că diferența principală dintre discursul factual obişnuit şi discursul moral constă în prezența în ultimul a unor termeni precum „a fi dator să", „bun" şi a sinonimelor lor. Fac aceşti termeni parte din „vocabularul minimal" al eticii, cu alte cuvinte sunt ei atât indefinibili, cât şi de fundamentali pentru orice înțelegere a conceptelor etice sau pot fi definiți în alți termeni, precum cei de sentimente sau emoții? Mai mult, dacă este corectă a doua variantă, aparțin sentimentele respective individului care emite judecata morală sau au o referință mai generală la dorințele şi sentimentele umanității (*HSEP* 110-111)?

Discutând aceste chestiuni, Russell observă că atunci când examinăm dezacordurile morale cu privire la ce suntem datori să facem într-un anumit caz, observăm că multe dintre ele derivă din dezacordul cu privire la ce va rezulta dacă alegem o acțiune sau alta. Aceasta arată că evaluările morale țin de estimarea rezultatelor şi că putem, prin urmare, defini „a fi dator să" spunând că eşti dator să realizezi o acțiune dacă dintre toate acțiunile posibile în acel caz este cel mai probabil ca ea să producă în cea mai mare măsură „valoare intrinsecă" (o expresie pe care Russell o foloseşte ca un înlocuitor mai precis al lui „bun").

Este „valoarea intrinsecă" definibilă? Russell crede că da. „Atunci când examinăm lucrurile cărora suntem înclinați să le atribuim valoare intrinsecă", spune el, „vedem că ele sunt, toate, lucruri dorite sau care produc bucurie. Este greu de crezut că ceva ar avea valoare intrinsecă într-un univers din care lipseşte capacitatea de a simți [sentience]. Aceasta sugerează că „valoarea intrinsecă" poate fi definită în termenii dorinței sau plăcerii, sau ai amândurora" (*HSEP* 113). Întrucât nu toate dorințele au valoare intrinsecă, deoarece ele intră în conflict, Russell defineşte noțiunea astfel încât valoarea intrinsecă să fie înțeleasă ca o proprietate a „stărilor minții" dorite de cei care le experimentează.

Cu această ajustare, Russell oferă următorul rezumat al poziției sale. Ca regulă, aprobarea sau, dimpotrivă, dezaprobarea de către noi a anumitor acte depind de ce consecințe credem că este probabil ca ele să aibă. Consecințele actelor pe care le aprobăm le numim „bune", iar opusul lor „rele". De asemenea, numim actele însele „bune", respectiv,

rele". „Suntem datori" să facem orice este un act drept în circumstanțele respective, adică orice va produce în cea mai mare măsură bine.

Dintre aceste observații, prima are cea mai mare greutate. Dacă evaluarea morală ține de ceea ce oamenii aprobă sau dezaprobă, nu suntem atunci aruncați în dilema subiectivistă, fără a avea temeiuri raționale pentru a ne angaja pentru răutatea, să spunem, a rasismului, intoleranței, cruzimii şi a altora? Răspunsul lui Russell este că există un acord de facto larg răspândit printre oameni cu privire la ceea ce este dezirabil. El este de acord cu Sidgwick că actele pe care oamenii le aprobă în general sunt cele care produc fericire sau plăcere în cea mai mare măsură. Dacă asta include satisfacerea intereselor estetice şi intelectuale („chiar dacă am fi realmente convinşi că porcii sunt mai fericiți decât oamenii, nu ar trebui ca din acest motiv să cedăm tentațiilor Circei"; unele plăceri sunt *în mod inerent* preferabile altora), atunci putem scăpa de subiectivism. Căci această poziție ne oferă enunțuri despre ce suntem datori să facem care nu sunt doar optative sau imperative deghizate, şi au, astfel, valoare de adevăr, ci care se bazează pe fapte referitoare la sentimentele şi la satisfacerea dorințelor noastre. Faptele referitoare la sentimentele noastre subîntind definiția lui „drept" şi „rău", în timp ce faptele referitoare la satisfacerea dorințelor subîntind definiția „valorii intrinseci". Russell pretinde, aşadar, că a articulat cu succes o poziție de mijloc între obiectivism şi subiectivism, care, beneficiază, în acelaşi timp, de susținere din punct de vedere practic într-un sens foarte direct, întrucât oferă un mod de a evalua nu doar acțiunile de genul invocat în mod tipic în dezbaterile morale, ci şi tradițiile, legile şi politicile guvernamentale dintr-o societate.

În pofida optimismului lui Russell cu privire la această poziție, ea conține câteva neajunsuri. Ea ne spune de fapt că baza evaluării este consensul dorințelor. Dar aceasta înseamnă că dacă majoritatea dintr-o anumită societate este ofensată, să spunem, de homosexualitate, homosexualitatea va conta, aşadar, drept rea, în timp ce într-o societate mai tolerantă, unde există un consens diferit, homosexualitatea nu va fi considerată rea. Este relativismul moral plauzibil în acest grad? Această dificultate este legată de o alta, şi anume că, deoarece valoarea consecințelor este măsurată prin cât de mult satisfac ele dorințele, gradul în

care Holocaustul este rău este o funcție a gradului în care satisfacerea dorințelor naziștilor este contrabalansată de neîndeplinirea dorințelor victimelor lor și ale celorlalți oameni din lume, care s-ar putea să nu dorească ca genocidul să devină ceva la ordinea zilei (poate în alt caz devin ei victimele lui). Russell a simțit că oroarea morală pe care o avem față de Holocaust se sprijină pe ceva cu mult mai constrângător, pe care însă principiile sale nu îl explică.

O oarecare familiarizare cu dezbaterile din etică este suficientă pentru a observa că efortul depus de Russell în această direcție a fost insuficient. Chiar și în *HSEP* discuția este mai degrabă înflăcărată decât filosofică. Bazat pe largi generalități psihologice și lipsit, în general, de rigoare, scopul *HSEP* este mai degrabă să ne determine să acceptăm o metodă practică de evaluare în etică decât să ofere eticii o bază teoretică. Unul dintre motive este acela că Russell nu credea că rigoarea poate fi folosită în discuțiile de etică. Inițial, capitolele de etică din *HSEP* trebuiau să fie o continuare a lucrării *Human knowledge*, dar, nemulțumit, Russell a renunțat la acest proiect și le-a publicat separat, adăugându-le capitole cu privire la chestiuni politice, doar după ce a decis în cele din urmă că nu ar putea sistematiza mai mult argumentele pe care ele le conțin. A stat însă pe gânduri; principalul său scop în etică, ca și în toate chestiunile sociale pe care le-a abordat, a fost, până la urmă, unul polemic. El a dorit să influențeze modul de viață al oamenilor, iar pentru acest scop s-a mulțumit să se angajeze în principal în a pleda și a convinge.

Moralitatea practică

Russel a primit Premiul Nobel pentru literatură, iar cartea avută în vedere a fost *Marriage and Morals*. Russell a scris mult despre chestiunile de morală practică, unele dintre cele mai valoroase aprecieri pe acest subiect fiind de găsit printre zecile de articole scurte pe care le-a scris pentru ziare, nu în ultimul rând pentru cele publicate de Editura Hearst în America la începutul anilor '30. În aceste piese (cu o lungime invariabilă de 750 de cuvinte, așa cum cerea dimensiunea coloanei care-i era rezervată în paginile ziarului) Russell ne apare ca un observator remar-

cabil, tolerant, uman şi sensibil şi, în multe chestiuni, cu mult înaintea vremii sale, şi chiar a noastre.

Să luăm de exemplu eseul său „On tact" („Despre tact"). Noi punem tactul şi franchețea în cutii absolut separate, observă el, însă aceasta ajunge să ne coste.

> „Am trecut adesea pe lângă copii care se jucau în parc şi i-am auzit spunând cu o voce tare şi limpede: „Mami, cine e bătrânul ăla simpatic?", întrebare la care se răspunde cu un „Şşşt! Sşşşt!" pripit şi reținut. Copiii îşi dau seama vag că au făcut ceva rău, însă nu realizează ce anume. Toți copiii primesc uneori cadouri care nu le plac şi sunt învățați de părinți că trebuie să pară încântați de ele. Întrucât ei sunt de asemenea informați că nu au voie să spună minciuni, rezultatul este confuzia morală („Despre tact" în *Mortals and Others*, Allen & Unwin, 1975, p.158)."

Aşa arată modul cum îi educăm pe copii să aibă tact. Tactul este neîndoielnic o virtute, spune Russell, dar îl separă de ipocrizie o linie extrem de subțire. Distincția dintre cele două ține de motiv. Dacă amabilitatea ne cere să plăcem altuia în circumstanțe în care bruschețea ar putea produce neplăcere, tactul este potrivit. El este însă mai puțin plăcut atunci când motivul este frica de a ofensa sau dorința de a obține un avantaj prin flatare. Oamenilor profund oneşti le displace tactul; atunci când Beethoven l-a vizitat pe Goethe la Weimar a fost şocat să-l vadă pe acesta purtându-se politicos față de o mulțime de curteni frivoli. Oamenii care sunt întotdeauna sinceri şi nu spun niciodată minciuni politicoase sunt în general apreciați, dar aceasta, spune Russell, se datorează faptului că oamenii sinceri din fire nu sunt invidioşi, malițioşi sau meschini. „Cei mai mulți dintre noi au în alcătuirea lor o doză din aceste vicii şi, prin urmare, trebuie să exerseze tactul pentru a evita să ofenseze. Nu putem fi toți sfinți, iar dacă sfințenia este imposibilă, putem cel puțin încerca să nu fim prea dezagreabili."

Chiar dacă poate părea facilă, remarca este pătrunzătoare, iar miza ei este demnă de luat în considerare. Articolele de ziar ale lui Russell asupra chestiunilor sociale au toate caracteristicile acestuia: sunt plăcute, amuzante şi instructive.

Marriage and Morals se ocupă cu probleme mai vaste şi mai presante. Cartea se concentrează asupra sexului şi a vieţii de familie. În concepţia lui Russell, morala sexuală are două surse principale: dorinţa bărbaţilor de a fi siguri că ei sunt realmente părinţii copiilor cărora le dau naştere soţiile lor şi convingerea inspirată de religie, potrivit căreia sexul este un păcat. Russell era mereu pregătit să se lase instruit de ştiinţa epocii sale, în acest caz să caute în biologie o explicaţie a originii tradiţiilor. Ea l-a făcut să se gândească că morala sexuală a avut în timpuri îndepărtate rolul biologic de a asigura protecţia fiecărui copil de către doi părinţi, motiv în legătură cu care Russell îşi dă osteneala să arate că e unul bun. Multe presiuni ameninţă viaţa familială modernă, ne spune el, şi ar trebui să le rezistăm. Copiii au nevoie de afecţiunea ambilor părinţi; alternativa, care înseamnă să laşi creşterea copiilor parţial sau în întregime în seama statului, aşa cum dorea Platon, are prea puţine aprecieri din partea lui. Dacă statul ar creşte copiii, rezultatul ar fi o prea mare uniformitate şi, poate, o asprime prea mare, iar copiii crescuţi astfel ar fi uşor de recrutat pentru propagandă politică şi pentru demagogie.

În ceea ce priveşte însă morala sexuală, în concepţia lui Russell, tendinţa modernă spre o mai mare libertate de opinie şi de acţiune este un lucru bun. Opiniile mai libere rezultă din slăbirea jugului moralei tradiţionale, în special a moralei religioase, iar acţiunea mai liberă este făcută posibilă de îmbunătăţirea mijloacelor contraceptive, care pun femeile pe picior de egalitate cu bărbaţii în privinţa controlului vieţilor lor sexuale.

În opinia lui Russell, doctrina că sexul este un păcat a făcut nespus de mult rău. Răul începe în copilărie şi continuă în viaţa adultă sub forma inhibiţiilor şi a tensiunilor pe care acestea le provoacă. Reprimând impulsurile sexuale, morala convenţională subminează şi alte genuri de sentimente amicale, făcându-i pe oameni mai puţin generoşi şi amabili, şi mai înclinaţi către egoism şi cruzime. Sexul trebuie să fie, desigur, guvernat de o etică, la fel cum trebuie să fie şi afacerile sau sportul, însă aceasta nu trebuie să se bazeze pe „prejudecăţi străvechi propuse de oameni needucaţi, într-o societate cu totul diferită de a noastră", şi aici Russell are în vedere vechile învăţături ale părinţilor bisericii. „În sex, ca şi în economie şi politică, etica noastră este încă dominată de frici

pe care descoperirile moderne le-au dovedit ca fiind iraționale" (*MM* 196-7).

O nouă morală care să pornească de la respingerea puritanismului tradițional trebuie fundamentată pe convingerea că instinctul trebuie educat, nu reprimat. O atitudine mai liberă față de viața sexuală nu are drept consecință că ne putem pur şi simplu urma impulsurile şi face ce ne place. În viață trebuie să existe consistență, iar unele dintre strădaniile noastre cele mai serioase sunt cele îndreptate spre scopuri pe termen lung, care implică amânarea satisfacerii unor plăceri pe termen scurt. Mai mult, trebuie să existe considerație pentru alți oameni şi „standarde de rectitudine". Cu toate acestea, argumentează Russell, autocontrolul nu este un scop în sine, iar convențiile morale ar trebui să diminueze necesitatea lui, nu să o maximizeze. Autocontrolul survine atunci când instinctele sunt bine direcționate începând cu copilăria. Moraliştii tradiționali cred că, întrucât instinctele sexuale sunt puternice, ele trebuie să fie ținute sub control în copilărie, pentru ca ulterior să nu devină anarhice şi grosolane. O viață bună nu se poate baza însă pe anxietăți şi prohibiții.

Principiile generale pe care Russell crede că ar trebui fundat morala sexuală sunt aşadar simple şi puține la număr. În primul rând, relațiile sexuale trebuie să fie bazate pe „cât mai mult posibil din acea dragoste serioasă şi adâncă dintre bărbat şi femeie care cuprinde întreaga personalitate a amândurora şi conduce la o fuziune prin care fiecare este îmbogățit şi potențat". În al doilea rând, dacă apar copii, ei trebuie să fie îngrijiți fizic şi psihologic în mod adecvat. Niciunul dintre aceste principii nu este deosebit de şocant, remarcă Russell cu un anumit zâmbet, conştient de oprobriul pe care-l suportase pentru adulter, divorț, coabitarea fără căsătorie şi nepăsarea de a ascunde aceste lucruri de ochiul publicului, toate acestea extrem de scandaloase la acea vreme. Împreună însă, principiile implică anumite ajustări importante ale codului moral convențional.

Una dintre aceste modificări este că se permite puțin din ceea ce se numeşte îndeobşte „infidelitate". Dacă oamenii nu ar fi educați să gândească sexul ca fiind înconjurat de tabuuri şi dacă gelozia nu ar avea aprobarea moraliştilor, oamenii ar fi capabili de atitudini mai inimoase şi

mai generoase față de semenii lor. Gelozia face ca în cupluri partenerii să se țină unii pe alții într-un soi de închisoare, ca şi cum ea ar da fiecăruia un drept asupra celeilalte persoane şi asupra nevoilor ei. „Infidelitatea nu ar trebui să fie considerată ceva îngrozitor", scria Russell, întrucât existența „încrederii în forța absolută a unei afecțiuni profunde şi permanente" este o legătură mult mai bună decât gelozia (*MM* 200-201). Într-un alt loc, Russell argumentează că nu poate exista nicio obiecție la adresa căsătoriilor deschise, cum se numeşte uneori un astfel de aranjament, cu condiția ca femeia să nu aibă copii cu un iubit şi să se aştepte ca soțul să îi crească. Căsătoria lui Russell cu Dora s-a sfârşit în parte ca urmare a acestei probleme.

Russell încheie *MM* spunând că doctrina pe care o oferă nu este, în pofida acestor remarce asupra fidelității, una a libertinajului; de fapt, ea implică la fel de mult autocontrol ca şi morala convențională, cu diferența majoră că autocontrolul trebuie exercitat prin abținerea de la interferențe cu libertatea altora mai degrabă decât prin restrângerea propriei libertăți. „Se poate spera, cred", scria Russell, „că o educație adecvată de la început va face ca acest respect pentru personalitatea şi libertatea altora să devină relativ uşor; însă pentru aceia dintre noi care au fost educați să creadă că avem dreptul de veto asupra acțiunilor altora în numele virtuții, este neîndoielnic dificil să treacă peste exercițiul acestei forme agreabile de persecuție". Esența unei căsătorii reuşite este respectul reciproc şi o adâncă intimitate. Când acestea două există, dragostea serioasă dintre bărbat şi femeie este „cea mai fructuoasă dintre toate experiențele omeneşti", iar acestea sunt lucrurile pe care ar trebui să le promoveze orice considerație spre căsătorie şi morală (*MM* 202-3).

Mulți au găsit concepțiile lui Russell la acea vreme şocante. Lucrarea *Marriage and Morals* l-a făcut să-şi piardă slujba de la New York în 1940 (deşi, zece ani mai târziu, aşa cum am observat, i-a adus un Premiu Nobel, ceea ce arată cât de impredictibilă poate fi viața), şi, laolaltă cu reputația sa de bărbat căruia îi plăcea compania femeilor, i-a făcut pe mulți să-i ataşeze eticheta de satir. Putem face însă două observații cu privire la aceste concepții. Una este bunul lor simț calm şi tolerant. Cealaltă este că ele nu au apărut din senin; ele exprimă de fapt o atitudine împărtăşită de avangarda intelectualilor de stânga din anii '20

-30, pentru care dragostea liberă şi respingerea geloziei sexuale au fost principii nescrise. Russell a avut curajul şi elocinţa necesare pentru a promova aceste idei în speranţa de a aerisi un domeniu al vieţii care avea o urgentă nevoie de aşa ceva. În pofida revoluţiei din atitudini şi practici care a apărut cu o generaţie mai târziu, facilitată, în parte, de pledoaria lui Russell, argumentele sale merită încă să fie citite, ca o contrareacţie specifică.

În concepţia lui Russell despre relaţiile umane apar frecvent trei teme: una este caracterul dăunător al religiei, alta, nevoia unei bune educaţii, şi a treia – libertatea individuală. Fiecare dintre ele a reprezentat o temă constantă în gândirea socială a lui Russell şi fiecăreia dintre ele el a acordat o atenţie considerabilă. Le vom aborda pe rând.

Religia

Oamenii sunt surprinşi atunci când află că Russell nu a fost ateu ci, de fapt, agnostic. Consistenţa îi cerea să accepte posibilitatea existenţei unei divinităţi, deşi credea că existenţa unui asemenea lucru este foarte improbabilă şi, mai mult, că dacă ar exista un asemenea lucru – mai ales ceva asemănător Dumnezeului creştin – universul ar avea un caracter şi mai respingător, deoarece atunci ar trebui să acceptăm că o fiinţă omnipotentă fie permite, fie voieşte ca răul natural şi moral să existe în lume (unde „rău natural" desemnează boala, catastrofele precum cutremurele de pământ, uraganele şi altele asemenea). Pentru Russell, o vizită în saloanele oricărui spital de copii ar trebui să fie suficientă pentru a ne face să simţim fie că nu poate exista o divinitate, fie că, dacă există, atunci ea este un monstru.

Este binecunoscut faptul că Russell a fost întrebat ce ar face dacă după moarte ar descoperi că există totuşi Dumnezeu. El a răspuns că i-ar reproşa lui Dumnezeu că nu oferă suficiente dovezi ale existenţei sale. El a fost întrebat, de asemenea, ce crede despre „Pariul lui Pascal". Aceasta este poziţia potrivit căreia ar trebui să credem în Dumnezeu, chiar dacă dovezile existenţei lui sunt extrem de firave, deoarece avantajul de a proceda astfel, dacă Dumnezeu există, cântăreşte cu mult mai greu decât

dezavantajul, dacă el nu există. Russell a răspuns că dacă Dumnezeu ar exista, el ar fi de acord cu necredincioşii care şi-au folosit creierele şi au văzut că dovezile în favoarea credinței sunt nesatisfăcătoare.

O tehnică standard pentru Russell era să refuze să accepte o propoziție dacă nu i se ofereau bune motive să o accepte. O parte centrală din apărarea poziției că Dumnezeu există în cadrul teologiei naturale („teologia naturală" discută conceptul de divinitate independent de diferitele revelații din scriptură sau de experiența mistică) este constituită din bine-cunoscutele „dovezi ale existenței lui Dumnezeu". Russell le discută în *De ce nu sunt creştin* (1957, prezentate inițiat în forma unor prelegeri, în anul 1927).

Unul dintre aceste argumente este cunoscut sub numele de „argumentul primei cauze", şi susține că, în condițiile în care orice are o cauză, trebuie să existe o primă cauză. Russell susține însă că acest argument este inconsistent, deoarece dacă orice are o cauză, cum poate prima cauză lipsită de cauză? În unele concepții, Dumnezeu este cauza auto-cauzată (la Aristotel, motorul care se mişcă pe sine), dar fie această noțiune este incoerentă, fie, dacă desemnează ceva posibil, atunci sau principiul cauzalității universale, pe care se sprijină întreg argumentul, este fals, dacă principiul implică şi că efectul trebuie să fie diferit de cauza lui, sau dacă o cauză poate fi propria cauză, de ce ar exista doar una de acest fel.

Un al doilea argument extrage din aparența unui plan [design] în univers concluzia că trebuie să existe un Planificator [Designer]. Cu toate acestea, în primul rând, aparența unui plan în lucruri este mai bine explicată de evoluție, fără a implica entități suplimentare în univers şi este în acord cu datele empirice; în al doilea rând nu există oricum nicio dovadă a unui plan *general* al lumii, unde faptele – în acord cu al doilea principiu al termodinamicii, care ne spune că lumea se descompune de fapt – ne sugerează chiar contrariul.

Un al treilea argument este că trebuie să existe o divinitate care să ofere temeiuri moralității. Această afirmație nu se susține însă, deoarece, aşa cum argumentează Russell pe scurt în alt loc, „teologii au crezut

întotdeauna că decretele lui Dumnezeu sunt bune şi că aceasta nu e o simplă tautologie: rezultă că binele este independent logic de decretele lui Dumnezeu" (*HSEP* 48). S-ar putea adăuga că dacă voința unei divinități este considerată temeiul moralității, atunci motivul cuiva de a fi moral are cel mult valoarea prudenței; el constă într-o dorință de a scăpa de pedeapsă. Aceasta poate fi însă cu greu considerată o bază satisfăcătoare pentru viața morală şi, oricum, amenințările nu sunt premise *logic* constrângătoare în niciun argument.

Un argument înrudit, folosit de Kant, este că trebuie să existe un Dumnezeu pentru a recompensa virtutea şi a pedepsi viciul, întrucât este limpede din experiență că, în această viață, virtuții nu îi este întotdeauna şi nici măcar prea des garantată o recompensă. A spune însă astfel, argumentează Russell, este ca şi cum ai spune că, întrucât toate portocalele de la suprafața lăzii sunt stricate, portocalele de sub ele sunt bune, ceea ce este absurd.

Mulți oponenți ai religiei, deşi deplâng efectul ei dăunător asupra lumii, ca promotor al persecuției şi discordiei, găsesc totuşi figura lui Iisus Christos atractivă. Nu este însă şi cazul lui Russell. El îl considera pe Iisus mai puțin sensibil şi milos decât Buddha şi mult inferior lui Socrate din punctul de vedere al intelectului şi al caracterului. Unele dintre comportamentele lui sunt dezagreabile, ca atunci când a blestemat smochinul – care n-ar fi putut să nu fie lipsit de fructe, întrucât era în afara sezonului – sau când îi amenința cu lăcaşuri de agonie veşnică pe cei care refuzau să creadă în el. Russell observă că secole de-a rândul, atât cât a servit intereselor Bisericii, oamenii au fost încurajați să creadă în adevărul literal al acestor avertismente sângeroase. Atunci însă când, într-o epocă mai umană, criticii au observat cât de respingătoare erau, Biserica şi-a schimbat punctul de vedere, susținând că ele trebuie înțelese doar în mod metaforic.

Russell şi-a îndreptat criticile mai ales spre creştinism ca fenomen *organizat*. El ura superstiția – „Biserica Romano-Catolică susține că un preot poate transforma o bucată de pâine în trupul şi sângele lui Christos vorbindu-i latineşte" – şi caracterul ei ilogic – „Ni se spune să nu muncim sâmbăta, iar protestanții consideră că aceasta înseamnă că nu trebuie

să cântăm duminica". În concepția lui Russell, creştinismul se distinge de alte religii prin disponibilitatea pentru persecuții. Creştinii au hărțuit şi omorât eretici, evrei, liber-cugetători, dar şi pe alți creştini; au înecat, ars şi omorât în diverse alte chipuri mii de femei nevinovate acuzate de „vrăjitorie"; şi au ofilit viețile a sute de milioane cu doctrinele lor absurde despre păcat şi sexualitate.

Armele lui Russell în războiul contra religiei au fost în principal batjocura şi disprețul. El cunoştea Biblia mai bine decât mulți dintre oponenții săi şi îi putea amuți cu citatele adecvate, ca atunci când remarcă, comparând meritele religiei şi ştiinței, că „Biblia ne spune că iepurele rumegă", ceea ce creează dificultăți fundamentaliştilor care citesc zoologie. Într-adevăr, contrastul dintre religie şi ştiință nu poate fi mai mare. Religia se ocupă cu adevăruri absolute şi necontroversabile, care rămân valabile o eternitate, în timp ce ştiința este mai precautā şi mai tatonantă. Religia pune limite gândirii, interzicând cercetarea atunci când ea intră în conflict cu ceea ce stabileşte Biserica, în timp ce ştiința are mintea deschisă (*Religion and Science*, 14-16). Acestea sunt deosebiri semnificative. În fața rațiunii ştiințifice, cel mai bun lucru pe care îl poate face religia, atunci când nu încearcă să rămână cu îndârjire fundamentalistă, este să-şi reinterpreteze scripturile într-un sens alegoric şi să se ascundă în spatele afirmației că adevărurile religioase depăşesc înțelegerea omenească.

Deşi Russell a fost ostil religiei, el era totuşi un om religios. Acesta e doar un paradox aparent. Este posibil să ai o atitudine religioasă față de viață fără să crezi în ființe şi evenimente supranaturale. O atitudine de acest fel este una în care aprecierea artei, dragostei şi cunoaşterii hrăneşte spiritul uman şi aduce cu ea un sentiment de uimire în fața lumii şi a celor dragi şi un fel de intuiție a imensității din care faci parte. Într-un faimos, deşi prea încărcat stilistic, eseu, „Profesiunea de credință a unui om liber", scris sub influența eşecului primei sale căsătorii şi a unor schimbări de concepție care i-au urmat, Russell prezintă chiar această viziune. Dar pasajul face şi nişte nuanțări mai întunecate:

> „atunci când conflictul dintre realitate şi ideal ajunge să fie pe deplin vizibil, un spirit de revoltă înflăcărată, de ură sălbatică împotriva

zeilor, pare necesar pentru afirmarea libertăţii. A sfida cu o răbdare prometeică un univers ostil, a-i ţine răul mereu în faţa ochilor, mereu urât cu patimă, a nu refuza nicio durere pe care răutatea Puterii o poate inventa pare să fie datoria tuturor celor care nu se apleacă în faţa inevitabilului. Însă indignarea este încă o legătură, întrucât ea constrânge gândurile noastre să fie ocupate cu o lume rea, iar în sălbăticia dorinţei din care izvorăşte rebeliunea există un fel de autoafirmare pe care cel înţelept trebuie să o depăşească. Indignarea este o supunere a gândurilor noastre, nu şi a dorinţelor noastre; libertatea stoicilor, o expresie a înţelepciunii, constă în supunerea dorinţelor noastre, nu şi a gândurilor noastre. Din supunerea dorinţelor noastre izvorăşte virtutea resemnării; din libertatea gândurilor noastre izvorăşte întreaga lume a artei şi filosofiei şi o viziune despre frumuseţe cu ajutorul căreia, în cele din urmă, recucerim lumea respingătoare. („A Free Man's Worship", 1903, republicat în *Mysticism and Logic*)"

După cum arată acest pasaj, atracţia pentru transcendenţă – pentru visul lui Spinoza despre o înţelegere absolut limpede, lipsită de pasiune, sinoptică a tuturor lucrurilor care ne vor elibera – a fost mereu temperată la Russell de faptele brute ale suferinţei din lume. În „Prologul" la autobiografia sa, el scrie: „Dragostea şi cunoaşterea, atât cât sunt ele posibile, m-au purtat pe culmile celeste. Mila, însă, m-a readus, de fiecare dată, îndărăt pe pământ".[19] În felul lui agnostic, aşadar, Russell se simţea atras de transcendenţă şi s-a străduit să găsească căi pentru a conduce umanitatea acolo.

Educaţia

Cea mai importantă dintre aceste căi, spera Russell, este educaţia, care, pentru el, era o chestiune de care depinde modul cum sunt echipaţi oamenii pentru viaţă. El nu a abordat detaliile administrative legate de dotarea şcolilor şi universităţilor şi de instruirea profesorilor, cum ar fi făcut Sydney şi Beatrice Webb, ci a vorbit în schimb de ceea ce ar putea fi numite ţelurile spirituale (din nou, într-un sens secular) ale educaţiei. Scopul educaţiei, scria el, este să formeze caractere, iar tipul cel mai bun

[19] Ed.rom., p.16 (n.tr.).

de caracter este unul vital, curajos, sensibil şi inteligent, „toate acestea în cel mai înalt grad". Astfel exprimă el lucrurile în *On Education*, publicată în 1926, cu un an înainte ca el şi Dora să deschidă Şcoala de la Beacon Hill. Această carte se ocupă în principal cu anii primei copilării, iar în autobiografia sa, Russell recunoaşte că a fost „prea optimist în psihologia sa" şi, sub unele aspecte, „prea aspru" prin metodele pe care le propunea. Un exemplu ar putea fi ideea, împrumutată din principiile lui Montessori, potrivit căreia dacă un copil are o conduită rea, el ar trebui să fie izolat de alţi copii, până învaţă să fie bun. Russell a ajuns mai târziu să considere acest lucru o formă crudă de disciplină.

Cartea conţine totuşi unele sfaturi sănătoase. Începând încă de la vârste foarte mici, argumentează Russell, copiii ar trebui să fie înscrişi într-o rutină şi să le fie oferite, pe cât posibil, cât mai multe oportunităţi de a învăţa, dar să li se ascundă cu grijă toate anxietăţile părinţilor „ pentru a nu fi transmise copilului prin sugestie". Această afirmaţie reflectă convingerea lui Russell că, în condiţiile în care anxietatea nu este un instinct întâlnit şi la alte mamifere superioare, prezenţa ei la copii trebuie să fie rezultatul faptului că au învăţat-o de la adulţi. În acelaşi timp, el reamintea cititorilor să nu se martirizeze în calitate de părinţi, ci să găsească un echilibru corespunzător între propriile lor interese şi cele ale copiilor lor.

Pentru Russell, cunoaşterea nu este doar prin ea însăşi eliberatoare, ci şi un paznic împotriva fricii. Un viu interes pentru lumea exterioară – o temă centrală şi în lucrarea sa intitulată *The Conquest of Happiness* – este un sprijin de nădejde al unei vieţi curajoase şi fericite. Russell ne sfătuieşte şi cum să promovăm sinceritatea şi generozitatea: nu pedepsind contrariile lor – întrucât ceea ce ar putea să ne pară a fi, să zicem, o minciună, ar putea fi de fapt un exerciţiu de imaginaţie – ci prin încurajarea trăsăturilor pozitive atunci când acestea apar. În această privinţă, recunoştea el mai târziu, se poate să fi fost prea optimist în legătură cu psihologia tinerilor. Experienţa sa de fondator de şcoală l-a învăţat curând că copiii sunt capabili să comită fapte imorale şi că dacă acestea rămân nepedepsite, ele pot deveni monstruoase[20].

[20] ***Împăratul muştelor***, William Golding, traducere de Constantin Popescu, Editura Humanitas, 2007 (n.r.).

Dar chiar şi în aceste concepţii foarte timpurii, Russell nu a fost adeptul principiilor de tip *laissez-faire* şi, mai ales, nu în legătură cu studiul. El credea că dobândirea unor obişnuinţe de auto-disciplină şi de concentrare se vor dovedi eliberatoare pe termen lung şi, deşi argumenta că atenţia copiilor ar trebui captată prin atragerea lor mai degrabă decât prin constrângere, în vederea realizării sarcinilor şcolare, el nu era împotriva punerii lor să înveţe, atunci când era nevoie de aceasta. Copiii ar trebui să fie în stare să citească în jurul vârstei de 5 ani, spunea el, şi ar trebui să înceapă de timpuriu studiul a câtorva limbi. Instrucţia elementară în matematică are nevoie de dresaj şi este necesară. Poezia şi teatrul pot fi gustate la vârsta şcolii primare, însă adevărata apreciere a literaturii vine abia mai târziu. Clasicii, istoria şi ştiinţele vin şi mai târziu; în acest stadiu, elevul, după ce a încercat toate aceste subiecte, ar trebui să-l aleagă pe cel care i se pare mai interesant şi să-l urmeze pentru el/ ea însăşi (*OE* 18-62).

Aceste concepţii despre curriculum sunt destul de convenţionale. Ceea ce nu era convenţional şi a produs, prin urmare, scandal la acea vreme, a fost ce avea Russell de spus despre educaţia sexuală. S-au răspândit imediat legende despre Şcoala de la Beacon Hill; într-o povestioară, de pildă, un episcop ajunge la poartă şi exclamă, întâlnind un copil despuiat, „Doamne, Dumnezeule!", la care copilul despuiat îi răspunde „Nu există niciun Dumnezeu". De fapt, tot ceea ce susţinea Russell era să nu lăsăm copiii să fie complexaţi de trupurile lor şi să-i informăm cu calm despre mecanica sexului înainte ca aceştia să ajungă la pubertate, un bun motiv pentru acest început timpuriu fiind ca ei să nu ajungă să înveţe despre sex în moduri nepotrivite sau febrile. În acord cu poziţia medicală de la acea vreme, Russell se îndoia că masturbarea este ceva bun, aşa că, cel puţin în această privinţă, el poate cu greu fi acuzat de opinii primejdioase.

Cinci ani mai târziu, după experienţa directă din propria şcoală, Russell a scris *Education and the Social Order* (1931). În ea, Russell subscria la aproape tot ce spusese în *On Education*, cu menţiunea că numea această lucrare teoria „negativă" şi admitea că are nevoie de adăugiri. Teoria negativă susţine că sarcina educaţiei este să ofere oportunităţi şi să îndepărteze barierele, astfel încât copiii să se poată dezvolta în felul

lor propriu. Russell vedea acum că este nevoie ca copiii să primească şi o instrucție pozitivă cu privire la relațiile lor reciproce. El fusese şocat de episoadele de violență de la Beacon Hill şi le considera un microcosmos al comportamentului brutal al adulților şi chiar al națiunilor întregi. Teama sa că iraționalitatea şi agresiunea sunt înnăscute a fost adâncită de experiență, iar aceasta îl făcea să deplângă soarta lumii, deoarece părea că îi sugerează că naționalismul şi războiul sunt caracteristici inevitabile ale condiției umane.

Russell nu a avut niciodată aşteptări exagerate de la educație, însă în pofida dezamăgirii pe care i-a provocat-o experiența sa practică de profesor de şcoală, el şi-a păstrat convingerea tipic liberală că speranțele pentru o lume mai bună trebuie să se concentreze în principal asupra acesteia. În scrierile sale populare despre chestiuni politice şi sociale, Russell a încercat neobosit să educe, având drept sală de clasă întreaga lume. În pofida tuturor obstacolelor, el nu a pierdut niciodată speranța că oamenii dinamici, bravi, sensibili şi inteligenți pot apărea doar dacă primesc o îndrumare corectă în copilărie.

Politica

Dacă vrem să înțelegem politica, susținea Russell, trebuie să înțelegem puterea. Toate instituțiile politice se înrădăcinează istoric în autoritate; la început, autoritatea unui lider sau rege tribal, căruia oamenii i se supuneau din frică; mai târziu, instituția regalității, pe care oamenii o acceptă pe baza tradiției. Russell nu era de acord cu cei care susțineau că societatea a apărut printr-un „contract social" originar, prin care indivizii au renunțat la o parte din libertatea lor în schimbul unor beneficii – printre cele mai importante, siguranța lor – ale traiului în societate. Dacă ar fi existat vreun contract originar, susținea el, acesta a fost unul între membrii elitei conducătoare, un „contract între cuceritori", la care aceştia au subscris pentru a-şi consolida poziția şi privilegiile (*Power*, 190).

În concepția lui Russell, istoria sugerează că monarhia constituie cel mai timpuriu tip de aranjament politic dezvoltat. Autoritatea se infiltra prin ierarhia socială, pornind de la rege – care, în multe cazuri, pretindea

că a primit-o de la Dumnezeu – către aristocrație, mica nobilime şi aşa mai departe până la cel mai umil bărbat care îşi conducea propria familie şi gospodărie. Avantajele sistemului, atunci când impunea loialitatea celor implicați, era coeziunea socială. Dezavantajul său este că stăpânul absolut nu are niciun motiv să conducă cu bunăvoință; există multe exemple de monarhii care au devenit tiranice şi crude (*Puterea*, 189).

Succesorul natural al monarhiei este oligarhia, spune Russell, iar aceasta admite o varietate de forme: aristocrația, plutocrația, puterea deținută de preoți sau cea a partidelor politice. Conducerea de către cei bogați, ilustrată de cetățile libere din Evul Mediu şi de Veneția până la cucerirea ei de către Napoleon, i se părea lui Russell că a funcționat destul de bine, însă nu credea că industriaşii moderni se ridicau la acest nivel (*Power*, 193). Asemenea monarhiei, atunci când cere loialitate, atât Biserica cât şi oligarhiile partidelor politice pot genera coeziune socială prin împărtăşirea unor convingeri şi ideologii, însă primejdia mai mare pe care o implică ele constă în amenințarea libertății. Astfel de oligarhii nu îi pot tolera pe cei care se opun vederilor lor şi nici nu pot permite existența unor instituții care ar putea pune în pericol monopolul lor asupra puterii (*Power*, 195-6).

Cu toate acestea, observa Russell, există un avantaj să trăieşti sub forme oligarhice de guvernare, cu condiția ca libertatea să poată fi asigurată în această situație, şi anume că ele permit existența unei clase cu mult timp liber. Motivul este că timpul liber este o condiție pentru dezvoltarea vieții mentale - pentru literatură, instruire şi artă. În trecut, existența sa implica sacrificiul multora, care trebuiau să trudească multe ore pentru ca puțini să se poată bucura de libertățile de care aveau nevoie. Însă Russell credea că, dacă tehnologia modernă este folosită aşa cum se cuvine, „în douăzeci de ani am putea aboli toată sărăcia abjectă, jumătate din suferința provocată de boală în lume, întreaga sclavie economică care ține în lanțuri nouă zecimi din populație: am putea umple lumea de frumusețe şi bucurie şi instaura regatul păcii universale" (*Political Ideals*, 27). Şi chiar dacă Russell făcea aceste remarce utopice în 1917, aprinzând o făclie în bezna războiului, ele nu sunt cu totul lipsite de importanță: dat fiind succesul ştiinței şi folosirea ei inteligentă în scopuri paşnice, nu există niciun motiv pentru care mai mult timp liber şi, prin

urmare, mai multe condiții pentru o viață creatoare și înfloritoare, să nu fie posibile pentru mai mulți oameni. Această posibilitate subminează argumentul potrivit căruia trebuie să existe structuri sociale care să susțină o clasă cu mai mult timp liber, afirmând în schimb cu tărie supremația democrației.

Totuşi, remarcă Russell, diferența dintre democrație şi oligarhie este doar una de grad, în condițiile în care până şi într-o democrație doar puțini oameni pot deține puterea reală. Acest fapt îl făcea cinic chiar în legătură cu mult glorificatul model parlamentarist britanic, în cadrul căruia un membru oarecare al Parlamentului este în realitate cu doar puțin mai mult decât un vot pentru partidul său sau al ei. Imaginea nu este însă cu totul dezolantă în ce priveşte democrația, căci deşi nu poate garanta o bună guvernare, ea poate preveni totuşi anumite rele, mai ales prin aceea că oferă garanția că niciun guvern rău nu poate sta la putere mereu (*Power*, 286).

Pentru Russell, cel mai pozitiv aspect al democrației este asocierea ei cu „doctrina libertății personale", pe care o prețuia mult. Doctrina are două aspecte. Primul este că libertatea individului este protejată prin condițiile cerute pentru ca un proces să fie considerat drept, ceea ce îl protejează pe acesta de arestarea sau pedeapsa arbitrară. Al doilea este că există sfere ale acțiunii individuale independente de controlul autorităților, inclusiv libertatea opiniei şi a credinței religioase. Aceste libertăți nu sunt nelimitate; în timp de război, spre exemplu, ar putea fi necesar ca libertatea opiniei să fie restrânsă în interesul securității naționale. Russell recunoştea că pot exista, într-adevăr, tensiuni mari între interesele societății ca întreg şi cele ale unui individ care doreşte cât mai multă libertate. „Nu este greu pentru un guvern să permită libertatea opiniei atunci când el se poate baza pe loialitate în acțiunile sale", remarca el, „însă atunci când nu poate, chestiunea e mai dificilă" (*Power*, 155).

Pentru Russell, aspectele care privesc organizarea politică sunt în mod crucial chestiuni legate de organizarea economică. Înainte de Primul Război Mondial, Russell a fost un apărător fervent al comerțului liber şi a rămas un adept al întreprinderii libere pentru bunul motiv că el se opunea acumulării exagerate a puterii economice într-o singură

mână, indiferent că ar fi vorba de mâna unor capitalişti sau de cea a unui guvern. El nu vedea niciun temei pentru care oamenii să nu fie bogați prin munca lor, dar era ostil ideii de avere moştenită. Deşi a fost aproape toată viața un adept al socialismului, această aderență a avut o formă nuanțată. Rolul guvernului în viața economică, spunea el, este vegheze împotriva nedreptăților economice, însă acest lucru nu este cel bine făcut dacă plasezi proprietatea sau controlul asupra mijloacelor de producție în mâinile guvernului, ca în experimentul comunist din țările sovietice. Russell era mai degrabă atras de ceea ce se numeşte în Franța „sindicalism", iar în Anglia „socialism de breaslă", o concepție potrivit căreia fabricile ar trebui să fie conduse de muncitorii lor, iar industriile organizate în bresle. Acestea ar plăti o taxă statului în schimbul materiilor prime şi ar fi în rest libere să îşi stabilească salariile şi condițiile de muncă şi să îşi vândă produsele. Mai departe, breslele ar alege între ele un Congres, consumatorii produselor lor ar alege un Parlament, şi ambele laolaltă ar alcătui corpul național suveran, care stabileşte taxele şi acționează ca instanță supremă pe teritoriul respectiv, hotărând interesele muncitorilor şi consumatorilor deopotrivă (*Roads to Freedom*, 91-2). Pentru a ne asigura că existența breslelor nu compromite libertatea, mai ales libertatea de exprimare, Russell propunea ca fiecare om să primească un salariu foarte mic, indiferent dacă el munceşte sau nu, astfel încât fiecare să fie pe deplin independent atunci când alege. Oricine doreşte să aibă mai mult decât acest venit minim va munci şi cu cât ar munci mai mult, cu atât ar putea fi mai bogat. Russell a minimalizat obiecția evidentă că schema ar fi imposibilă dacă oamenii ar alege să nu muncească, şi astfel nu s-ar încasa niciun ban din impozite, dar şi-ar cere totuşi venitul minim, susținând că cei mai mulți vor fi atraşi spre muncă de perspectiva prosperității; de altfel, condițiile de muncă şi viață vor fi plăcute în socialismul de breaslă şi astfel ei nu vor avea rețineri să muncească (ibid. 119-120).

Principiul operativ în socialismul de breaslă constă în împărțirea acelei valori politice cheie, ***puterea***. În concepția lui Russell, concentrarea puterii, mai ales în mâinile celor care guvernează, creşte probabilitatea războiului. Prin urmare, împărțirea ei între numeroase grupuri de indivizi este extrem de dezirabilă. „Scopurile pozitive ale Statului, în plus față de păstrarea ordinii, ar trebui, pe cât posibil, să fie realizate nu

de către Statul însuşi, ci de organizaţii independente, care ar trebui să fie lăsate complet libere atât timp cât Statul este asigurat că ele nu scad sub un minim necesar" (*Principles of Social Reconstruction*, 75). Russell a formulat acest principiu relativ timpuriu în gândirea sa politică şi i-a păstrat credinţa şi ulterior. În *Power*, el argumenta că este nevoie mai mult decât oricând de paznici împotriva tiraniei, propagandei şi poliţiei oficiale – în legătură cu care el a făcut sugestia originală că ar trebui să existe de fapt nişte paznici ai paznicilor: astfel, o forţă a poliţiei ar trebui să-şi îndeplinească sarcina obişnuită de a strânge faptele necesare pentru a aresta presupuşi criminali şi a-i trimite în judecată, în timp ce o alta ar trebui să se consacre strângerii de fapte pentru a dovedi că aceiaşi oameni sunt nevinovaţi.

Înrudită cu linia descentralizantă a politicii lui Russell a fost şi ostilitatea sa faţă de naţionalism. Înaintea celui de-Al Doilea Război Mondial, el a denunţat naţionalismul drept o „idee stupidă" şi drept „cel mai periculos viciu al timpurilor noastre", care ameninţa distrugerea Europei. După Al Doilea Război Mondial, el l-a văzut repetându-se în Uniunea Sovietică şi în America, doar că de această dată – întrucât ambele deţineau arme de distrugere în masă – era incomparabil mai primejdios. Singurul antidot sigur împotriva naţionalismului şi a ameninţării pe care o ridică acesta, argumenta el, este un Guvern Mondial.

La prima vedere, această convingere parte greu de pus în acord cu credinţa lui Russell în descentralizare, el însuşi recunoscând riscul plasării puterii militare în mâinile unei singure puteri universale. Însă el considera acest lucru infinit preferabil altor războaie mondiale, în care aveau să fie folosite arme de o capacitate distructivă din ce în ce mai mare, cu riscul distrugerii vieţii pe Pământ. Or acesta îi părea lui Russell un rău atât de mare încât, practic, orice altceva ar fi fost preferabil. Un guvern mondial nu trebuie însă să fie doar un rău mai mic. Un mod avantajos de a menţine controlul într-o anumită măsură asupra sa ar fi să împarţi atât de mult puterea, în toate aspectele ei, mai puţin în cel militar, până la cele mai mici unităţi locale care ar putea fi eficiente. Cu toate acestea, spunea Russell la sfârşit:

„ca să aibă succes, un stat mondial sau o federație de state, va trebui să decidă chestiunile nu doar pe baza maximelor legale care ar fi aplicate de Tribunalul de la Haga, ci, pe cât posibil, în acelaşi sens în care ele ar fi decise de război. Funcția autorității ar fi să facă inutil apelul la forță, nu să ia decizii contrare celor la care s-ar ajunge prin forță." (*Principles of Social Reconstruction*, 66)

Cum ar putea să fie înființat un guvern mondial? Este improbabi ca guvernele naționale să dorească să îşi cedeze suveranitatea lor pentru o viziune atât de utopică. În concepția lui Russell, cea mai eficientă metodă este ca o putere sau un bloc de puteri să câştige la un moment dat controlul asupra lumii şi să constituie de facto guvernul mondial În termenii Războiului Rece, NATO şi Pactul de la Varşovia – sau, mai corect, reprezentanții lor – ar putea fi văzuți ca întrecându-se pentru a ajunge la acest rezultat. Russell îl compara cu apariția formelor stabile de guvernare în perioada medievală: un rege pune mâna pe putere şi apoi printr-un proces de evoluție, suveranitatea este adusă din ce în ce mai mult sub control democratic. El credea că un astfel de proces ar putea avea loc şi în cazul guvernului mondial. „Înlocuirea anarhiei cu ordinea în relațiile internaționale, dacă se va produce, se va produce ca urmare a puterii superioare a unei națiuni sau a unui grup de națiuni. Şi doar după ce un astfel de guvern unic va fi fost constituit va posibilă începerea unei evoluții spre o formă democratică de guvern internațional.' Russell considera că acest proces ar putea ține o sută de ani, timp în care guvernul internațional va fi început să merite „măsura de respect care va face posibil ca puterea lui să se sprijine pe lege şi sentiment mai degrabă decât pe forță" (*New Hopes for a Changing World*, 77-78).

O temă a gândirii politice a lui Russell cu privire la politică şi guvernare este cea a echilibrării libertății individuale cu necesitatea păcii internaționale. În cele din urmă însă lupta dintre acestea este inegală Nu numai că nu există o astfel de libertate, dar nici măcar posibilitatea ei, dacă umanitatea este distrusă într-un război. Prin urmare, Russell era pregătit să vadă libertatea compromisă ori amânată în interesele salvării umanității. El dorea în mod firesc ca pacea şi libertatea să poată fi asigurate împreună, însă experiența sa cu oamenii l-a obligat să accepte că brutalitatea, cupiditatea, iraționalitatea şi alte caracteristici umane

comune fac acest lucru improbabil. Gândul, scria el, l-a umplut adesea de disperare. Acest lucru s-a întâmplat în timpul Primului Război Mondial, atunci când sute de mii de oameni au fost mânați într-un măcel reciproc inutil în noroiul Europei, și cu atât mai mult după Al Doilea Război Mondial, atunci când potențiale victime ale armelor nucleare nu mai sunt doar armatele sau chiar națiunile, ci – în cel mai rău caz posibil – întreaga populație a lumii. Dintr-un punct de vedere, este uimitor cât de puțini au limpezimea de a vedea acest fapt și imaginația pentru a-i simți oroarea. Este un mare merit al lui Russell că le-a deținut pe ambele.

Război și pace

Russell s-a opus Războiului Burilor și Primului Război Mondial, a sprijinit eforturile aliaților în Al Doilea Război Mondial și a muncit cu pasiune împotriva iminentei posibilități a unui Al Treilea Război Mondial și a actualității Războiului din Vietnam. Russell s-a opus războiului până la moartea sa, survenită la vârsta de 97 de ani. Atât activitățile sale timpurii, cât și cele târzii împotriva războiului au fost primite cu ostilitate și l-au aruncat în închisoare. Nimeni nu ar mai putea spune însă azi că Russell a greșit adoptând acele poziții; atunci când strigătele patriotarde și fluturarea flamurilor încetează și sunt calculate costurile în raport cu o evaluare mai sobră a motivelor pentru care au fost plătite, oamenii încep să privească războiul retrospectiv, așa cum Russell a avut geniul să-l privească chiar la acea vreme.

Russell nu și-a schimbat niciodată părerea că Primul Război Mondial a fost inutil. Între Germania și Marea Britanie nu exista nicio pricină de gâlceavă în 1914 cu excepția mândriei naționale și a unei iritări temporare privind chestiuni imperialiste. El credea că ostilitățile ar fi putut fi evitate prin negocieri, care ar mai fi calmat frustrarea justificată a Germaniei provocată de faptul că aceasta nu se descurcase atât de bine în cursa colonială. Însă Ministerele de Externe ale Europei erau pline de aristocrați motivați mai degrabă de *amour propre* decât de bun simț.

Oponenții lui Russell din Primul Război Mondial au argumentat că Germania se făcea vinovată de agresiune şi de expansionism şi urmărea hegemonia Europei, ceea ce amenința libertatea Marii Britanii deoarece, dacă Germania câştiga, ea ar fi imprimat spiritul ei autoritarist şi birocratic tuturor popoarelor. Prin urmare, Marea Britanie avea un motiv excelent pentru a lupta. Russell nu a acceptat nici motivul invocat, nici rezultatul prognozat pentru cazul în care Marea Britanie ar fi refuzat să lupte; cel mai probabil, pentru el, ar fi reizbucnit conflictul franco-prusac din 1871 şi ar fi avut loc un război scurt şi decisiv. Însă chiar dacă ar fi câştigat Kaiser-ul – ceea ce ar fi fost un rău, dar nu un rău atât de mare ca războiul însuşi – punctul esențial pentru el era că pentru a merge la război trebuie să ai un motiv copleşitor de bun şi nimic asemănător nu a existat în 1914.

În 1939, lucrurile stăteau cu totul altfel. În anii '30, Russell încerca de fapt să calmeze spiritele, aşa cum se vede din *Which Way to Peace?*. El nu a dorit să retipărească însă această carte, deoarece, la vremea când a terminat-o, el a ajuns să simtă că era nesinceră şi că circumstanțele anilor '30 erau foarte diferite de cele din 1914:

> „Fusesem în stare să privesc cu resemnare, dar fără plăcere, posibilitatea supremației Kaiser-ului Germaniei. Mă gândeam că, deşi aceasta ar fi un rău, ea nu ar fi un rău la fel de mare ca un război mondial şi tot ce îi urmează. Dar Germania lui Hitler era cu totul altceva. Naziştii mi se păreau pur şi simplu revoltători – cruzi, bigoți şi stupizi. Îmi erau la fel de odioşi moral şi intelectual." (*A* 430)

Russell găsea gândul înfrângerii de către aceşti oameni „insuportabil. „Prin urmare", scrie el, „am decis conştient şi hotărât că trebuie să sprijin acțiunile necesare victoriei în Al Doilea Război Mondial, oricât de greu ar fi de obținut victoria şi oricât de dureroase consecințele ei" (ibid.).

Sfârşitul terifiant al războiului din Pacific, cu lansarea bombelor atomice asupra oraşelor japoneze, l-a alertat imediat pe Russell că ceva cu totul nou intrase în calcul. Într-un discurs în Camera Lorzilor din noiembrie 1945, el şi-a avertizat colegii de aceste pericole. La început, Russell a fost de părere că America ar trebui să-şi folosească superioritatea în

privința armelor atomice pentru a-i constrânge pe ruşi să nu le producă. Acest lucru a fost interpretat ca o cerere a lui Russell ca Statele Unite să lanseze provizoriu un atac atomic asupra Rusiei, însă el nu a mers atât de departe. El vedea că există o oportunitate ca Statele Unite sa instituie un guvern mondial cu ajutorul superiorității lor militare şi a făcut demersuri ca acest lucru să se întâmple. Deşi Russell credea că multe lucruri sunt rele în ceea ce priveşte America, el prefera de departe poziția în general liberală şi democratică a Statelor Unite tiraniei din Uniunea Sovietică. De fapt, în anii care au urmat celui de-Al Doilea Război Mondial, ostilitatea lui Russell față de Uniunea Sovietică, deja considerabilă în urma vizitei sale din anii '20, a sporit. O măsură a dezgustului său față de Războiul din Vietnam, 15 ani mai apoi, este că a ajuns să-i denunțe pe americani în aceiaşi termeni virulenți. Schimbarea de dispoziție nu a fost însă bruscă. „McCartism-ul" din Statele Unite, cu politica sa externă belicoasă şi anticomunistă, l-au făcut treptat să creadă că americanii amenințau mai mult pacea decât Uniunea Sovietică. Criza rachetelor cubaneze din 1961 i-a confirmat opinia. În urma acestui eveniment, Russell a devenit un virulent antiamerican.

Ceea ce a schimbat lucrurile pentru Russell în privința armelor atomice a fost, în primul rând, construirea bombei de către sovietici, în 1949, şi explozia-test a britanicilor din atolul Bikini în 1954. Ca o replică la acest ultim eveniment, el a înregistrat la radio faimosul discurs de Crăciun, „Pericolul omului", avertizând Marea Britanie şi întreaga lume de primejdiile îngrozitoare cărora le erau acum toți expuşi. Acest discurs radiodifuzat a reprezentat un punct de cotitură; de atunci datează adevăratul început al campaniilor împotriva existenței armelor de distrugere în masă. În urma sa, Russell a primit nenumărate scrisori. Folosindu-se de impulsul generat de discursul său, el a organizat o petiție internațională, semnată de oameni de ştiință cunoscuți. Nu a încetat niciodată să ceară Marii Britanii să renunțe la armele nucleare, măcar pentru motivul, argumenta el, de a da un exemplu moral şi altor națiuni, pentru a proceda la fel.

Opiniile sale despre cum trebuie administrat pericolul care pândea lumea s-au schimbat în anii '50 pe măsură ce situația internațională s-a înrăutățit, iar propriile sale eforturi au eşuat. A scris şi a înregistrat

emisiuni la radio; pe lângă petiția sa, Russell a organizat o conferință unde a adunat laolaltă oameni de ştiință de ambele părți ale Cortinei de Fier, a participat la înființarea Campaniei pentru Dezarmarea Nucleară (CND) şi i-a fost primul preşedinte. Pe măsură ce aceste mijloace calme şi raționale s-au lovit repetat de zidul de cărămidă al intransigenței guvernelor, Russell a devenit din ce în ce mai deznădăjduit. S-a retras, aşadar, din CND şi s-a alăturat Comitetului, mult mai militant, al celor 100, care a început o campanie de nesupunere civică. Campania i-a adus o a doua condamnare la închisoare, la 42 de ani de la prima. În toate acestea, a fost puțin loc pentru teoretizare, deoarece Russell simțea că nu este timp pentru aşa ceva; era nevoie de acțiune.

În ultimii săi ani de viață, atenția lui Russell a fost absorbită de Războiul din Vietnam. Înconjurat acum de persoane care se foloseau de numele său în publicații şi articole de presă care – aşa cum sugerează nu doar gramatica, ci şi tonul lor – nu puteau veni chiar de la el, a atacat Statele Unite şi, în speță, complexul lor militar-industrial, şi CIA, acuzându-i de agresiune în Vietnam şi de comiterea unor crime de război. Împreună cu Jean-Paul Sartre şi cu alții, Russell a patronat Tribunalul Penal Internațional, destinat incriminării Americii pentru activitățile ei din Vietnam. La acea vreme, oamenii credeau că acuzațiile Tribunalului împotriva Statelor Unite erau mai degrabă isterice. După publicarea ulterioară a unor documente secrete ale SUA, multe dintre acuzații sunt acum cunoscute ca fiind adevărate.

Cel puțin într-o privință există o consistență remarcabilă între opoziția lui Russell față Primul Război Mondial şi cea față de Războiul din Vietnam. Aceasta constă în faptul că el credea că în joc nu este un bine autentic, ci şi că ambele tabere erau mânate de cele mai josnice instincte umane – instinctele brutale, stupide şi agresive – care, odată ce ajung să te controleze, îți permit orice: bombardarea femeilor şi copiilor, folosirea otrăvurilor chimice, ecranul de fum, propaganda şi minciunile îndreptate către populația de acasă. La sfârşitul vieții sale foarte lungi, Russell trebuie să fi găsit înfricoşător faptul că între 1914 şi 1970 armele de război deveniseră mai distructive ca niciodată, deşi omenirea nu se schimbase cu nimic.

Capitolul 5
Influența lui Russell

Dacă vrei să vezi influența lui Russell, privește în jurul tău la modul cum se face în general filosofie în limba engleză din perioada interbelică și până azi. Privește logica, filosofia matematicii și noul climat moral din lumea occidentală a secolului al XX-lea și la încercările de a opri proliferarea armelor nucleare. Istoria completă a oricăreia dintre aceste teme trebuie să facă referire la Russell.

În unele dintre aspectele pomenite el este doar unul dintre mai mulți actori, fiind, spre exemplu, departe de a fi singur, de pildă, în revoluționarea moralei în secolul trecut. În schimb, Russell a fost mult mai aproape de un rol principal în campania pentru dezarmarea nucleară, așa cum fusese și în mișcarea pacifistă din Primul Război Mondial.

În filosofie însă, locul lui Russell este unul atât de central, încât, așa cum am remarcat în capitolul introductiv, el este practic emblema acesteia. Continuatorii săi în domeniul filosofiei își conduc cercetarea filosofică în stilul său, abordând probleme pe care el le-a identificat sau cărora le-a dat o formă contemporană, folosindu-se instrumente și de tehnici pe care el le-a dezvoltat și fiind în principal de acord cu scopurile și asumpțiile adoptate de Russell. O măsură a influenței sale extraordinare este că mulți filosofi mai tineri abia dacă sunt conștienți că toate aceste lucruri i le datorăm lui.

Jules Vuillemin a susținut că filosofia contemporană a început cu *Principles of Mathematics* a lui Russell. Cunoscutul filosof american, W. V. Quine, citând această remarcă, schimbă metafora, afirmând pentru el această lucrare este „embrionul filosofiei secolului al XX-lea" (W. V. Quine, „Remarks for a Memorial Symposium", în Pears, *Bertrand Russell,* 5). Quine însuși a început să fie atras de filosofie citindu-l pe Russell. În tinerețe, prima sa instrucție în logică, știință și filosofie i-a fost oferită de cărțile lui Russell; ca mulți alții, el a simțit „forța lor de atracție"

şi a fost convins de ele să studieze mai întâi logica şi filosofia matematicii, iar apoi, filosofia cunoaşterii şi a ştiinţei. „Adevărata miză ştiinţifică a logicii lui Russell s-a făcut simţită în teoria sa epistemologică asupra cunoaşterii naturale", scria Quine. „Acest lucru a fost cu deosebire limpede în 1914, în *Our Knowledge of the External World*. Acea carte a trezit in unii dintre noi, şi cu siguranţă Carnap a fost unul dintre aceştia, noi speranţe pentru fenomenalism" (ibid. 2-3). La acea carte Quine adaugă prelegerile despre atomismul logic, precum şi *The Analysis of Mind* şi *The Analysis of Matter* ca lucrări influente, susţinând că „relevanţa lor pentru filosofia ştiinţifică occidentală din acest secol este imposibil de neglijat" (ibid.). De asemenea, nu poate fi neglijată relevanţa logicii pentru filosofia lui Russell, deoarece, după cum remarca Quine, „numele lui Russell este inseparabil de logica matematică, care îi datorează mult", mai ales în ceea ce priveşte teoria descripţiilor şi teoria tipurilor.

Russell a elaborat teoria tipurilor pentru a depăşi paradoxurile pe care le descoperise atunci când încerca să ofere matematicii o fundamentare logică. În timpul în care încerca să soluţioneze această problemă, el a schiţat mai multe alternative, inclusiv una care avea să câştige teren în teoria mulţimilor – într-o versiune elaborată de Ernst Zermelo – înlocuind astfel teoria la care s-a oprit Russell în cele din urmă. Cu toate acestea, teoria sa a tipurilor a avut o influenţă imensă în filosofie. Ideea care o motiva a fost adaptată de adepţii pozitivismului logic în anii '20-'30 pentru a-şi organiza atacul împotriva metafizicii, iar Gilbert Ryle a aplicat o versiune a sa pentru eliminarea „greşelilor categoriale", acel gen de greşeli ilustrat de cazul când cineva crede că Universitatea Oxford este o altă entitate faţă de toate colegiile şi instituţiile care o compun. După părerea lui Quine, teoria tipurilor l-a influenţat şi pe Edmund Husserl dar şi, împreună cu alte aspecte ale logicii lui Russell, pe marii logicieni polonezi, Stanislaw Lesniewski şi Kazimierz Ajdukiewicz (Pears, *Russell*, 4).

La aceasta mai trebuie adăugată importanţa teoriei descripţiilor. Quine afirmă:

„Teoria logică a descripţiilor a lui Russell a fost importantă din punct de vedere filosofic, atât pentru relevanţa ei directă pentru problemele

filosofice care vizează înțelesul şi referința, cât şi pentru valoarea ei ilustrativă, de paradigmă a analizei filosofice. Teoria tipurilor logice a lui Russell a stabilit noi tendințe imediat în metafizica categoriilor ontologice, în antimetafizica pozitivismului logic şi, revărsându-se din albia largă a filosofiei, în lingvistica structurală. Mai poate exista vreun motiv de uimire că Vuillemin consideră lucrarea de logică a lui Russell ca inaugurând filosofia contemporană?" (Pears, *Russell*, 4-5)

La moartea lui Russell, Gilbert Ryle a scris un articol comemorativ în revista editată de Aristotelian Society, cel mai important club britanic de filosofie, unde Russell, începând din 1896 îşi prezenta frecvent studiile. În acel articol, Ryle a identificat aspectele din care, din punctul său de vedere, opera lui Russell i-a fixat filosofiei secolului al XX-lea „traiectoria precisă" („Bertrand Russell: 1872-1970", retipărit în Roberts, *Bertrand Russell Memorial Volume*). Unul dintre aceste aspecte a fost „un nou stil de muncă filosofică pe care Russell, în opinia mea, singur, l-a introdus printre tacticile gândirii filosofice" (ibid. 16). El a constat în folosirea cazurilor dificile pentru a testa tezele filosofice, o formă de experimentare conceptuală, destinată scrutării afirmațiilor şi conceptelor filosofice. De pildă, în studiul său „Mathematical Logic as Based on the Theory of Types" („Logica matematică bazată pe teoria timpurilor") Russell enumeră şapte contradicții care cer o soluționare din partea unei teorii competente şi propune ca test de adecvare pentru teoria tipurilor propusă de el ca aceasta să reuşească să le rezolve pe toate. Această tehnică ocupă azi un loc comun în metoda filosofică. „Experimentele mentale" sunt elaborate pentru a pune la încercare un punct de vedere – aşa cum se întâmplă în etică, de pildă, unde un principiu este aplicat la o varietate de cazuri din ce în ce mai dificile pentru a putea vedea dacă face față în discuțiile care privesc concepte importante ale dreptului sau metafizicii, precum cel de identitate personală, unde sunt inventate „teste de supraviețuire" imaginative pentru a vedea dacă am mai considera persoanele care intră şi ies din ele ca fiind „aceeaşi persoană".

Şi mai important în concepția lui Ryle a fost modul în care Russell a introdus în filosofie disciplina logicii formale. „Datorită lui şi, într-o mai mică măsură, lui Frege şi Whitehead, o instrucție în logica formală post-aristotelică a ajuns să fie privită oarecum ca o condiție *sine qua non*

pentru a deveni filosof" (ibid. 19). Ryle era bine plasat pentru a cunoaşte aceste lucruri, iar influența sa a fost decisivă pentru ca acest lucru să se impună în programa de cursuri de la Oxford. Motivul pentru care este nevoie de o instrucție logică este că ea introduce rigoare şi promite intuiții de genul celor ilustrate de teoriile lui Russell asupra descripțiilor sau tipurilor. Asemenea lui Quine, Ryle o menționează pe ultima, considerând-o deosebit de importantă pentru a ilustra modul în care sensul poate fi distins de nonsens, influențând, în acest fel, în opinia sa, atât pe tânărul Wittgenstein, cât şi pe adepții pozitivismului logic.

Vuillemin a numit prima mare încercare a lui Russell de a oferi matematicii o fundație logică „creuzetul filosofiei analitice". Această denumire este fără îndoială corectă, în sensul că într-o formă preliminară şi, uneori, incipientă, Russell a realizat acolo o identificare preliminară a principalelor sale metode şi probleme. Cu toate acestea, şi Quine are dreptate să susțină că filosofia analitică se bazează pe întreaga activitate a lui Russell dintre anii, să spunem, 1900 şi 1930. În unele dintre aceste locuri însă, sunt mult mai vizibili germenii unor lucrări ulterioare. Să luăm, spre exemplu, capitolul al doilea din *Our Knowledge of the External World*, intitulat „Logic as the Essence of Philosophy". Acest capitol este un document ilustrativ din două puncte de vedere. În primul rând, este una dintre cele mai clare formulări ale scopurilor, motivațiilor şi metodelor caracteristice stilului de analiză practicat de Russell. În al doilea rând, el conține o schiță a proiectului filosofic adoptat de Wittgenstein în *Tractatus Logico-Philosophicus*, arătând cum se formează ideile şi se dezvoltă.

Russell începe al doilea capitol din OKEW cu afirmația că problemele filosofiei „se reduc toate, în măsura în care sunt în mod real probleme filosofice, la probleme de logică" (OKEW 42). Prin aceasta el vrea să spună că problemele filosofice pot fi limpezite şi risipite prin aplicarea tehnicilor logicii matematice elementare, care „ne permit să lucrăm uşor cu idei mai abstracte decât cele pe care raționamentul simplu, verbal, le poate enumera; ele sugerează ipoteze fructuoase, care cu greu ar putea fi gândite în alt mod; şi ne permit să vedem repede care este cel mai mic stoc de materiale cu care poate fi construit un anumit edificiu, logic sau ştiințific" (*OKEW* 51). În speță, teoriile percepției şi cunoaşterii pe care

le oferă el în capitolele ulterioare ale *OKEW* sunt „inspirate de logica matematică şi nu ar fi putut fi niciodată imaginate în lipsa ei" (ibid.). În joc este în principal ideea că logica ne permite să specificăm *formele* faptelor şi ale propozițiilor care le exprimă. Paradigma unei analize care rezolvă o mare problemă prin aceea că dezvăluie forma unei propoziții este, şi va fi, teoria descripțiilor. Chiar şi mai înainte, Russell folosise analiza formală pentru a arăta că unele propoziții nu au forma subiect-predicat, ci sunt mai degrabă relaționale, fapt ce, în opinia lui, respingea idealismul şi justifica asumarea pluralismului.

Atunci când discută relațiile, în capitolul al doilea din *OKEW*, Russell observă că ele pot fi înțelese adecvat doar dacă avem la dispoziție o clasificare a formelor logice ale faptelor. Aici apare schița anticipativă a *Tractatus*-ului lui Wittgenstein. Nu sugerez că Russell a preluat ideea de la Wittgenstein, care, cu doi ani înainte ca Russell să scrie acest capitol, era studentul său la Cambridge ci, mai degrabă, contrariul: Wittgenstein a preluat aceste idei de la Russell. Voi prezenta pe scurt temeiurile pentru această afirmație. În primul rând este necesar să ne reamintim argumentul conținut în *Tractatus*-ul lui Wittgenstein. Folosind propriile cuvinte ale lui Wittgenstein şi sistemul său de numerotare rearanjat (aici pentru a arăta structura argumentului), tezele fundamentale ale *Tractatus-ului* sunt:

1. Lumea este tot ce se întâmplă.
1.1 Lumea este totalitatea faptelor, nu a lucrurilor.
2. Ceea ce se întâmplă, adică faptul, este existența stărilor de lucruri atomare.
2.01 Starea de lucruri atomară este o legătură între obiecte (lucruri).
2.02 Obiectul este simplu.[21]

Paralelă cu această descriere austeră a structurii lumii există o descriere a structurii corespunzătoare a gândirii, aşa cum este ea exprimată în propoziții, o relație pe care Wittgenstein o numeşte „relație de reprezentare" [picturing]:

[21] Ed. rom., pp. 79-81 (n.tr.).

3. Imaginea logică a faptelor este gândul.
3.1 În propoziție gândul se exprimă într-un mod ce poate fi perceput prin simțuri.
3.2 În propoziții gândul poate fi exprimat în aşa fel încât obiectelor gândului le corespund elemente ale semnului propozițional.
5. Propoziția este o funcție de adevăr a propozițiilor elementare.
4.21 Cea mai simplă propoziție, propoziția elementară, afirmă existența unei stări de lucruri atomare.[22]

Şi aşa mai departe, din ce în ce mai detaliat. Este de la sine înțeles că ideile logice care stau la baza acestor teze sunt desigur familiare din lucrările anterioare ale lui Russell, însă ele privesc în principal noțiunea de structură şi mijloacele de a o analiza, aşa cum sunt ele ilustrate de teoria descripțiilor. Mult mai frapant este conținutul efectiv al concepțiilor exprimate de Wittgenstein, în *Tractatus* şi, respectiv, de Russell, în al doilea capitol din *OKEW*. În acest capitol, Russell scrie:

> „Lumea existentă constă dintr-un număr de lucruri cu numeroase însuşiri şi relații. O descriere completă a lumii existente ar avea nevoie nu doar de un inventar al lucrurilor, ci şi de menționarea tuturor însuşirilor şi relațiilor... atunci când vorbesc despre un „fapt", nu am în vedere unul dintre lucrurile simple din lume, ci că un anumit lucru are o anumită însuşire sau că anumite lucruri stau într-o anumită relație... Acum, un fapt, în acest sens, nu este niciodată simplu, ci are întotdeauna doi sau mai mulți constituenți... Oricare ar fi un fapt, există o propoziție care exprimă faptul, pe care o voi numi propoziție atomară, întrucât, aşa cum vom vedea imediat, există şi alte propoziții compuse din propoziții atomare într-un mod analog cu cel în care atomii compun moleculele... Pentru a păstra în limbaj paralelismul dintre fapte şi propoziții, vom da numele de „fapte atomare" acelor fapte pe care le-am menționat până acum" (*OKEW* 60-1, 62).

Ş.a.m.d.

---

[22] *Ibid.* (n.tr.).

Acum, prezentarea făcută de Russell aici este doar o schiță, și este prezentată într-un mod informal. În *Tractatus*, Wittgenstein își prezintă tezele mai detaliat, numerotate într-un mod sistematic, care lasă impresia de rigoare, deși este de fapt doar un argument parțial. Wittgenstein este, de asemenea, atent să desprindă teoria sa despre structurile paralele ale limbajului și lumii de orice considerații epistemologice, în timp ce Russell dă exemple concrete de fapte, însușiri și relații: un exemplu de fapt atomar este „acesta este roșu", iar de unul molecular – „este luni și plouă".

Faptul că ideile de bază ale *Tractatus*-ului lui Wittgenstein derivă din aceste idei ale lui Russell se poate arăta prin aceea că schița din capitolul lui Russell recapitulează o prezentare mai lungă pe care el a încercat să o ofere într-un manuscris intitulat acum *Theory of Knowledge* (titlul i-a fost dat când a fost reconstituit și publicat postum). Russell lucra la această scriere în 1913 atunci când Wittgenstein îi era student. El i-a arătat manuscrisul lui Wittgenstein, care a criticat ideile prezentate aici cu privire la cunoașterea nemijlocită și la judecată. „Cunoaștere nemijlocită", așa cum am spus într-un capitol anterior, este numele dat de Russell relațiilor cognitive fundamentale dintre un subiect și obiectele de diferite tipuri, iar „judecata" este o relație complexă care poate fi descrisă drept acceptarea unei propoziții ca adevărate în virtutea cunoașterii nemijlocite a constituenților ei. Nu cunoaștem detaliile criticilor lui Wittgenstein. Russell face referire la ele într-o scrisoare, remarcând: „eram amândoi iritați de căldură. I-am arătat o parte esențială din ceea ce scrisesem. A spus că totul este greșit și că nu sunt pomenite dificultățile – că a încercat concepția mea și știa că nu merge. N-am putut să înțeleg obiecția lui – de fapt ea abia dacă a fost articulată – dar simt că trebuie să aibă dreptate." În principal din acest motiv Russell a publicat doar o parte a manuscrisului și, câțiva ani mai târziu, a renunțat la conceptul de cunoaștere nemijlocită care ocupa aici o poziție centrală. Însă planul de bază – cel al propozițiilor moleculare analizabile în constituenți atomari, care exprimă fapte cu o structură paralelă, relația dintre fapte și propoziții fiind presupusă de înțelegerea ultimelor de către noi – rămâne în schița oferită în capitolul al doilea din *OKEW*, acesta este scheletul pe care Wittgenstein va așeza un conținut oarecum diferit în *Tractatus*.

Nu este surprinzător ca ideile lui Wittgenstein să provină de la Russell pe această cale. Russell a fost de fapt singurul profesor de filosofie pe care l-a avut Wittgenstein şi, cu puține excepții identificabile, lucrările lui Russell au constituit principalele lui lecturi filosofice. Prietenul lui, David Pinsent, scria în jurnalul său: „Este evident că Wittgenstein este unul dintre discipolii lui Russell şi că îi datorează enorm". Este limpede atunci că unul dintre roadele filosofice ale operei lui Russell a fost *Tractatus*-ul lui Wittgenstein. Se poate argumenta că, într-un mod complex şi, de data aceasta, negativ, Russell este una dintre principalele influențe şi asupra filosofiei târzii a lui Wittgenstein.

Dacă lista influențelor lui Russell nu ar cuprinde decât numele menționate deja – Quine, Carnap, pozitivismul logic, Wittgenstein şi Ryle, la care, pe baza propriei mărturii, ca şi în cazul lui Quine, trebuie adăugat cel al lui A. J. Ayer – ea ar fi o demonstrație convingătoare a afirmației lui Vuillemin, potrivit căreia Russell este fondatorul şi patronul spiritual al filosofiei analitice a secolului al XX-lea. Sunt însă mult mai multe de spus în această privință şi este, de asemenea, cert că unii au câştigat cununa de lauri în alte competiții. Ambele aspecte merită discutate.

Din păcate, colecția de studii ale lui Russell editate de R. C. Marsh sub titlul ***Logic and Knowledge*** nu are un index. Această colecție strânge laolaltă unele dintre cele mai importante şi influente eseuri ale lui Russell, cele mai multe fiind lecturi obligatorii pentru filosofii analitici. Printre ele se numără: „The Logic of Relations", „On Denoting", „Mathematical Logic as Based on the Theory of Types", „On the Nature of Acquaintance", „The Philosophy of Logical Atomism", „On Propositions: What they Are and How they Mean" şi altele. În lipsa unui index, un student atent, studiind aceste articole, îşi va face probabil propriul index cu creionul pe paginile finale ale exemplarului său. Răsfoindu-l pe al meu găsesc referințe nu doar la temele pe care le-am aştepta într-o colecție de scrieri ale lui Russell – descripții, denotare, tipuri, ficțiuni logice, analiză, cunoaştere nemijlocită, date senzoriale, relații, universali, particulari, fapte, propoziții ş.a.m.d. –, ci şi o listă de itemi care seamănă cu unele dintre obsesiile filosofiei analitice: atitudini propoziționale, modalitate şi lumi posibile, vaguitate, naturalism, funcții de adevăr, natura

minții, verificare, adevăr, existență, înțeles şi multe altele. O foarte mare parte dintre aceste obsesii vine de la Russell însuşi, iar prin temele abordate şi varietatea lor, opera sa constituie o schimbare importantă de direcție în istoria filosofiei. Chiar dintre cei cinci contemporani pe care Russell îi citează frecvent cu recunoştință – el fiind extraordinar de generos, chiar prea generos în atribuirea surselor sale de inspirație altora – şi anume Peano, Frege, Whitehead, Moore şi William James – doar unul este comparabil cu el în privința abordării acestui gen şi (într-o mai mică măsură) acestui număr de teme, iar acela este Frege.

Deşi Frege l-a influențat pe Russell şi a realizat lucruri strălucite în filosofia matematicii şi a limbajului, influența sa a fost mai mică decât am putea presupune: căci Russell nu l-a înțeles pe Frege atunci când l-a citit prima dată şi a trebuit să redescopere singur unele dintre concepțiile lui Frege înainte să le înțeleagă importanța. Chiar şi atunci, în anumite puncte esențiale, precum distincția lui Frege dintre înțeles şi referință, el nu a adoptat poziția lui Frege şi a trasat o distincție diferită, deşi mai puțin fericită. Mai mult, gândirea lui Frege, deşi profundă, a fost mai puțin cuprinzătoare decât a lui Russell, astfel că aplicațiile date de Russell noilor idei din logica matematică în vederea lărgirii preocupărilor filosofiei au fost realmente fără precedent. Originalitatea contribuțiilor lui Russell este, aşadar, considerabilă.

Influența lui Russell a acționat şi în alte moduri. În capitolul al treilea din *OKEW*, el a abordat problema explicației percepției spațiale, construind o „ipoteză model" drept posibilă explicație a modului cum spațiile private, experimentate de indivizi prin vedere, având prin excelență un caracter perspectival, ajung să fie comparate cu spațiile private ale altor indivizi în noțiunea de spațiu public. El a realizat aceasta construind un model, iar ulterior „prin eliminarea a ceea ce era superfluu în ipoteza noastră, a rămas un reziduu care poate fi considerat răspunsul abstract la problema noastră" (*OKEW* 94). El ne poartă pas cu pas printr-o construcție care ne arată cum să depăşim discrepanța aparentă, dar semnificativă, dintre lumea simțurilor şi lumea fizicii. O tehnică similară a fost adoptată mai târziu de P. F. Strawson în cartea sa ***Individuals***, unde a folosit-o pentru a construi o lume pur auditivă cu scopul de a explora conceptele de particular de bază şi de reidentificare. Ea a fost folosită şi

de Ayer în lucrarea sa *Central Questions of Philosophy* pentru a determina cât de întinse capacități perceptuale și conceptuale trebuie să asigurăm unei persoane care percepe pentru ca el să poată avea experiențe senzoriale. Există și alte exemple.

O trăsătură frapantă a moștenirii lui Russell o reprezintă faptul că aceasta este aproape în întregime una filosofică, nu una logică sau matematică. Acest fapt are nevoie de o explicație. G. T. Kneebone a remarcat: „Cu toată inspirația pe care *Principia Mathematica* le-a comunicat-o logicienilor și filosofilor din secolul al XX-lea și cu tot caracterul ei extrem de fecund în calitate de sursă de concepte și tehnici simbolice, această mare lucrare rămâne în literatura despre fundamentele matematicii un clasic solitar, fără urmași." Această evaluare nu este adevărată în mod strict; avantajele notației logice introduse de *Principia* formează baza a ceea ce constituie astăzi notația standard și au existat și versiuni ale unora dintre părțile tehnice din această lucrare, de pildă versiunea lui Quine a teoriei tipurilor. Remarca este însă în general corectă și acest fapt are nevoie de comentarii. Pe scurt, ceea ce se poate spune este că, în timpul în care Russell scria *Principia* și după scrierea ei, a avut loc o explozie în cercetarea matematică și logică, despre care e corect să spunem că a făcut rapid ca *Principia* să devină o lucrare învechită. Au fost formulate o varietate de logici, au fost descoperite formalizări ale aritmeticii fără ajutorul logicii, logica și teoria mulțimilor s-au dovedit relative (unele dezvoltări ale anumitor abordări au arătat că nu există o logică sau o teorie a mulțimilor unice sau „absolute"), teoria mulțimilor în formularea Zermelo-Fraenkel a înlocuit-o pe cea care folosea teoria tipurilor, iar teorema de incompletitudine a lui Kurt Goedel, care spune, în esență, că nici matematica, nici logica nu pot fi axiomatizate, a pus capăt speranței logiciste a lui Russell de a explica sursa și temeiul cunoașterii matematice în termeni logici.

Prin urmare, proiectul *Principia* și încercările lui Russell de a depăși dificultățile tehnice care stăteau în calea realizării lui sunt valoroase în principal datorită dezvoltărilor lor în filosofie mai degrabă decât pentru locul lor în istoria matematicii. Același lucru este valabil și despre opera lui Frege, cu excepția faptului că unele dintre inovațiile sale tehnice din logica formală au avut o importanță imensă pentru dezvoltarea ulterioară a acesteia.

Frege este celălalt mare gânditor de la începutul secolului al XX-lea pe seama căruia se pune fondarea filosofiei analitice. Cărturarul care îl aşează pe Frege în centrul hărţii filosofice a secolului trecut, Michael Dummett, argumentează că esenţa filosofiei analitice este afirmaţia că pentru a înţelege cum gândim asupra lumii trebuie să examinăm limbajul, întrucât limbajul este singurul drum de acces spre gândire. Aceasta face ca filosofia limbajului să ocupe poziţia centrală, înlocuind teoria cunoaşterii, care, din vremea lui Descartes, deţinuse acest loc, iar această înlocuire a teoriei cunoaşterii de către filosofia limbajului i se datorează ea însăşi, spune Dummett, lui Frege. Frege s-a angajat în acelaşi program ca şi Russell – cu două decenii înaintea acestuia – acela de a fundamenta matematica pe logică. Frege a descoperit că instrumentele logice care-i stăteau la dispoziţie erau cu totul inadecvate pentru sarcina pe care şi-o asumase, apoi s-a apucat să inventeze altele noi şi a reuşit. Inovaţiile sale au simplificat logica şi i-au sporit mult puterea. Totodată, Frege a sesizat că ar fi trebuit să ilustreze noţiunile de referinţă, adevăr şi înţeles pentru a-şi duce proiectul la bun sfârşit, şi de aici, spune Dummett, a început filosofia limbajului.

Neîndoielnic, opera lui Frege este de primă importanţă în filosofie. Este, de asemenea, neîndoielnic că Frege l-a influenţat pe Russell, deşi în felul echivoc schiţat câteva paragrafe mai sus. Este însă greu să fii de acord cu pretenţia lui Dummett asupra priorităţii istorice a lui Frege şi nu doar pentru că concepţia lui Dummett despre filosofia analitică este nerealist de restrictivă. Este un fapt că opera lui Frege a fost foarte puţin cunoscută în timpul vieţii sale (a murit în 1925) şi că Russell a fost aproape singur în încercarea de a o face mai cunoscută. Chiar şi astfel, abia în anii '50 şi, de fapt, abia la apariţia primului dintre studiile importante ale lui Dummett despre Frege, în anii '60, a fost apreciată pe deplin semnificaţia operei lui. La întrebarea pur istorică ar fi mai corect să spunem că valoarea deosebită a ideilor lui Frege ţine de importanţa lui teoretică mai degrabă decât de cea istorică. Pentru o bună parte din opera lui Russell – teoriile sale asupra percepţiei şi cunoaşterii, filosofia lui a minţii şi a ştiinţei – ar fi corect să spunem că este adevărat contrariul: importanţa ei este mai degrabă istorică decât teoretică. Însă unele dintre lucrările lui Russell, aşa cum am văzut, au atât o valoare teoretică,

cât şi una istorică, şi acesta este motivul pentru care ele sunt influente în filosofia analitică.

Pretențiile lui Moore la un rol de fondator al filosofiei analitice sunt, de asemenea, avansate uneori, şi nu fără temei. Russell, în felul său generos, a atribuit desprinderea sa de idealism influenței lui Moore şi este neîndoielnic că temperamentul filosofic şi metodele lui Moore au avut un efect asupra lui. Moore a afirmat că în timp ce majoritatea gânditorilor începeau să filosofeze datorită uimirii, motivul său pentru a filosofa a fost surprinderea în fața a ceea ce spuneau alți filosofi. Tehnica sa era să caute definiții ale termenilor cheie şi ale conceptelor în discuție într-o anumită arie a cercetării filosofice. El cerea de la definiție ca definiens-ul (ceea ce afirmă definiția) să fie sinonim cu definiendum-ul (expresia sau conceptul definit), dar să nu conțină termeni comuni acestuia. Problema cu această tehnică este că, chiar dacă astfel de definiții ar fi posibile – şi este neîndoielnic că ele sunt astfel, chiar şi în cazul definițiilor lexicale, precum cele obişnuite, din dicționare – ele constituie doar un gen de definiții, în timp ce alte genuri, de pildă, definițiile analitice (definirea a ceva prin descrierea structurii sau funcției lui) şi definițiile implicite [definitions in use] (a permite ca un termen să se explice de la sine, arătând cum funcționează el), sunt adesea şi mai practice, dar şi mai revelatoare, şi, din acest motiv, mai valoroase din punct de vedere filosofic. Moore a recunoscut, desigur, utilitatea altor genuri de definiții, însă considera genul preferat de el drept ideal. În plus, el susținea că în cazul anumitor noțiuni filosofice fundamentale, cum ar fi „binele" din etică, nu este posibilă o definiție: astfel de lucruri sunt indefinibile şi primitive, iar teoria trebuie să înceapă cu ele şi nu să încerce să le explice.

Din nou, este neîndoielnic că stilul şi personalitatea lui Moore au fost importante în primii ani ai filosofiei analitice. În introducerea la *OKEW*, Russell scria că analiza a introdus în filosofie ceea ce Galilei introdusese în fizică, şi anume „înlocuirea rezultatelor locale, de detaliu şi verificabile cu generalități cuprinzătoare, netestate, recomandate doar pentru o anumită atracție pe care o exercită ele asupra imaginației". Cele spuse mai sus ar putea la fel de bine să servească drept caracterizare a stilului tenace al lui Moore în filosofie, prin care el ia o afirmație sau o idee şi o supune neîncetat unor întrebări, până când ea este clar descompusă

în piesele ei componente. Moore a avut un număr destul de mare de imitatori, însă scopurile şi metodele sale au fost în principal critice; el nu a făcut nicio descoperire filosofică. Principala sa moştenire este aceea că el a făcut cunoscută noţiunea de „eroare naturalistă" în etică, ce constă în a defini proprietatea morală a binelui în termenii unei proprietăţi naturale, precum plăcerea. Măsura influenţei unui filosof este cât de folosite sunt metodele şi ideile sale după introducerea acestora; dacă adoptăm această măsură, locul lui Moore la începutul filosofiei secolului al XX-lea nu se compară cu al lui Russell. El a ajutat însă la instaurarea dispoziţiei analitice, iar faimosul său manierism – inspiraţia bruscă cu care întâmpina remarcele filosofice care îi păreau bizare – a ajutat generaţii de studenţi şi colegi să gândească cu mai multă atenţie înainte de a vorbi sau de a scrie.

S-ar putea înţelege din discuţia precedentă că filosofia analitică este un fenomen recent. Acest lucru e adevărat în măsura în care multe dintre sursele ei de inspiraţie şi din tehnicile sale se regăsesc în fundamentele noii logici. Într-un alt sens, la fel de important, ea reprezintă o dezvoltare directă a tradiţiei evidenţiate de Hume, Berkeley, Locke şi Aristotel. Primii doi dintre aceşti gânditori – şi mai ales al doilea – împreună cu Leibniz i-au oferit lui Russell o bună parte din perspectiva sa filosofică. Nu este greu de sesizat asemănarea dintre Russell şi Aristotel, în condiţiile în care acesta din urmă şi-a fundamentat metafizica pe logica sa şi a dezvoltat logica pentru acest scop, aşa cum a făcut şi Russell.

Nicio evaluare a filosofiei lui Russell nu poate ignora faptul că, prea adesea, lucrările sale sunt mai puţin riguroase şi atente decât ar fi fost dacă ar şi-ar fi respectat propriile recomandări metodologice. Există, într-adevăr, în opera sa unele pasaje celebre pentru neglijenţa şi superficialitatea lor. Un motiv constant de uimire în breasla filosofilor este că cea mai de succes şi cea mai citită carte a sa, *O istorie a filosofiei occidentale*, poate pentru mulţi oameni sursa unică a cunoştinţelor lor filosofice, este în mai multe locuri, în pofida virtuţilor ei, extrem de inadecvată din punct de vedere filosofic. Russell a făcut greşeli în privinţa cărora studenţii sunt azi preveniţi încă din primele lor eseuri, cum ar fi cea legată de distincţia „folosire-menţionare", care marchează diferenţa importantă dintre a folosi în mod real o expresie şi a vorbi despre ea.

Dacă în propoziția precedentă am folosit cuvântul „expresie", în această propoziție îl menționez doar, marcând acest fapt prin aceea că îl introduc între semnele citării. În dezbaterile filosofice există multe cazuri în care această distincție este esențială, iar aceasta se poate vedea simplu din faptul că prin „Cicero are şase litere" şi „<Cicero> are şase litere" se înțeleg lucruri foarte diferite.

Nepăsarea lui Russell cu privire la necesitatea de a fi tipicar (o obligație inevitabilă în filosofie, dacă vrei să fii exact, limpede şi riguros; filosofia are nevoie, de asemenea, de imaginație şi creativitate, însă dacă imaginația nu este îmbinată cu precizia, ea nu te duce departe) i-a iritat pe unii. Într-o recenzie la *Human Knowledge*, Norman Malcolm a comparat lucrarea cu „mersul tiptil al unui conspirator". În mod paradoxal, deşi Russell a creat standarde care dăinuie şi astăzi în dezbaterea filosofică, judecat după nivelele de exigență pe care le-au atins acele standarde, el este găsit uneori nesatisfăcător.

Aceste reproşuri sunt însă minore. În cele mai multe cazuri în care Russell trece rapid pe lângă nuanțări şi detalii în proza sa fermecătoare, ademenindu-ne cu vorbele lui de spirit, problemele pe care le provoacă astfel nu sunt foarte grave pentru un cititor atent. El nu avea răbdarea pentru genul de pedanterie satisfăcută doar atunci când notele de subsol acoperă toată pagina. El era dornic să ajungă la rezultate practice şi la o poziție viabilă şi stabilă cu privire la cea mai bună întemeiere în experiență pe care o poate primi ştiința. În special în unele dintre ultimele sale scrieri, el susținea că dacă schița generală a unei teorii este gata, detaliile pot fi adăugate mai târziu. Chiar şi atunci, ideile sale sunt provocatoare şi uneori inovatoare.

Se poate observa însă că aceste remarce i se aplică lui Russell mai degrabă ca o gravură în creion, decât ca un tablou în ulei. În părțile sale bune, opera sa e bogată, detaliată, ingenioasă şi profundă, această apreciere aplicându-se în special lucrărilor scrise în perioada 1900-1914. Studiile strânse în colecția *Logic and Knowledge* vorbesc de la sine în această privință. Ceea ce spune R. L. Goodstein despre unele părți din *Principia* – „În anumite privințe, *Principia* reprezintă un vârf al realizării intelectuale; teoria ramificată a tipurilor şi axioma reductibilității în

special se numără printre conceptele cele mai ingenioase şi subtile care se pot întâlni în întreaga literatură logică şi matematică" („Post *Principia*", în Roberts, ***Russell Memorial Volume***, 128) – poate fi aplicat unora dintre cele mai importante scrieri filosofice ale lui Russell, iar aceasta este într-adevăr o distincţie înaltă.

Graficul reputaţiei unei persoane are aproape inevitabil şi curbe descendente. El creşte în timpul vieţii şi, chiar dacă descreşte în ultimii ani de viaţă, înregistrează un salt în momentele morţii şi ale comemorărilor. Ulterior, graficul se prăbuşeşte şi rămâne plat timp de o generaţie. Cu timpul însă, el se va ridica din nou şi va atinge nivelul corespunzător în estimările posterităţii. Russell a murit în 1970; în deceniile care au trecut de atunci, numele său – dar nu, aşa cum arată multe dintre paginile anterioare, şi influenţa sa reală – a fost pomenit doar în legătură cu acele teme din filosofie în care lucrările sale sunt esenţiale, şi anume în principal în discuţiile despre referinţă şi descripţii, analize ale existenţei şi în istoria recentă a teoriei percepţiei. Unul dintre motivele coborârii sale la notele de subsol este că, pentru un timp, filosofia târzie a lui Wittgenstein (care ocupă curba ascendentă a graficului; imediat după moartea sa au urmat trei decenii de discipolat entuziast, deşi azi darurile sale filosofice – oricât de mari ar fi – sunt apreciate într-o manieră mai sobră) a oferit ceva radical diferit de stilul analizei russelliene. De fapt, majoritatea filosofilor au continuat să lucreze în stilul lui Russell, însă celebritatea ideilor wittgensteiniene şi energia discipolilor săi au creat aproape impresia contrară. Soluţia o dă însă remarca lui Ryle, pentru care Russell nu a dorit să fondeze o şcoală de discipoli: „Russell ne-a învăţat nu să gândim ceea ce a gândit el, ci cum să ne orientăm în propria noastră gândire filosofică. Într-un fel, nimeni nu este astăzi şi nu va mai fi vreodată un russellian, însă dintr-un alt punct de vedere fiecare dintre noi are astăzi ceva dintr-un russellian."

În general vorbind, gânditorii strâng discipoli atunci când oferă răspunsuri care sună atractiv la marile întrebări ale filosofiei (care, într-o formulare mai populară, sunt marile întrebări ale vieţii). Russell a fost sceptic cu privire la aceste răspunsuri, deşi le-a căutat insistent. În concluziile lucrării ***Problemele filosofiei***, vorbind despre valoarea filosofiei, el scria:

> „Filosofia merită să fie studiată nu de dragul unor răspunsuri precise la întrebările ei, deoarece de regulă nu se poate ști că astfel de răspunsuri precise sunt adevărate, ci mai degrabă de dragul întrebărilor înseși; deoarece aceste întrebări lărgesc concepția noastră despre ceea ce este posibil, ne îmbogățesc imaginația intelectuală și diminuează siguranța dogmatică ce împiedică mintea să speculeze; însă, mai presus de toate, deoarece prin măreția universului contemplat de filosofie mintea este înnobilată și devine capabilă de acea uniune cu universul care este binele suprem." [13]

Orice măsură am alege, Russell rămâne o minte grandioasă. El a schimbat cursul filosofiei și i-a dat un nou caracter. Există foarte puține figuri în istorie despre care se poate spune acest lucru în legătură cu propriul lor domeniu de activitate și, chiar și atunci, unii dintre aceștia au ajuns la această realizare doar accidental sau printr-o întreprindere de moment, așa este cazul – în bine și, respectiv, în rău – cu Alexander Fleming și Gavrilo Princip. Prin contrast, Russell a realizat acest lucru prin mijloace monumentale cu ajutorul numeroaselor sale cărți, studii și prelegeri, de-a lungul multor ani și pe mai multe continente, ocupându-și astfel un loc în compania unor figuri epopeice cum ar fi Aristotel, Newton, Darwin și Einstein.

[13] Ed. rom., p. 105 (n.tr.).

Bibliografie suplimentară

Lucrările lui Russell rămân cea mai bună introducere în opera sa, însă există o literatură cuprinzătoare despre Russell şi despre numeroasele aspecte ale filosofiei sale, unele ducând mult mai departe dezbaterile iniţiate de el. Lucrarea lui A. J. Ayer *Bertrand Russell* (Fontana, 1972) şi *Russell and Moore; The Analytical Heritage* (Harvard University Press, 1971) oferă o introducere scrisă cu simpatie, în timp ce lucrarea lui R. M. Sainsbury *Russell* (Routledge, 1979) întreprinde o discuţie tehnică pasionantă a lucrării principale a lui Russell. Lucrarea lui Peter Hylton – *Russell, Idealism and the Emergence of Analytic Philosophy* (Clarendon Press, 1990) este o lectură esenţială pentru orice studiu serios al gândirii lui Russell, iar cartea lui Nicholas Griffin *Russell's Idealist Apprenticeship* (Clarendon Press, 1991) este un studiu excelent şi detaliat al operei filosofice timpurii a lui Russell.

Există numeroase colecţii de eseuri asupra unor aspecte ale operei lui Russell. E. D. Klemke (ed.), *Essays on Bertrand Russell* (University of Illinois Press, 1971), D. F. Pears (ed.), *Bertrand Russell* (Anchor Books, 1972), G. W. Roberts (ed.), *Bertrand Russell Memorial Volume* (Allen & Unwin, 1979), P. A. Schilpp (ed.), *The Philosophy of Bertrand Russell*, Ediţia a treia (Tudor Publishing, 1951) trebuie să se găsească în majoritatea bibliotecilor academice.

Lucrarea lui Alan Ryan *Bertrand Russell: A Political Life* (Penguin Books, 1988) este excelentă pentru studiul laturii „aplicate" a activităţii lui Russell.

Alte lucrări citate pe parcursul textului sunt: Michael Dummett, *Frege: Philosophy of Language*, Ediţia a treia, (Duckworth, 1981); A. J. Ayer, *Central Questions of Philosophy* (Weidenfeld & Nicolson, 1973); William James, *Essays in Radical Empiricism* (Longmans, 1912); P. F. Strawson, 'On Referring', *Mind* (1950), republicat în Strawson, *Logico-Linguistic Papers* (Methuen, 1971) şi în *Individuals* (Methuen, 1959) şi F. H. Bradley, *Appearance and Reality* (Oxford University Press, 1897).

Cuprins